

ISBN 0236-3100

INSTITUTUL DE ISTORIE
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

**REVISTA
DE**

ISTORIE

**A
MOLDOVEI**

2004
2

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE ISTORIE

**REVISTĂ
DE ISTORIE A MOLDOVEI**

2 (58)

2004 – aprilie - iunie

Revistă științifică, fondată în 1990

CIVITAS

CHIȘINĂU 2004

Biblioteca națională
a Republicii Moldova
Exemplar legal Moldova

RV-12520

RV-12520

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: *Demir DRAGNEV*, dr. habilitat în istorie, prof. univ., membru corespondent al A.Ș.M.

Membri ai colegiului:

Mihai ADAUGE, cercet. șt., *Leonid BULMAGĂ*, dr. în istorie,
Ioan CAPROȘU, dr. în istorie, prof. univ., *Ion CHIRTOAGĂ*, dr. habilitat în istorie,
Pavel COCĂRLĂ, dr. habilitat în istorie, prof. univ., *Gheorghe COJOCARU*, dr. în istorie,
Gheorghe GONȚA, dr. habilitat în istorie, prof. univ.,
Andrei EȘANU, dr. habilitat în istorie, m. coresp. al A.Ș.M.,
Ion JARCUȚCHI, dr. în istorie, *Gheorghe NICOLAEV*, dr. în istorie,
Constantin REZACHEVICI, dr. în istorie, prof. univ., *Vladimir TCACI* dr. în istorie,
Ion ȘIȘCANU, dr. habilitat în istorie, prof. univ., *Ion VARTA*, dr. în istorie,
Alexandru ZUB, dr. în istorie, prof. univ., membru corespondent al Academiei Române
Zinaida ALEXANDREANU-SĂTNIC, dr. în istorie.

REDAȚIA

Secretar de redacție: *Zinaida ALEXANDREANU-SĂTNIC*

Redactor: *Dumitru BOICU*

Tehnoredactare computerizată: *Vera BOSTAN*

Apărut cu sprijinul Consiliului Suprem
pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică
din cadrul Guvernului Republicii Moldova

© Institutul de Istorie
al Academiei de Științe
a Moldovei, 2004.

SUMAR

STUDII

- 5 *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Un Letopiseț slavo-român inedit de la mănăstirea Hilandar*
- 13 *Valentina Pelin, Cronica sârbo-moldovenească. Revenire la textul original din Moldova din anii 1615-1620*
- 30 *Igor Cașu, Problema privind exterminarea evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial în istoriografia moldovenească post-sovietică*
- 48 *Mihai Gribincea, Anatol Țaranu, Unele aspecte ale prezenței militare ruse în Republica Moldova*

PLAI NATAL

- 65 *Mihai Gribincea, File din Istoria satului Minjir*

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

- 96 *Valentina Pelin, Emil Dragnev, O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrisele grupului Patrisinus graecus 74*
- 98 *Ion Chirtoagă, Un nou studiu despre relațiile internaționale ale Moldovei în epoca medievală*
- 99 *Galina Bodareu, Gheorghe Baltag, Sighișoara înainte de Sighișoara*

IN MEMORIAM

- 102 *Lilia Zabolotnâi, Vladimir Tcaci (8 iunie 1952 – 24 mai 2004)*

CONTENTS

STUDIES

- 5 *Andrei Esanu, Valentina Esanu, A new Slav-Romanian chronicle from the cloister Hilandar*
- 13 *Valentina Pelin, The Serbian-Moldavian chronicle. A return to the original text from Moldova from 1615-1620*
- 30 *Igor Casu, The issue concerning the murders of of Jewry in the second world war in the moldavian post-soviet historiography*
- 48 *Mihai Gribincea, Anatol Țaranu, Some aspects of the Russian military presence in the Republic of Moldova*

LOCAL LORE

- 65 *Mihai Gribincea, Pages from the History of village Minjir*

BOOK REVIEWS

- 96 *Valentina Pelin, Emil Dragnev. A magnitude of the miniature from the medieval Moldova. The tetraevanghel of the group of Patrisimus graecus 74*
- 98 *Ion Chirtoagă, Gheorghe Gonța. A new research concerning the Moldova's international relations in the Middle Ages*
- 99 *Galina Bodareu, Gheorghe Baltag. Sighișoara before Sighișoara*

IN MEMORIAM

- 102 *Vladimir Tcaci, June 8, 1952 - Mai 24, 2004*

Studii și comunicări

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

UN LETOPISEȚUL SLAVO-ROMÂN INEDIT
DE LA MĂNĂSTIREA HILANDAR

Istoria mănăstirii Hilandar de la Muntele Athos din Grecia numără peste o mie de ani și pe parcurs de secole aici s-au acumulat bogății și rarități cărțurărești enorme. Este interesant faptul că, alături de sutele de volume provenite din Serbia, Bulgaria, Imperiul Bizantin, Muntenia, Marele Cnezat al Moscovei ș.a., aici se află depozitate și câteva zeci de cărți – codice manuscrise, copiate în mănăstirile și bisericile din Țara Moldovei în secolele XIV-XVIII. Drept exemple pot servi cartea numită „Praxiu” sau „Viețile sfinților” în limba slavonă, care la 1463 a fost cumpărată de Vlaicul Pârcălab, unchiul lui Ștefan cel Mare¹, și o „Psaltire” din secolul al XIV-lea, pe care este o însemnare istorică privind campania otomană în Moldova din 1538; alte șase „Psaltiri” din secolul al XVI-lea; un „Octoih” din sec. al XV-lea și altul din sec. al XVI-lea; șapte „Tetraevangeliare” din secolele XV-XVII; alte trei cărți „Apostol” din secolele XVI-XVII, precum și mai multe „Sbornice” și „Minee” copiate de mână². De cele mai multe ori, nu se știe cum și când au ajuns aceste cărți la mănăstirea athonită. Unele au putut fi aduse și dăruite mănăstirii Hilandar de către monahi pelegrini, care au venit pentru a se închina la locurile sfinte de la Athos, altele au putut fi dăruite de voievozii și boierii moldoveni, pentru rugăciunea și iertarea păcatelor.

În același timp, o serie de scrieri ecleziastice și cu conținut istoric de la Hilandar au circulat în Țara Moldovei³. Aceste prezențe cărțurărești reciproce arată că în evul mediu între mănăstirea Hilandar și centrele de cultură scrisă din Moldova se mențineau legături cărțurărești strânse.

Istoricul. O primă informație despre prezența unei cronici⁴ din epoca lui Ștefan cel Mare la mănăstirea Hilandar de la Sf. Munte Athos ne-a parvenit după publicarea de către istoricii sârbi, D.Bogdanović și D.Medacović, a unui catalog de cărți manuscrise și vechi tipărituri aflate în biblioteca acestui lăcaș athonit⁵. Examinând cu atenție fiecare descriere a codicelor⁶ incluse în catalog, am constatat că „Sbornicul” nr. 484 (Miscelaneu⁷), datat cu secolul al XVI-lea, la filele 94^v și 95^r, cuprinde un letopiseț slavo-român⁸, întocmit în Țara Moldovei în perioada de domnie a lui Ștefan cel Mare. Conform descrierii făcute în catalog, letopisețul cuprinde evenimente istorice, desfășurate între anii 961 și 1490. Această informație ne-a interesat în mod deosebit, deoarece nici o cronică slavo-română dintre cele cunoscute până în prezent nu are asemenea limite cronologice. Faptul ne-a determinat să considerăm că este vorba de o cronică necunoscută, din care am putea afla multe informații noi din epoca respectivă.

În scurtă vreme (de prin 1980), am întreprins demersuri în vederea obținerii unei deplasări de documentare la vestita mănăstirea sârbească Hilandar de la Muntele Athos, cu scopul de a cerceta cronică *de visu*, de a face copii și de a determina valoarea ei științifică. Suspectat din toate părțile de birocrăția științifică, de structurile de partid și KGB-iste, după multe

încercări, întreprinse între anii 1980-1991, de asemenea și prin intermediul Academiei de Științe a U.R.S.S. de la Moscova, ne-a fost refuzată plecarea în Grecia. Am făcut tentative de a intra în posesia unei copii a acestei cronici, prin intermediul unor prieteni istorici din România și Grecia, dar, din păcate, nici acestea nu s-au încununat de succes. Abia în ultima vreme, din presa periodică științifică din mai multe țări, am aflat de existența unui Centru științific Hilandar (*Hilandar Research Library and the Resource Center for Medieval Slavic Studies*), condus de profesorul Predrag Matejic, care își desfășoară activitatea pe lângă *The Ohio State University* din Statele Unite ale Americii.

Din materialele despre activitatea acestui centru am aflat că aici a fost acumulat un număr mare de copii ale materialelor păstrate la mănăstirea Hilandar. Prin *Internet*, am aflat coordonatele acestei instituții și prin aceeași rețea de comunicare internațională am adresat o scrisoare domnului profesor P. Matejic, cu rugămintea de a ne pune la dispoziție copiile a câtorva file, inclusiv filele 94-95, din codicele mai sus arătat. Domnul profesor, secundat de M.A. Johnson, cercetător la același centru⁹, ne-a răspuns cu deosebită bunăvoință, expediindu-ne prin *Internet* și prin poștă materialele solicitate. Aceasta a avut loc la începutul lunii aprilie 2004. Intrând în posesia copiei, am continuat investigațiile asupra cronicii și pregătirea ei pentru tipar.

La descifrarea textului am întâmpinat dificultăți deosebit de mari, deoarece aproape jumătate din fila 94^v, pe verticală este înnegrită. Probabil, fila respectivă a fost umezită și din această cauză ulterior s-a deteriorat¹⁰. Cu toate acestea, în urma unei lecturi minuțioase, conturul letopisețului s-a profilat în așa fel încât ne-am putut crea o reprezentare destul de clară despre această scriere medievală, provenită din Țara Moldovei.

Descrierea. Cronica în cauză face parte dintr-un modest „Sbornic”, caligrafiat pe hârtie, în limba slavonă de redacție moldovenească și este datat de istoricul sârb D. Bogdanović cu secolul al XVI-lea. „Sbornicul”, cu dimensiunile 155x100 mm, are 1+134+2 file. Manuscrisul este legat în așa fel încât filigranul nu poate fi studiat. Coperta de piele este datată cu sec. al XVII-lea. Cartea este copiată de o singură mână, adică de o singură persoană necunoscută. Scris semiuncial. La fila 2^r manuscrisul are un modest frontispiciu ornat. La fila 1 codicele are două inscripții posterioare: una în limba greacă, care reprezintă o încercare de condei: „*Slavă ție, Domne. Binecuvântat este Domnul în vechi și acum, în vecii vecilor amin.*”, iar alta – în limba slavonă: „Сакнижи(ц)а д[у]ховника Никанора ѿт Ёди Спа(с)и Гори С[в]ѣт[о]го Афона, ХЗПЧГ · даде є[с]імеє(н)Ѹ вратѸ”¹¹ („Această cârticică a duhovnicului Nicanor păzește de apă (salvează) Sfântul Munte Athos, 7193 (1685) a dat-o fratelui Simeon”). La filele 1 și 134 v este imprimată pecetea mănăstirii cu inscripția „Библиотека српске лавре Хилендара (Светагора)”.

Nu se cunosc împrejurările și nici data la care codicele descris a ajuns la mănăstirea Hilandar de la Sfântul Munte Athos. Putem doar admite că manuscrisul în cauză s-a pomenit în colecția mănăstirii athonite în scurtă vreme după ce a fost copiat, deoarece urme ale lecturii și utilizării lui în Moldova, în perioada imediat următoare, nu am reușit să identificăm. Codicele a ajuns la Athos, probabil, prin intermediul vreunui călugăr pelerin. Aici interesul pentru informații de ordin laic, cu atât mai mult despre Moldova, era probabil infim și de aceea cronica a rămas în afara atenției generațiilor de slujitori de la Hilandar până în zilele noastre.

Codicele miscelaneu descris cuprinde lucrări în limba slavonă cu conținut religios :la filele 2^r - 94^r - Despre icoane, despre cruce, despre lauda lui Dumnezeu, despre lauda și rugăciunea sfinților și despre alte articole ale singurei adevărate credințe a bisericii lui Hristos, iar la filele 96^r – 134^v – Cartea „Floarea Darurilor”¹².

Între lucrările mai sus arătate, la filele 94^v - 95^r este inclusă încă o scriere, de această dată cu conținut laic istoric, intitulată „ЛѢТО(М) СЪВЪЯВЛЕНІЕ” („Arătarea anilor”). Anume această din urmă lucrare ne interesează în primul rând, deoarece, după cum am constatat, este vorba de o **cronică slavo-română necunoscută** până în prezent, pe care am denumit-o convențional *Letopisețul slavo-român Hilandar*. După dimensiunile sale, cu cele 33 de rânduri (24 rânduri în fila 94^v și 9 rânduri în fila 95^r)¹³, cronică în cauză nu se deosebește cu nimic de alte scrieri similare din Moldova, elaborate în sec. al XV-lea – începutul sec. XVI, fiind destul de scurtă, dar după cum vom vedea din cele ce urmează, deosebit de densă în informații din epocă. Istoricul sârb D. Bogdanović o apreciază drept un „Letopiseț moldovenesc” (Кратки молдавски летопис), care cuprinde evenimente desfășurate între anii 961-1490¹⁴.

Examinând cu atenție conținutul cronicii, observăm fără dificultate că în centrul atenției autorului anonim sunt întâmplările din sec. XIV - XV-lea, inclusiv trei evenimente din timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Această din urmă împrejurare precum și faptul că manuscrisul e de redacție moldovenească ne face să considerăm că letopisețul a fost întocmit în Țara Moldovei. Faptul că manuscrisul în cauză cuprinde lucrări cu conținut bisericesc, religios, ne face să admitem că acest codice, din care face parte și scrierea cu conținut istoric arătată mai sus, a fost întocmit la una din mănăstirile mai importante din Moldova din acea epocă. Atât codicele în cauză, cât și conținutul letopisețului nu face nici o aluzie la vreun lăcaș de cult, unde ar fi fost elaborată cronică. Locul elaborării cronicii și autorul ei ar putea fi cunoscut numai în urma unei cercetări mai aprofundate, comparate a mai multor codice manuscrise din epoca respectivă, studiind caligrafia și ductul hârtiei și alți parametri de bază.

Descifrând textul, am constatat că letopisețul reflectă evenimente ce țin atât de istoria universală, mai ales a Europei de Sud - Est și Centrale, cât și de istoria românească, mai cu seamă din Moldova din anii de domnie a lui Ștefan cel Mare.

Izvoarele. În viziunea noastră, la întocmirea cronicii autorul anonim a folosit un șir de izvoare cărturărești, dintre care pot fi: „Sfânta Scriptură”, lucrări de istorie bisericească, precum și o serie de cronografe și letopisețe bizantine și sud slave, aflate în circulație pe acele timpuri în sud-estul Europei, inclusiv Țările Române (adică în sec. al XV-lea)¹⁵. Aceste izvoare au fost utilizate, mai ales, pentru întocmirea primei părți a cronicii. Cât privește evenimentele legate direct de Țara Moldovei, de domnia lui Ștefan cel Mare, de moartea regelui Matia Corvin și explozia de răsunet din Constantinopol, considerăm că autorul le preia din *Letopisețul sârbesc nou* (1355-1490)¹⁶.

Data elaborării. Relatarea unor evenimente din a doua jumătate al sec. al XV-lea, precum și mențiunea că „de la Nașterea lui Hristos /până Manasses [au trecut] 1500 de ani” ne înclină să considerăm că autorul cronicii este un contemporan al lui Ștefan cel Mare. Or, aceste consemnări de fapte ne permit să emitem ipoteza că letopisețul în cauză a fost întocmit în jurul anului 1500 în Țara Moldovei. În cazul dacă ipoteză se va confirma, am putea spune că avem în față o cronică întocmită în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și a ajuns până în zilele noastre chiar originalul acesteia. Astfel, se pare că este vorba de cea mai veche cronică slavo-română ajunsă în original până în zilele noastre. Pornind de la această datare a *Letopisețului slavo-român Hilandar*, după opinia noastră, putem limita și datarea codicelui miscelaneu cu hotarul secolelor XV- XVI.

Conținutul. Letopisețul începe cu câteva date din Vechiul Testament, în baza căruia autorul anonim încearcă să construiască o scurtă cronologie succesivă, având drept reper figuri dintre cele mai importante ale Bibliei, după cum urmează:

„De la Avraam până la Moise [au trecut] 444 ani – 4 veacuri.

De la / Moise până la David [au trecut] 445 ani – 5 veacuri.

De la David până la Naș/terea lui Hristos [au trecut] 742 ani – 6 veacuri.”

Pentru a face legătură între aceste date biblice și epoca contemporană lui, autorului cronicii arată în continuare precum că „De la Isus Hristos până la Manasses [au trecut] 1500 de ani”.

După acestea, autorul consemnează un eveniment deosebit de important pentru istoria Sfântului Munte Athos, pe timpul domniei împăratului bizantin „Nichifor Foca”¹⁷, care „a domnit 6 ani și 6 luni. Și în timpul lui a început să se zidească Lavra în Sfântul Munte Athos de către Sfântul Atanasie de la Athos¹⁸ pe când avea încă rangul de voievod”.

Cronica continuă printr-o scurtă sinteză a cuceririlor otomane în Peninsula Balcanică începând cu 1359, când turcii cuceresc localitatea bizantină „Calipole”¹⁹. Din aceeași serie de evenimente istorice, legate de cuceririle otomanilor în Balcani, autorul evidențiază moartea în 1444 a „regelui Vladislav la Varna”²⁰, căderea Constantinopolului în 1453 și luarea Caffei de către osmani în 1475.

După aceasta, autorul cronicii se întoarce întrucâtva îndărăt, considerând demne de consemnat încă două evenimente importante în cucerirea Balcanilor de către turci. Astfel, el arată că la 1454 sultanul Mehmed beg se afla în campania de cucerire a Serbiei, consemnând cucerirea orașului Ostrovița, precum și campania nereușită din 1474 a aceluiași sultan contra lui Scander beg²¹, adică contra Albaniei.

Apoi autorul își mută privirile asupra unor evenimente care au avut loc concomitent și în perioada imediat următoare, în Țara Moldovei. Astfel, consemnând campania împotriva lui Scander beg, cronicarul arată că în același an „s-a retras Ștefan voievodul Moldovei în țara sa”, fiind vorba, probabil, de acțiunile militare a lui Ștefan cel Mare în Muntenia în cursul anului 1474²².

Un alt eveniment important reflectat în cronică este campania din 1476 a sultanului Mehmed contra lui Ștefan, voievodul Moldovei, pe care „... l-a bătut și s-a întors [de acolo]”. După care, cronicarul arată că sultanul, clarificând relațiile cu vitejii unguri, a dat un ospăț pe Dunăre.

Ultimul eveniment din șirul confruntărilor moldo-otomane, consemnat în cronică, este cel din 1484 (în cronică 1483) despre „mersul împăratul Baiazit asupra orașelor lui Ștefan voievodul Moldovei, Chilia și Cetătea Albă”²³.

Cronica se încheie cu relatarea a două evenimente, de astă dată de istorie universală: în primul, este vorba de moartea regelui ungar Matia Corvin, iar în cel de-al doilea, care s-a produs la Constantinopol, se descrie o mare explozie a unui depozit de praf de pușcă, incendiat în urma căderii unui fulger. Ambele evenimente au avut loc, precum arată cronicarul, în 1490 și se vede că au produs o mare impresie asupra lui, preluându-le din *Letopisețul sârbesc nou*.

Probabil, autorul anonim avea intenția să continue cronică, deoarece a lăsat spațiul alb pe fila 95^r și 95^v, dar din anumite cauze necunoscute nu a făcut acest lucru.

Autorul. La sigur, autorul cronicii este un călugăr cărturar care viețuia în una din mănăstirile Moldovei, din timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Faptul că lipsesc unele indicii privind inițiativa elaborării cronicii (fie din porunca voievodului, fie la îndemnul unui alt demnitar) ne face să credem că autorul a întocmit-o din proprie inițiativă, fiind, de fapt, o scriere neoficială cu conținut istoric. Pornind de la conținutul cronicii, se vede că autorul era un om cu destulă carte și cu un interes cărturăresc larg, deși făcea parte, evident, din tagma monahicească. Cronicarul a cules o bună parte din informații din surse cărturărești, demonstrând că este bine informat, prezentând o panoramă deosebit de vastă a evenimentelor din epoca sa, cuprinzând preponderent evenimente istorice produse în Peninsula Balcanică, Țările Române și din Crimeea. Pornind de la conținutul cronicii, constatăm cu ușurință că în

prim-planul atenției autorului s-a aflat expansiunea otomană în sud-estul Europei (sec. XIV-XV) și în Țara Moldovei în special (a doua jumătate a sec. XV). Deși autorul nu spune direct, se observă lesne îngrijorarea sa în legătură cu pierderile mari suportate de lumea creștină în urma cuceririlor otomane din această perioadă.

Astfel, în urma cercetărilor efectuate, considerăm că *Letopisețulul slavo-român Hilandar*, inclus în „Sbornicul 484”, reprezintă o lucrare cronicărească originală întocmită la hotarul secolelor XV-XVI de către un autor anonim în Țara Moldovei. Acesta este un izvor narativ valoros și trebuie să fie pus alături de cronicile slavo-române, elaborate în Moldova în sec. XV-XVI, descoperite și publicate de Ioan Bogdan la sfârșitul sec. al XIX-lea și reeditate de P.P.Panaitescu la mijlocul secolului trecut.

Mai jos prezentăm originalul descifrat al letopisețului (în varianta cu completarea prescurtărilor, cu aliniate și anii paralel cu caractere slavonești și cifre arabe) cu note și comentarii, precum și traducerea lui românească.

Semne convenționale

1. Prin semnul / sunt separate rândurile originalului.
2. Prin semnul // sunt separate cele două pagini ale textului original.
3. În paranteze rotunde ( ) sunt înscrise literele ridicate de asupra rândului.
4. În paranteze pătrate [ ] sunt înscrise literele omise drept rezultat al prescurtărilor unor cuvinte, precum și unele cuvinte restabilite după sens sau după alte surse cronicărești și cronografe din epocă.

ЛѢТО(М) СЪВЪВЛЕНІЕ

1   ѿ(т) ПѢРАМА ДО МОУСЕА . ѿМД(444), лѣ(т) . ѿ(4) . вѣкъ²⁴.

ѿ(т) / МОУСЕА ДО Д[А]В[И](А)А . ѿМѢ (445) лѣ(т) . ѿ (5) . вѣкъ²⁵.

ѿ(т) Д[А]В[И](А)А ДО РО(Ж)/ДѢСТВА Х[РИСТО]ВА ѿМБ (742) лѣ(т) . ѿ(6) вѣкъ²⁶.

ѿ(т) РО(Ж)ДѢСТВА Х[РИСТО]ВА / [ДО МАННАСІА²⁷] ѿФ (1500)²⁸ лѣ(т).

5   ВѢ лѣ(т)[ѿ] . хѣѣѣѣ (6469 = 961)²⁹ . НИКИФО(Р) / [ФОКА Ц[А]Р(СТ)ВОВА] ѿ (6) лѣ(т) . ѿ(6) м[ѿ](с)[ѿ]ци . И ПРИ ТО(М) НА/[УАЛТИ ЛАВРА] З(А)ТИ ВѢ С[ВА]ТѢИ ГОРѢ ПѢѢ(Н)СТѢИ С[ВА]ТЫ(М) / [АѢѢѢ(М)] ПѢѢѢѢ(М) ВѢ ВОЕВО(Д)СКѢМ САНѢ ЕЩЕ СЖ/[ЦѢ] ЕМОѢ .

ВѢ лѣ(т)[ѿ] хѣѣѣѣ (6867 = 1359) ТѢР[К]Ѣ ПРИДОША НА НА/[ЛИПОЛЕ] . И ПРИШЖ ВРО(Д) . И ПРИШЖ МНОГЫА СТРА/НЫ КѢ ЗАПА(Д) . И ѿ(т) ТОЛѢ СЪТВОРИ (СА) СЪ МЖЩЕНІЕ И НЕ/ОУСТРОЕНІЕ ВЕЛ(И)Е И ПАГОѢВА ПО МѢСТѢ(Х) ХР(С)ТІА(Н)СКИ(Х) . / [БЫША (ЖЕ)] ТОГ(А)А И ТРОѢСИ ВЕЛИЦИ ПО ЗЕМЛѢ(Х)³⁰.

ВѢ лѣ(т)[ѿ] . / [хѣѣѣѣ (6953 = 1444) ПОГЫВЕ]³¹ КРАЛ ВЛАДИСЛАВ НА ВРАНѢ .

ВѢ лѣ(т)[ѿ] . / [хѣѣѣѣ (6961 = 1453) ПРИИМИ] Ц[А]РѢ МЕ(Х)МЕ(А) ВЕГѢ Ц[А]РИГРА(А)³² . м[ѿ](с)[ѿ]ца . МА(И) . / [ѢѢ(29) ВѢ ДѢНѢ ВТОРНИКѢ] .

15 ВѢ лѣ(т)[ѿ] . хѣѣѣѣ (6983 = 1475) ПРИИМИШЖ ТО(У)/РКЖ КАФѢ .

[ВѢ лѣ(т)[ѿ] . хѣѣѣѣ (6962 = 1454) . ПОРОВИ Ц[А]РѢ МЕ(Х)МЕ(А) ВЕГ / [СРѢВЛИ]И [РАЗСЫПА] НА ѿСТРОВИЦѢ³³.

Въ лѣ(т)[ѿ] · хѣцпѣ(6982=1474) · хо/ди ваша на Скѣндѣ(р) и не пріе га³⁴.

И тож(а)е лѣто / [оубига Сте]фа[л(н)ь воєв]ода Мо(л)дав(с)кїи на свою землю · /
20 [Въ лѣ(т)[ѿ] · хѣцпѣ (6984=1476) хо]ди ц[а]рѣ Ме(х)ме(а) вєгъ на
Стефана / [воевода] Мо(л)[давск]аго · и разви га и възвращ[а] см / [отъ тѣдѣ]
разборы³⁵ оугрѣ(м) витѣ(ж) крѣм³⁶ трѣпезѣ / на Дунавоу³⁷.

Въ лѣ(т)[ѿ] · хѣцчѣ (6991=1483)³⁸ · ходи ц[а]рѣ Баіази(т) на / [град[овы]
Сте]фана воевода Мо(л)да(в)скаго · на Келїи и // на Бѣлигра(а) и прїими и(х)³⁹ ·

25 Въ лѣ(т)[ѿ] · хѣцчїи (6998=1490) оумрѣ кра(л) оугроскїи Матѣеашь ·

И оу Ц[а]ригра(а) тож(а)е лѣто зна/менїе велїе сътвори см · Млѣнїа во
съвыше ѿ/гньнаа низьше(а)ше · іако(ж) иног(а)а на Содомыт(ѣ)/ны · И попали
вилїе пращное и ѿржїѣм ц[а]р(с)каа / въ единой ц[ь]рк[в]ои хранимо същи · И
съжеже / близь ѿкр[ь](с)ть мѣста того з(а)нїа същими хра/минами тоурскы
мисѣгы(и) и еже вѣ в ни(х) съжеже/ все⁴⁰ · //

Traducerea românească:

Arătarea anilor

De la Avraam până la Moise [au trecut] 444 ani – 4 veacuri.

De la / Moise până la David [au trecut] 445 ani – 5 veacuri.

De la David până la Naș/terea lui Hristos [au trecut] 742 ani – 6 veacuri.

De la Nașterea lui Hristos / până la Manassis [au trecut] 1500 de ani.

În anul 6469 (961). Nichifor /Foca a domnit 6 ani și 6 luni. Și în timpul lui a în/ceput să se zidească Lavra în Sfântul Munte Athos de către Sfântul/ Atanasie din Athos pe când avea încă rangul de voievod/.

În anul 6867 (1359) turcii au trecut la Calipole și au luat vadul, și au luat multe țări / dinspre apus. Și de atunci s-a făcut sminteală și neorânduială și pierzare prin țările creștine. / Au fost atunci și mari cutremure prin țări. /

În anul / [6953 noiembrie 10 (1444)] a murit regele Vladislav la Varna.

În anul 6961 / (1453) a luat țarul mehmed beg Țarigradul în luna mai 29, în zi de marți.

În anul 6983 (1475) au luat tu/rcii Caffa.

În anul 6962 (1454) țarul Mehmed beg a înrobit / [a tăiat (a trecut prin sabie) și a dărâmat] Ostrovița.

În anul 6982 (1474) a me/rs pașa asupra lui Scandăr și nu l-a luat.

În același an / s-a retras Ștefan voievodul Moldovei în țara sa . /

În anul 6984 (1476) a mers țarul Mehmed beg asupra lui Ștefan / voievodul Moldovei și l-a bătut și s-a întors / [de acolo], clarificându-se cu vitejii unguri a dat un ospăț (trapeză) pe Dunăre.

În anul 6991 (1483) a mers împăratul Baiazit asupra / orașelor lui Ștefan voievodul Moldovei, asupra Chilieii // și Cetății Albe, și le-a luat.

În anul 6998 (1490) a murit regele / Ungariei Mateaș.

Și în Țarigrad în același an un semn / mare s-a întâmplat. Că iată un fulger de foc / căzând din cer, precum altă dată asupra Sodomiteni/lor. Și nimerind în praful de pușcă împărătesc / ce se păstra într-o biserică. Și au ars multe temple turcești din / împrejurimile aceluia loc și au ars toți cei care se aflau în ele. //

NOTE

1. O descriere mai detaliată vezi: Eșanu Andrei, *Vlaicul Pârcălab – unchiul lui Ștefan cel Mare*, Chișinău, 2001, p. 47-51.
2. Cândea Virgil, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, vol. I, București, 1991, p. 472-485.
3. Mihăilă G., *Istoriografia română veche (sec. Al XV-lea – începutul sec. Al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în *Romanoslavica*, vol. XV. Literatură-istorie, București, 1967, p. 165-166.
4. Noțiunile de „cronică” și „letopiseț” sunt folosite ca sinonime.
5. Богдановић Д., *Каталог Хириловских рукописа манастира Хиландара*. Медаковић Д., *Старе штампане књиге манастира Хиландара*, Београд, 1978, nr. 484, p. 184-185. Informația a fost preluată și de Cândea Virgil, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, vol. I, București, 1991, nr. 1108, p. 479
6. În știința istorică prin această noțiune este desemnată orice carte manuscrisă medievală.
7. Noțiunile de „sbornic” și „miscelaneu” sunt folosite ca sinonime. Acestea sunt cărți manuscrise medievale, care cuprind mai multe texte diferite, de regulă, cu conținut religios și laic.
8. Богдановић Д., Медаковић Д. *Op. cit.*, nr. 484, p. 184-185.
9. Aducem și pe această cale mulțumiri domnilor profesori Predrag Metejić și Pașa Jonson pentru ajutorul acordat.
10. Aducem și pe această cale mulțumiri doamnei doctor Valentina Pelin, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, pentru ajutorul acordat la descifrarea textului original al Cronicii și la traducerea ei în limba română, precum și pentru sfaturile prețioase în procesul pregătirii pentru tipar a acestei scrieri.
11. Descifrarea inscripției aparține cercetătorul sârb D. Bogdanović.
12. *Floarea Darurilor* – carte populară, alcătuită de călugărul italian Tommaso Gozzadini în secolul al XIII-lea, tipărită în 1474 la Veneția, de unde apoi se răspândește în Orient și Occident. Se presupune că în jurul anului 1480 postelnicul Gherman Valahul a tradus direct din italiană în românește această carte (Teodorovici Constantin, *Floarea Darurilor*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 358-359). În cazul nostru, se pare că este vorba de una din cele mai vechi traduceri ale acestei cărți din limba italiană în cea slavonă, efectuată în una din mănăstirile din Moldova. Precum susține cercetătorul rus A.I. Rogov, această carte populară a pătruns în Marele Snezat al Moscovei din Moldova (Рогов А.И., *Основные проблемы изучения культурных взаимосвязей России с Дунайскими княжествами в XV-XVII вв.*, оп. Балканские исследования. Вопросы социальной политической и культурной истории Юго-Восточной Европы, Москва, 1984, с. 292-303).
13. Deși este de proporții modeste, noi am calificat lucrarea drept *cronică*, deoarece cuprinde descrierea unui număr mare de evenimente istorice în comparație cu *însemnarea cronicărească*, care consemnează, de regulă, un singur eveniment.
14. Богдановић Д., Медаковић Д., *Op. cit.*, p. 184-185.
15. Mihăilă G., *Istoriografia română veche (sec. Al XV-lea – începutul sec. Al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în *Romanoslavica*, vol. XV. Literatură-istorie, București, 1967, p. 157-196.
16. Despre această cronică vezi: Bogdan Ioan, *Contribuții la istoriografia bulgară și sârbă (Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibund)*, în Ioan Bogdan. *Scrieri alese*, București, 1968, p. 255-261; Mihăilă G., *Istoriografia română veche (sec. Al XV-lea – începutul sec. Al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în *Romanoslavica*, vol. XV. Literatură-istorie, București, 1967, p. 168-169.
17. Este vorba de împăratul bizantin Nicefor II Focas (963-969).
18. Este vorba de Atanasie de la Athos (925-1003) (Preda Emil, *Dicționar al Sfinților Ortodocși*, București, 2000, p. 38-40). Fondatorul vieții monahale organizate și al Mării Lavre de la Sf. Munte Athos în a doua jumătate a sec. al X-lea, prieten și duhovnic al împăratului bizantin Nicefor Focas. (Сотириис Ладас, *Святая Гора Афон. Монастыри и их сокровища*, Афины, 1998, с. 12-13).
19. Este vorba de orașul bizantin Gallipoli, situat pe peninsula cu același nume la ieșirea din strâmtoarea Dardanele în Marea Ege, cucerit în 1354 (Inalcik Halil. *Imperiul Otoman. Epoca clasică*. Ed. de Mihai Maxim și Dan Prodan, București, 1996, p. 51-54).
20. Este vorba de regele Ungariei Vladislav I Jagiello (1440-1444), căzut în lupta cu otomanii la Varna la 10 noiembrie 1444.
21. Scander beg - eroul albanez Gheorghe Castrioti (1405 ?- 1468). Trimis de tată său în calitate de ostatic la curtea sultanului Murat II-lea. Educat în corpul de eniceri al sultanului. S-a manifestat ca bun și talentat oștean și a primit numele de Iscander, în cinstea lui Alexandru Macedon. Din Iscander bei a devenit Scander beg. (*История Европы. Том второй. Средневековая Европа*, Москва, 1992, с. 380). În cazul reflectat în

cronică de față este vorba, mai curând, de țara lui Scander beg, Albania, deoarece eroul murise încă în 1468, iar în anul arătat în letopiseț sultanul întreprinsese într-adevăr o campanie în Albania, asediind cetatea Scutari (Inalcik Halil. *Imperiul Otoman. Epoca clasică*. Ed. de Mihai Maxim și Dan Prodan, București, 1996, p.398), „și nu l-a luat”.

22. Vezi: *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 2001 p. 377.

23. Vezi mai jos originalul și traducerea cronicii

24. În realitate 4 veacuri și 44 de ani.

25. În realitate 4 veacuri și 45 de ani.

26. În realitate 7 veacuri și 42 de ani. Aceste informații cu unele persoane din Vechiul Testament cu cronologia respectivă a putut să aibă la bază direct Vechiul Testament (informația fiind comprimată maximal) sau o istorie bisericească creștină sau un cronograf, cum ar fi cel al lui Manasses, dar calculele aparțin autorului anonim al *Letopisețului slavo-român Hilandar*.

27. Lectura cuvântului **МАННАСА** nu este sigură.

28. Se prea poate că informația (calculul) aparține autorului *Letopisețului slavo-român Hilandar*. Pornind de la această informație, precum și de la aceea că marea majoritate a informațiilor din cronică sunt din a doua jumătate al sec. al XV-lea până la 1490 inclusiv, putem admite că letopisețul în cauză, la fel ca și codicele mănăstirii athonite, a fost întocmit la hotarul sec. XV-XVI.

29. Informația cu privire la fondarea Mării Lavre de la Sf. Munte Athos a fost preluată, probabil, din vreo cronică universală în limba slavonă, care circula în Balcani și în țările Române în sec. XV, printre care ar putea fi și *Letopisețul sârbesc nou* (Mihail Moxa, *Cronica Universală*. Ed. critică, însoțită de izvoare, st. introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, 1989, p. 192, nota 2 „Frază din textul completat al lui Nichifor (versiunea sl. alăturată dă anul 6469 (961)”, la fel ca și autorul *Letopisețului slavo-român Hilandar*). În realitate Marea Lavră s-a zidit cu sprijinul lui Nichifor Foca în anul 963.

30. Cu excepția indicării anului **хѣѡѡѡ** (1359), rândurile 8-12 sunt reproduse după același izvor istoric un letopiseț sau un cronograf mai vechi, din care a fost preluată aceeași informație și de autorul anonim al cronicii sârbo-moldovenești, cu excepția inversării cu locul a cuvintelor **сѣтворѣ(сѡ) сѣмѡженѣ** (*Cronica sârbo-moldovenească, în Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*. Ed. de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 189, ultimul aliniat. Mihail Moxa. *Cronica Universală*. Ed. critică, însoțită de izvoare, st. introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, 1989, p. 217).

31. Dată restabilit după Moxa Mihail, *Cronica Universală*, București, 1989, p. 217.

32. Este vorba de căderea Constantinopolului, capitala Imperiului bizantin.

33. Informația cuprinsă în rândurile 16 (începând cu cuvintele **Вѣ лѣ(т) · хѣѡѡѡ** – 17 (până la cuvântul **ѡстрѡвѣ** inclusiv) este preluată din *Letopisețul sârbesc nou* (Bogdan Ioan. *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibund*, în *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII, 1891, p. 523, inclus și de Stojanovici Lj. *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Karlovitz, 1923, p. 205-276. Cf. Mihail Moxa. *Cronica Universală*. Ed. critică, însoțită de izvoare, st. introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, 1989, compartimentul „Izvoare”, p. 352).

34. În *Letopisețul sârbesc nou* **прѣѡми га** (Mihăilă G. „*Cronica Universală*” a lui Mihail Moxa și izvoarele sale, în Mihail Moxa, *Cronica Universală*, București, 1989, p. 9, 91 și compartimentul „Izvoare”, p. 352).

35. În *Letopisețul sârbesc nou*, din care a fost preluată informația, acest cuvânt este redat prin **разѡво ри**.

36. În *Letopisețul sârbesc nou*, aceste două cuvinte **вѣтѡ(ж) крѡѡ** sunt redat prin cuvântul **вѣтѡжѣскѡѡ**. Modificarea, probabil, a apărut drept rezultat al unei lecturi eronate a textului sârbesc de către autorul cronicii de față.

37. Informațiile cuprinse în rândurile 17 (cu începere de la **Вѣ лѣ(т) · хѣѡѡѡ** – 23 (până la cuvântul **дѡнаѡѡѡ** inclusiv) sunt preluate integral din *Letopisețul sârbesc nou* (Bogdan Ioan. *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibund*, în *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII, 1891, p. 524, inclus și de Stojanovici Lj. *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 205-276. Cf. Mihăilă G. „*Cronica Universală*” a lui Mihail Moxa și izvoarele sale, în Mihail Moxa, *Cronica Universală*, București, 1989, p. 9, 91 și compartimentul „Izvoare”, p. 352). În acest pasaj este vorba de campania lui Mehmed al II-lea în Moldova în vara anului 1476 și despre luptele sale cu Matia Corvin, regele Ungarie, în iarna anului 1476-1477 (André Clot, *Mahomed al II-lea, cuceritorul Bizanțului*. Trad. de Ș. Grancea, Editura „Artimis”, f.l., f.a., p. 157).

38. În realitate Chilia și Cetatea Albă au fost cucerite în 1484.

39. Informația cuprinsă în rândurile 23 (începând cu **Вѣ лѣ(т) · хѣѡѡѡ**) – 24 de pe fina 94v și rândul 1 până la cuvintele (**прѣѡми и(х)**) din fila 95r este preluată integral din *Letopisețul sârbesc nou*. Cuvântul **градѡ** din rândul 24 este scris în *Letopisețul sârbesc nou* **градѡѡѡѡ**.

40. Informația cuprinsă în rândurile 25-33 (1-9 din fila 95') este preluată din *Letopisețul sârbesc nou*, textul fiind redat în redacție slavo-moldovenească.

REZUMAT

An unknown chronic from the period of Stephan the Great (the Slavic-Romanian Letopis from Hilandar)

Next to religious texts the codex 484 from Hilandar Monastery on the pages 94v-95r include also a chronic in Slavonic language, written by an unknown author from Moldova at the end of XVth or the beginning of XVIth century. The chronic describes the events from Balkan and Romania Countries from X-XV centuries. The author's attention is focused on ottoman conquests from South East of Europe and ottoman campaigns from 1476 and 1484 in Moldova.

Prezentat: aprilie 2004,
Referent D. Dragnev

Valentina Pelin

CRONICA SÂRBO-MOLDOVENEASCĂ. REVENIRE LA TEXTUL ORIGINAL

In memoriam
Ioan Bogdan (1864–1919)

Printre cronicile slavo-române descoperite și editate de către Ioan Bogdan (1864-1919) după manuscrise lucrate în scriptoriile mănăstirești se află și așa-numita *Cronica sârbo-moldovenească*¹ – o scriere deosebită sub mai multe aspecte de celelalte lucrări istoriografice alcătuite în secolele XV-XVI în Moldova, dar cu un loc foarte modest între acestea din cauza numărului redus de relatări din istoria internă. Particularitățile cronicii sunt bine cunoscute atât din aprecierile lui I. Bogdan, cât și din cele ale cercetătorilor de mai târziu, însă, cu toate acestea, anumite aspecte ale ei sunt elucidate, după părerea noastră, insuficient. Textul a fost prezentat, mai cu seamă, prin prisma surselor interne și externe ce stau la baza alcătuirii lui și, totodată, ca una din cronicile „ce ne spun cursul anilor și viața domnilor”. Anume din aceste puncte de vedere scrierea nu impresionează nici prin valoarea informațiilor, care în alte surse au forme mult mai ample, nici prin numărul lor, ci, dimpotrivă, apare cu omisiuni nemotivate. Totuși în evaluările anterioare lipsesc cu desăvârșire aprecierile ce ar justifica o astfel de abordare a materialului istoric de către autorul cronicii. În mod diferit este înțeles și mesajul operei sale. Toate acestea împreună ne-au determinat să revenim la textul original și să-l examinăm în retrospectiva estimărilor anterioare și în raport cu locul lui între celelalte scrieri din miscelanele în care se atestă.

Textul cronicii este alcătuit, dintr-o listă a împăraților bizantini cu indicarea numărului de ani de domnie la majoritatea din ei, începând de la Constantin cel Mare (anii 306-337) și de la Sinodul I de la Niceea din anul 325, până la dinastia Paleologilor (1261–1453), ultimul nume consemnat fiind al lui Manoil II Paleologul (1391-1425). După mențiunea acestuia, autorul cronicii scrie o frază de recapitulare a anilor „de la facerea lumii”, a patra de la începutul textului², adăugând sintagma „până la anii acestor împărați”, și introduce știrea despre întemeierea Țării Moldovei în 1359, după ce „a venit Dragoș voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, la vânătoare după un zimbri”. În același an, 1359, este indicată apoi prima cucerire teritorială a turcilor în Balcani, la Gallipole. În continuare autorul prezintă câteva evenimente din Serbia, Bulgaria, Țara Românească și Moldova, urmărind îndeaproape înaintarea virtiginoasă

a turcilor pe continentul european și subjugarea teritoriilor cucerite până la așezarea, la 3 sau la 10 aprilie 1512³ a sultanului Selim I (1512-1520) al Imperiului Otoman. Cronica se încheie cu o constatare personală a autorului despre vremurile de restriște ce se abătuseră în acel an asupra Moldovei, în timpul domnitorului Bogdan voievod (1504-1517), și cu o recapitulare a domniei de 60 de ani a ultimilor doi sultani dinaintea lui Selim I.

Conținutul și forma deosebită a textului au fost comentate în câteva rânduri, dar aprecierile diferă de la un cercetător la altul. Pentru I. Bogdan, bunăoară, textul se prezintă neobișnuit, deoarece este un „amestec” sau „o compilație unică în felul ei de anale sârbești și moldovenești”⁴, care „ne arată cât de departe mergea în Moldova prin sec. (al) XVI-lea interesul pentru istoria universală”⁵. În procedeul original aplicat de alcătuitoarea cronicii I. Bogdan întrevedea „o încercare de a pune în legătură istoria Moldovei cu istoria Serbiei, Turciei și Imperiului bizantin”⁶. Privind-o în principal din perspectiva surselor constituente, el a numit-o convențional *Cronica sârbo-moldovenească*, însă a publicat textul cu titlul ce se atestă în manuscris – *Împărații creștini*.

Din relevările scurte ale lui I. Bogdan și din ediția sa se vede clar că el a perceput această scriere ca o lucrare cu text continuu și, de fapt, așa cum ne-o înfățișează autorul ei în manuscris. Fără să-i facă o analiză compozițională nemijlocită, I. Bogdan a redat doar diferențiat pasajele din analele moldovenești, iar pentru sursele cronicii sârbești trimițând cititorul la ediția acesteia și la studiul său, publicate în 1891 după manuscrisul păstrat la Kiev⁷. În contextul celorlalte cronici slavo-române, în special în raport cu *Letopisețul de la Bistrița*, textul *Cronicii sârbo-moldovenești* este considerat de el „cu mult mai neînsemnat, însă interesant ca producțiune literară”⁸.

Vom aminti că în ediția din 1895 I. Bogdan se sprijină pe manuscrisul copiat de ierodiaconul Ilarion [în ms. Ielarion] în 1557 la mănăstirea Neamț, pentru mitropolitul Grigore, zis Nemțeanul. După ce a aparținut un timp mitropolitului Grigore, manuscrisul ajunge iar la Neamț, în 1567, fiind închinat mănăstirii întru pomenirea sa. Atât pentru scrierea cărții, cât și pentru donarea ei s-au păstrat însemnările corespunzătoare de epocă, dintre care prima a fost publicată de I. Bogdan împreună cu descrierea desfășurată a miscelaneului⁹. Pe fila 220 se mai află o însemnare din sec. al XVI-lea (dar nu a copistului) cu relatări scurte despre trei mitropoliți de seamă ai Moldovei din secolele XIV-XVI, toți descendenți de la mănăstirea Neamț: Iosif (cca 1387-1415, recunoscut oficial ca mitropolit canonic de către patriarhul Matei I al Constantinopolului la 26 iulie 1401)¹⁰, Teoctist cel Bătrân (1453-1477 și Gheorghe cel Bătrân (1477-1511). Notițele analitice despre mitropoliți au fost reproduse de I. Bogdan detașat, în continuarea textului *Cronicii sârbo-moldovenești*. Manuscrisul mai fusese cercetat la Neamț și descris de episcopul Melchisedec¹¹ (în prezent se păstrează la Biblioteca Academiei Române, mss. sl., nr. 636; în continuare: Ms. 636).

Considerăm util să amintim, de asemenea, câteva date despre conținutul miscelaneului și locul ce-i revine cronicii în cuprinsul lui. Manuscrisul numără 338 de file, dintre care ultimele 20 (f. 319-338) sunt un adaos din 1757 cu câteva scrieri copiate de ierodiaconului Iorest de la Neamț. Partea veche a miscelaneului (f. 1-318), scrisă foarte îngrijit de ierodiaconul Ilarion și ornamentată cu două frontispicii superbe, lucrate în culori și în aur (f. 1, 23), are un conținut valoros, cu lucrări de drept canonic și de istorie bisericească, cu scrieri dogmatice despre credința ortodoxă și câteva texte de polemică antilatinită de mare actualitate în secolele XV-XVI.

Spre deosebire de celelalte cronici slavo-române, care au fost depistate la sfârșitul unor miscelane cu scrieri teologice și de istorie universală, textul așa-numitei *Cronici sârbo-moldovenești* are altă interdependență. Astfel, după o lucrare de mari proporții, ce ocupă două treimi din manuscris – *Pravilele Sf. Apostoli și a celor șapte sinoade și alte canoane* (f. 1-206^v) –, urmează patru scrieri mult mai mici, fiecare cu un titlu propriu, care se prezintă ca o continuare și completare istorică la primul text, și anume: 1) *Aici: despre primii patriarhi al orașului sfânt Ierusalim* (f. 206^v); 2) *Povestire despre cele șapte sfințite sinoade ecumenice* (207-220); 3) *Împărații creștini [începând de la] primul sinod* (f. 220^v-225^v) și 4) *Patriarhii din Constantinopol, începând cu primul sinod* (f. 226-228). După acestea urmează câteva scrieri de polemică antilatinită și alte categorii de pravile până la sfârșitul manuscrisului. Se observă că textul *Împărații creștini* (*Cronica sârbo-moldovenească*, după denumirea convențională a lui I. Bogdan) se află în legătură directă cu

scrierile adiacente, având chiar în titlu specificarea că redă evenimentele începând cu „primul sinod”. Împreună cele patru texte constituiau pentru cititorii din sec. al XVI-lea surse de documentare în domeniul istoriei Bisericii, în special, și al istoriei universale, în general. Astfel, evaluarea uneia dintre scrieri impune cercetătorului aprecierea ei în contextul amplasării celorlalte, căci ele se întregesc reciproc.

Informațiile despre cronică au fost completate în continuare de cercetătorul A.I. Iațimirski, care, în 1898, pune în valoare al doilea manuscris cu aceeași scriere, publicând descrierea lui și un fragment din text¹². Aspectul neobișnuit al scrierii a fost comentat și de A.I. Iațimirski, care își exprimă nedumerirea în legătură cu faptul că alcătuitorul cronicii nu a introdus în cuprinsul ei unele știri dintre cele mai importante din istoria Moldovei, despre care la mănăstirea Neamț existau însemnări prin manuscrise, în pomelnice, pe pietrele de mormânt etc., cum sunt cele despre Ștefan voievod (1445-1447), înmormântat acolo, despre Ștefan cel Mare (1457-1504) și despre alți domnitori și mitropoliți¹³. Comparând cronică cu *Letopisețul sârbesc* din manuscrisul slavo-român de la Kiev¹⁴, el iarăși se arată mirat că autorul a lăsat neconsemnate „evenimente importante din istoria Serbiei și a Valahiei, selectând doar știrile de interes comun pentru țările balcanice, și anume manevrele militare ale turcilor”¹⁵. Aprecierile lui A.I. Iațimirski se referă la partea de text care începe cu știrea despre întemeierea Țării Moldovei, pe care a publicat-o, dând în paralel excerptele corespunzătoare din manuscrisul de la Kiev¹⁶. La acestea el adaugă textul însemnării din secolele XVII-XVIII, ce se află la sfârșitul cronicii în manuscrisul din colecția sa. A.I. Iațimirski consideră că partea de text publicată de el reprezintă un extras pentru un viitor letopiseț moldovenesc, dar care într-o versiune mai completă nu a ajuns până la noi. Spre deosebire de denumirea dată cronicii de către I. Bogdan, slavistul A.I. Iațimirski a intitulat-o *Letopisețul slavo-moldovenesc 1349-1512*, arătând, totodată, că, după cum sunt selectate informațiile, el ar putea fi numit mai degrabă „moldo-turcesc”¹⁷.

Publicația și aprecierile lui A.I. Iațimirski l-au influențat în continuare pe P.P. Panaitescu, deoarece, reeditând în principiu cronicile puse în valoare de I. Bogdan, el nu mai reproduce integral textul, ci doar fragmentul de unde încep știrile despre întemeierea Țării Moldovei, adăugând la sfârșit, fără delimitare, completarea din secolele XVII-XVIII despre cuceririle teritoriale ale turcilor după Ms. 23 și, cu delimitare, însemnarea din Ms. 636 despre cei trei mitropoliți ai Moldovei. În legătură cu decizia sa P.P. Panaitescu afirmă că „întocmai ca în ediția Iațimirski, am lăsat deoparte hronograful pe scurt al împăraților bizantini, care precede Cronică Sârbo-moldovenească în ambele manuscrise, dar care nu face parte integrantă din ea”¹⁸. Prin urmare, P.P. Panaitescu nu susține opinia lui I. Bogdan despre corelația făcută de autorul cronicii între istoria Moldovei și istoria Bizanțului, căci el limitează subiectul acțiunii la continentul european, menționând tot acolo următoarele: „Interesul deosebit pe care-l reprezintă această cronică stă în faptul că leagă împreună istoria popoarelor din răsăritul Europei în lupta lor împotriva turcilor”. La fel a editat textul și F. Grecul¹⁹ în lucrarea apărută în 1976 la Moscova.

Revenind la manuscrisul descoperit de A.I. Iațimirski, vom aminti că despre originea lui cercetătorul arăta că l-a achiziționat de la un ieromonah din mănăstirea Bisericiani²⁰ în timpul vizitei ce o făcuse acolo prin 1895, ceea ce l-a determinat să-l numească frecvent în publicațiile ulterioare „Biserikanski sbornik” (în prezent se păstrează la Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei din Sankt-Petersburg, secția mss. nr. 13.3.23; în publicația din 1898 manuscrisul este menționat cu nr. 71, număr de ordine din colecția personală a lui A.I. Iațimirski, însă, începând cu P.P. Panaitescu, publicațiile de mai târziu îl arată greșit cu nr. 51 și chiar alt depozit²¹).

Având lipsă câteva file la început și la sfârșit, exemplarul de la Sankt-Petersburg este aproape identic după conținut cu cel din 1557, dar succesiunea scrierilor diferă întrucâtva. Anumite deosebiri se înregistrează, în special, în privința situării cronicii în raport cu grupul de texte prezentat mai sus la Ms.636 din 1557. În Ms. 23, după *Pravilele Sf. Apostoli* și alte pravile (f. 1-191^v), cele patru texte

sunt copiate în ordinea următoare: 1) *Povestirea despre cele șapte sfințite sinoade* (f. 192-205); 2) *Aici: despre primii patriarhi ai orașului sfânt Ierusalim* (f. 205^v – 206); 3) *Patriarhii din Constantinopol, începând cu primul sinod* (f. 206^v–209); 4) *Împărații creștini [începând de la] primul sinod* (f. 209^v-215). În continuare fila 215^v este lăsată albă, arătându-se, astfel, sfârșitul compartimentului tematic, după care se atestă celelalte scrieri, ca și în manuscrisul din 1557. Observăm că, prin prezentarea consecutivă a patriarhilor Ierusalimului și Constantinopolului, cronica s-a amplasat aici pe ultimul loc. Diferențele de amplasare revin copistului unuia dintre manuscrise, care a schimbat deliberat ordinea textelor. La alte aspecte ale textului ne vom referi pe parcurs, fiind necesară, mai întâi, stabilirea întâietății cronologice a celor două manuscrise.

După cum se știe, A.I. Iațimirski datează Ms. 23 cu anul 1512, prezentând drept confirmare însemnarea copistului, pe care o reproducem și noi în traducere românească, după publicația acestui cercetător: „În anul 7020 (1511-1512), cu dania și din porunca preacinstului și de Hristos iubitorului Io[an] Bogdan voievod, domnitor a toată Țara Moldovei, s-a scris această carte, numită *Nomocanon*, mănăstirii de la Bisericani. Și această bucată a fost scrisă în mănăstirea Neamț, unde este hramul Pantocrator, de către multpăcătosul călugăr, ierodiaconul Nicodim, egumen fiind atunci ieromonahul Partenie. Sfârșit și lui Dumnezeu slavă” (ultima frază este scrisă în limba greacă cu caractere chirilice)²².

Astfel, la numai trei ani de la punerea în valoare de către I. Bogdan a cronicii după manuscrisul din 1557, întâietatea cronologică revenea exemplarului de la Sankt-Petersburg și această stare de lucruri a fost acceptată în deceniile următoare de către cercetători, dovadă stând edițiile cronicilor slavo-române îngrijite de P.P. Panaitescu²³ și de F. Grecul²⁴, care pentru *Cronica sârbo-moldovenească* au luat ca text de bază Ms. 23, considerându-l mai vechi și cu o expunere mai limpede.

Însă datarea Ms. 23 cu anul 1512 a fost infirmată ulterior de către cercetătorul E. Turdeanu²⁵, care a dovedit că însemnarea copistului din miscelaneu este o falsificare a lui A.I. Iațimirski. La scurt timp după aceasta, cercetătorul Ion-Radu Mircea, care a văzut manuscrisul la Sankt-Petersburg, completează aprecierile lui E. Turdeanu, arătând ca miscelaneul este scris pe hârtie cu două tipuri de filigrane: 1) „mistreț” și 2) „balanță în cerc”, ce datează, după părerea lui, din a doua jumătate a sec. al XVI-lea²⁶, ceea ce ar însemna că el s-a scris în perioada cronologică respectivă.

Într-un studiu mai recent, E. Turdeanu reafirmă opinia sa din 1969, în special, în privința imposibilității închinării acestui miscelaneu mănăstirii Bisericani la 1512. El susține că „mănăstirea Bisericani nu apucase să fie zidită în 1512 (ea dăinuiește abia din 1527), nici mănăstirea Neamțu nu avea hramul „Pantocrator” (ci al Înălțării Domnului), nici Sbornicul în chestiune nu exista încă în acel an”²⁷. E. Turdeanu susține că „Sbornicul, «zis de la Bisericani», datează din aceeași vreme cu omologul său de la Academia Română”²⁸, fiind copiat „puțin după mijlocul secolului XVI”²⁹. Totuși din deducțiile lui E. Turdeanu nu rezultă clar, care din cele două manuscrise este mai vechi. Prin formularea „puțin după mijlocul secolului XVI” pare că prioritate i se acordă Ms. 23, însă atât în ultimul său studiu, citat mai sus, cât și în studiile lui G. Mihăilă³⁰ pe primul loc este prezentat manuscrisul din 1557, iar în continuare celălalt, fără dată exactă, dar care „este scris cam în același timp”, ceea ce lasă să se înțeleagă că exemplarul de la Sankt-Petersburg ar fi mai nou.

Cercetând de curând manuscrisul de la Sankt-Petersburg, avem posibilitatea să completăm unele informații în raport cu relațiile din studiile anterioare. În primul rând, putem confirma absența filei cu însemnarea copistului, însemnare calificată de E. Turdeanu drept o falsificare a lui A.I. Iațimirski. Faptul că însemnarea copistului, așa cum ne-o prezintă A.I. Iațimirski, este o falsificare se confirmă de cuprinsul manuscrisului chiar și în lipsa filei pe care ea s-ar fi aflat la sfârșitul sec. al XIX-lea. În descrierea din 1898 A.I. Iațimirski arată că însemnarea copistului se află la sfârșitul manuscrisului, pe fila 297, de unde rezultă că textul este complet și fila 297 este ultima. Dar, lucru straniu, manuscrisul conține și în prezent 297 de file de text continuu în numerotarea inițială, întrerupându-se la mijloc de frază, ceea ce însemnează că finalul lui se afla fie pe fila 298, fie pe fila 299, iar însemnarea copistului pe fila următoare, dar nicidecum pe fila 297. În ciuda acestui evident subterfugiu al lui A.I. Iațimirski, textul însemnării copistului, cu mențiunea că s-ar afla pe fila 297, a fost reprodus într-o lucrare cu descrieri de manuscrise, apărută în 1965 la Moscova³¹, iar mai apoi și în ediția de cronici slavo-române, îngrijită de F. Grecul³². Vom observa, de asemenea, că în ediția din 1976 F. Grecul scrie că manuscrisul ar avea legătura în scoarțe din lemn și piele cu incruțații, cu încheietori rupte³³, în timp ce cartea, după restaurarea din 1967, este legată în carton și piele.

În ceea ce privește anul 1512 din însemnarea copistului publicată de A.I. Iațimirski, ca mărturie documentară că miscelaneul era finisat în acel an, acesta nu poate fi acceptat nu numai

din motivul indicat de E. Turdeanu (că „mănăstirea Bisericiani nu apucase să fie zidită” și deci nici manuscrisul nu putea fi închinat unui lăcaș monahal inexistent încă), ci și din altă cauză. Anul 1512 din însemnarea copistului vine în contradicție cu informațiile cronologice din textul cronicii, ceea ce scoate în evidență greșeala din publicația lui A.I. Iațimirski. Ultima mențiune cronologică din cronică – 3 aprilie 1512 în Ms.23 și 10 aprilie 1512 în Ms. 636 – se referă la vremea când în Imperiul Otoman vine la putere sultanul Selim. Autorul cronicii leagă sesizările sale despre situația social-politică a Moldovei, prezentate în continuarea textului, anume de acest an 1512, ceea ce impune și cercetărilor din prezent respectarea firului cronologic urmărit de el, cu toate că țara se confruntă cu o mare instabilitate politică în timpul domniei lui Bogdan voievod nu numai la 1512, ci pe parcursul întregii sale domnii³⁴. Astfel, autorul arată că „în acel an, în timpul binecinstitorului Io[an] Bogdan voievod, a fost boală și molimă ucigătoare mare și întru toate neorânduială în Țara Moldovei: moarte, foamete, dese străngeri de oști”. Pentru consemnarea unor asemenea încercări grele din țară ele ar fi trebuit să se producă pe parcursul anului 1512, după 3 sau 10 aprilie. Și într-adevăr, campaniile militare, adică „dese străngeri de oști”, urmate inevitabil de epidemii aducătoare de moarte, precum și calamitățile naturale –seceta, invazia lăcustelor și altele ce conduceau la lipsă de produse alimentare și foamete – se înregistrează în genere în perioada caldă a anului, din primăvară până toamna, domolindu-se către iarnă. Deci dacă autorul cronicii ne înfățișează evenimentele din vara și toamna anului 1512, care puteau continua și în iarna și primăvara anului 1513, cum ar fi reușit el să le consemneze anticipat? Autorul a avut nevoie de timp nu numai pentru evaluarea situației și scrierea cronicii sale, dar mai era necesar și timp pentru scrierea în întregime a miscelaneului, ca la sfârșitul lui să se pună însemnarea copistului cu informația despre donarea lui mănăstirii Bisericiani. Din cele arătate mai sus se vede clar că o însemnare de danie, cum este cea publicată de A.I. Iațimirski, presupune existența la mănăstirea Neamț a unui exemplar similar mai vechi, de pe care s-ar fi făcut copia pentru Bisericiani, lucru inacceptabil din toate punctele de vedere prezentate mai sus. Așadar, opinia lui A.I. Iațimirski că prin Ms. 23 (în colecția sa, Ms. 71) „devine cunoscut anul exact al alcătuirii cronicii, locul elaborării ei și, posibil, numele alcătuitorului”³⁵, rămâne fără suport documentar nu numai în virtutea absenței filei cu însemnarea copistului publicată de el, ci și datorită relatărilor false din conținutul ei, după cum s-a demonstrat mai sus.

Dar atât în cazul în care există însemnări ale copiștilor cu indicarea datei precise a scrierii manuscriselor, cât și în cazul absenței lor, vechimea cărților se verifică prin analiza materialului pe care sunt scrise, în cazul de față a hârtiei. Anume în baza filigranelor hârtiei Ion-Radu Mircea atribuie scrierea Ms. 23 celei de-a doua jumătăți a sec. al XVI-lea³⁶. Indicând două semne filigranice – „mistreț” și „balanță în cerc” –, a căror circulație, cu o sumă de varietăți grafice se atestă pentru o perioadă îndelungată de timp (primul, în sec. XV–XVII, al doilea, în sec. XIV–XVI), el nu nominalizează sursa de identificare cu caracteristici similare și fără aceste dovezi datarea lui rămâne iarăși fără acoperire documentară.

În aceeași problemă, editorul F. Grecul prezintă pentru Ms. 23 un singur tip de filigran al hârtiei, dar diferit de cele de mai sus, și anume „mână cu stea deasupra degetului mijlociu”, datat după C.M. Briquet și V. Nikolaev, cu anii 1499-1503³⁷. Aproape concomitent cu precizările lui F. Grecul vin și cele ale lui D.P. Bogdan, care citează în lucrarea sa două semne filigranice: „mistreț” (numai pentru filele 213-215, adică unde se află textul *Cronicii sârbo-moldovenești*), datat cu anii 1503-1505 (Briquet, nr. 13574), și „ancoră în cerc” – cu anul 1595 (după Briquet, nr. 560), pentru celelalte file ale manuscrisului³⁸.

Rezultatele atât de diferite în privința hârtiei pe care este scris Ms. 23, prezentate în publicațiile celor trei cercetători nominalizați mai sus, ne-au impus verificarea lor printr-o nouă examinare, mai ales că miscelaneul a fost scris în întregime de o singură persoană într-un interval cronologic limitat. Tipurile de filigrane atestate în Ms. 23, cu identificările în diverse albume și cataloage editate, sunt următoarele:

1) „Ancoră în cerc”, având deasupra o stea cu șase raze, iar pe partea a doua a filei literele „BB” separate de o floriceică (f. 1-41) – tip similar atestat la Lichacev (nr. 1244) cu anul 1495³⁹. Același semn a fost confundat, probabil, de Ion-Radu Mircea cu „balanță în cerc”. La D.P. Bogdan poate fi o greșeală grafică, deoarece el indică anul 1595 în loc de 1495.

2) „Lodzia”, blazon polonez (p. 42-49). Nu am găsit un tip asemănător în albume cu filigrane consultate.

3) „Mistreț” (f. 50-141; 165-260, 262-267) – tip apropiat la Briquet (nr.13574), datat cu anii 1503-1505⁴⁰.

4) „Mistreț”, alt tip (f. 142-164, 269-292). Nu am găsit corespondente adecvate în publicațiile anterioare, însă, fiind amplasat alternativ cu celălalt tip de „mistreț”, credem că datează din aceeași perioadă de timp.

5) „Țap”, hârtie poloneză (f. 293-297). Un tip cu elemente similare nu se atestă în albumele consultate.

Se constată, astfel, că pentru două tipuri de filigrane de bază – „ancoră în cerc” și „mistreț”, prezente în aproximativ patru cincimi din cuprinsul miscelaneului, avem repere cronologice, care indică sfârșitul sec. al XV-lea și primul deceniu al sec. al XVI-lea. Cu o anumită rezervă, și celelalte trei tipuri de filigrane, neatestate în publicațiile anterioare, ar putea fi atribuite aceleiași perioade cronologice, deoarece sunt amplasate în alternanță cu primele. Filigranul „mână cu stea deasupra degetului mijlociu”, indicat de către F. Grecul în ediția sa din 1976, nu se găsește în Ms. 23.

În contextul respectiv, ținând cont de durata de circulație a hârtiei cu unul și același semn filigranic (10-15 ani), precum și de informațiile cronologice din text (cronica se încheie cu evenimente din timpul domniei lui Bogdan voievod), putem susține în bază documentară că Ms. 23 a fost scris între anii 1515-1517, adică se distanțează cu aproximativ patru decenii de Ms. 636 din 1557 (ce este scris pe hârtie cu filigran „mistreț”, datat cu anii 1550-1601 după Briquet, nr. 12456, 12459-12463). O datare similară – deceniul II al sec. al XVI-lea – propusese anterior cercetătorul D.P. Bogdan⁴¹. Merită a fi amintită în aceeași problemă și opinia lui P.P. Panaitescu, care s-a exprimat mai prudent (pentru că a lucrat cu o fotocopie), arătând că „după scris manuscrisul) este din prima jumătate a sec. al XVI-lea”⁴². În concluzie, datarea lui E. Turdeanu („puțin după mijlocul sec. al XVI-lea”) și cea a lui Ion-Radu Mircea (a doua jumătate a sec. al XVI-lea) nu se pot accepta din considerentele de mai sus, manuscrisului nr. 23 revenindu-i întâietatea cronologică față de Ms. 636 cu circa patru decenii.

E posibil că pe parcursul anilor Ms. 23 să fi ajuns și la mănăstirea Bisericiani, după cum se poate intui din însemnarea ieromonahului Ioil din anul 1714 (f. 215^v), sau la Moldovița, după însemnarea de pe aceeași filă a monahului Pahomie din 1760. Dar la vremea scrierii Ms. 23 lăcașul monahal de la Bisericiani se numea „Schitul lui Iosif”, având hramul Bunei Vestirii sau Blagoveștenia, și anume cu asemenea specificări îl întâlnim în cele 12 minei scrise între anii 1523-1526 pentru prima înzestrare a schitului⁴³ și tot așa s-ar fi convenit să se nominalizeze și în cazul în care acest miscelaneu i-ar fi fost închinat în timpul lui Bogdan voievod (1504-1517), dar nu cu numele de „mănăstirea Bisericiani”, care documentar se atestă abia în secolele XVII–XVIII, și nicidecum mai înainte, cu excepția unor documente falsificate⁴⁴.

Cert este că în 1557 Ms. 23 se afla la mănăstirea Neamț, unde ierodiaconul Ilarion l-a copiat din porunca mitropolitului Grigore, și dispunem de mărturii documentare, care demonstrează, în absența relatărilor directe (cum erau cele din însemnarea copistului, publicată de A.I. Iațimirski), că surse pentru alcătuirea miscelaneului în anii 1515-1517 autorul avea în biblioteca acestui lăcaș.

Cel puțin șapte din cele mai importante scrieri după conținut și după volum se regăsesc într-un miscelaneu scris de renumitul cărturar nemțean Gavriil Uric prin anii 1443-1448. Ne referim la manuscrisul ce se păstrează acum la Sankt-Petersburg în aceeași colecție a lui A.I. Iațimirski, având cota 13.3.20⁴⁵. Se constată că autorul Ms. 23 a efectuat o resistemizare a lucrărilor din miscelaneul lui Gavriil Uric, care este o ciornă a unui compendiu de scrieri dogmatice despre credința ortodoxă și de polemică antilatinistă, adunate de ilustrul cărturar, în mare parte cu privire la evenimentele ce au urmat după Conciliul din 1438 de la Florența, dar pe care n-a reușit să le pună în ordinea convenită și să le transcrie pe curat.

Pe lângă operele ce se află în manuscrisul lui Gavriil Uric (Ms. 13.3.20), alcătuitorul Ms. 23 – o personalitate de la mănăstirea Neamț și un caligraf iscusit – a introdus în cuprinsul lui lucrări mai recente, cum este *Epistola patriarhilor Filotei al Alexandriei, Ioachim al Ierusalimului și Dorotei al Antiohiei* din 1443, prin care se condamnă hotărârile Conciliului de la Florența și prelații ortodocși care au aderat la el. Lui îi revine, de asemenea, meritul de a fi inclus în cuprinsul miscelaneului scrierea istoriografică *Împărații creștini*, o lucrare în care se îmbină sintetic evenimentele de istorie laică și de istorie bisericească din Bizanț și din sud-estul Europei pentru circa 12 secole. Din păcate, numele alcătuitorului cronicii rămâne anonim și nu avem dovezi documentare că acesta ar putea fi ierodiaconul Nicodim, după cum susține A.I. Iațimirski în baza unui text inventat de el.

Eforturi de îmbunătățire a conținutului cărții au depus mai apoi mitropolitul Grigore și ierodiaconul Ilarion în Ms. 636 din 1557. Parțial acest lucru se întvede în însemnarea de danie din 1567 de pe f. 228, nepublicată, unde se spune, între altele, că: „Cu dumnezeiască râvnă aprinzându-se sufletește smeritul Grigore, mitropolitul Sucevei, dorind să se adape din această dumnezeiască carte numită *Pravilă*, și să înmulțească însutit cele zise în ea, s-a miluit de Preamilostivul Domnul

Iisus Hristos și prin aceea a dobândit-o și a scris-o, și a împodobit-o, dând-o apoi, după moartea sa, întru rugă pentru sine și pentru pomenirea părinților săi, la biserica unde este hramul Înălțării Domnului nostru Iisus Hristos, la mănăstirea Pantocratorului [.....]⁴⁶.

Contribuția mitropolitului Grigore și a ucenicului său, Ilarion, ambii călugăriți la Neamț și cunosători ai tradițiilor monahicești și cărturărești din acel străvechi lăcaș monahal, nu constă numai în aceea că s-a mai scris o carte cu învățături de mult folos pentru viețuitorii de acolo, ci, mai cu seamă, în diortosirea și așezarea mai accesibilă a scrierilor din cuprinsul ei pentru cititori. Se observă, bunăoară, că dacă în Ms. 23 lucrarea prioritară și cea mai voluminoasă – *Pravilele Sf. Apostoli și a celor șapte sinoade* (f. 1-141^v) – începe cu nemijlocita expunere a celor 151 de capete, fiind urmate de *Precuvântarea la Pravile* (f. 142-150) și lista titlurilor sau *Scara cărții* (f. 158-164^v), atunci în Ms. 636 acestea se prezintă într-o succesiune firească, lesne de utilizat de către cititori, și anume, mai întâi, *Precuvântarea* (f.1-17), urmată de titlurile capitolelor sau *Scara* (f. 17^v-22^v), apoi *Pravilele* și celelalte scrieri tematice.

Dar pe lângă aceste remanieri, ierodiaconul Ilarion, cu îndrumarea mitropolitului Grigore, a efectuat și o redactare a conținutului, ceea ce se observă, mai cu seamă, la textul cronicii. Însă nu toate intervențiile sunt bine puse la punct. Spre exemplu, autorul Ms. 23 pune la relatarea despre Mihail I Paleologul, „care i-a izgonit pe latini din Țarigrad”, o precizare cronologică scrisă pe câmp: „în anul 6756 [1248]” (dată greșită, căci evenimentul s-a produs în anul 1261, dar această greșeală este caracteristică tuturor surselor slavone de epocă). Copistul Ilarion introduce acest adaos marginal în text, dar, neavând indicat în Ms. 23 locul lui în frază, îl pune la sfârșitul ei, reproducându-l exact, adică cu inițial scris cu chinovar, ceea ce îi conferă calitate independentă. Din această cauză fraza respectivă se citește la Ilarion astfel: „Mihail Paleologul, care i-a izgonit pe latini din Țarigrad [a domnit] 24 de ani. În anul 6756 [1248]” (f. 223^v).

În seama greșelilor de neatenție ale lui Ilarion credem că trebuie trecută și diferența ce se atestă în legătură cu data urcării la domnie a sultanului Selim I (1512-1520). În Ms. 23 este scris 3 aprilie 1512 (redat prin semnul $\bar{\Gamma}$), iar în Ms. 636-10 aprilie 1512 (redat prin semnul $\bar{\Gamma}$), ambele semne grafice fiind foarte apropiate ca formă, dar cu valoare numerică diferită⁴⁷.

Demne de reținut sunt, de asemenea, și deosebirile semnelor de punctuație din ambele manuscrise, semne ce aveau adeseori alte înțelesuri față de cele utilizate în prezent, deși au în multe cazuri formă grafică similară. Ne vom referi, în special, la punctuația dinaintea știrii despre întemeierea Țării Moldovei, deoarece de acolo A.I. Iațimirski și alți cercetători interpretează textul ce urmează drept o nouă lucrare, independentă de partea precedentă. În cel mai vechi manuscris, Ms. 23, autorul pune în acel loc „un punct cu chinovar tăiat de o linie orizontală”. Acest semn grafic se atestă în multe locuri pe parcursul cronicii, indicând sfârșit de alineat. Deci pasajul de unde începe știrea despre întemeierea Țării Moldovei este prezentat de autorul Ms. 23 ca o continuare firească a conținutului precedent și nicidecum ca o nouă lucrare. Cu alt semn grafic este marcat locul respectiv în Ms. 636 din 1557. Aici copistul Ilarion pune „două puncte urmate de o linie orizontală tăiată de alta mai mică”, semn utilizat, de obicei, pentru marcarea sfârșitului unui text. Dar nu numai atât. Ilarion pune, totodată, și două avertismente marginale, redacte prin cuvântul slavon „ЗРН (Vezi) – prima, în dreptul anului 6867 [1359] din știrea despre întemeierea Țării Moldovei, iar a doua, cu cinci rânduri de text mai jos, unde cu același an este menționată știrea despre cea dintâi cucerire teritorială a turcilor pe continentul european, la Gallipole⁴⁸. În spațiul rămas liber între cele două avertismente marginale ale lui Ilarion, un cititor din secolele XVII-XVIII a adăugat, la rândul său, tot în slavonă cuvintele: „За странѣ Мѡ(л)да(в)скаѡ (Despre Țara Moldovei)”. Privind textul fără adaosul din secolele XVII-XVIII, ne întrebăm ce l-a determinat pe Ilarion să modifice semnul de punctuație, menționat mai sus, și să facă cele două avertismente marginale, dacă în manuscrisul ce i-a servit pentru copiere asemenea particularități lipsesc?

Analizând comparativ textul din ambele manuscrise, ajungem la următoarea concluzie. Ilarion, după cum am remarcat și mai înainte, nu se limitează numai la o simplă copiere a textului din Ms. 23, ci intervine cu redactări și completări de diferit ordin. În legătură cu aceasta, credem că ajungând cu copierea la știrea despre întemeierea Țării Moldovei, Ilarion a fost surprins descoperind o informație din istoria țării sale, dar care nu concorda pe deplin cu conținutul anterior. El intervine cu redactări în frază, punând accentul pe data cronologică, și indică cititorului asupra importanței acestei știri istorice și, în același timp, asupra corectării sale în raport cu celălalt manuscris. Al doilea avertisment marginal are același caracter. Coincidența cronologică și semnificația celor două evenimente îl determină pe Ilarion să repete sintagma „în anul 6867 [1359]” la știrea despre cucerirea Gallipoliei, lucru ce nu este înregistrat în Ms. 23. Astfel, cele

două evenimente importante din anul 1359 au fost evidențiate suplimentar față de varianta textului din Ms. 23, iar ruptura succesiunii cronologice directe cu pasajul anterior știrii despre întemeierea Țării Moldovei s-a marcat cu semn de final de text. Vom observa însă că asemenea semne de punctuație mai sunt utilizate de Ilarion și după știrea despre cucerirea Țarigradului în 1453, precum și înainte de recapitularea domniei de 60 de ani a sultanilor turci, ceea ce nu ne poate determina a le interpreta de fiecare dată ca sfârșitul unei lucrări fără titlu special și începutul alteia. Cel puțin pentru I. Bogdan, care a cunoscut numai manuscrisul lui Ilarion, particularitățile menționate nu au servit drept temei de divizare a textului în două lucrări, cum au făcut ceilalți editori în continuare, dar care nici nu au remarcat semnele de punctuație respective.

După amplele precizări de diferit ordin pe marginea Ms. 23 și Ms. 636, care s-au impus din cauza unor inexactități acumulate în timp, vom reveni la modul de interpretare a textului de către cercetătorii anteriori și la mesajul ce a căutat să i-l confere autorul cronicii. Am văzut din prezentarea de mai sus că I. Bogdan ne înfățișează scrierea ca o compilație din mai multe surse istoriografice externe și interne și deci ca o lucrare nouă rezultată din contopirea informațiilor selectate de autorul de la mănăstirea Neamț. Anume sursele utilizate de autorul compilației stau la baza denumirii convenționale *Cronica sârbo-moldovenească*, cu care operează I. Bogdan. Estimările ulterioare au vizat, în principiu, aceeași problemă a surselor constituente, însă, spre deosebire de I. Bogdan, care a abordat textul ca o singură lucrare, cercetătorii de mai târziu l-au împărțit în două: 1) *Cronograful împăraților bizantini* ca extras din *Cronografia pe scurt a patriarhului Nichifor* cu completări din secolele următoare, cuprinzând anii 325-1425, și 2) scrierea istoriografică fără titlu în manuscris – *Letopisețul slavo-moldovenesc 1359-1512* (A.I. Iațimirski, F. Grecul) sau *Cronica sârbo-moldovenească 1359-1512* (P.P. Panaitescu, G. Mihăilă). La fragmentul delimitat artificial, care începe cu știrea despre întemeierea Țării Moldovei ca și alte variante ale cronicilor moldovenești, s-au adăugat drept continuare a textului original însemnarea din Ms. 23, scrisă în secolele XVII-XVIII. și însemnarea despre cei trei mitropoliți ai Moldovei, alcătuită în sec. al XVI-lea pe f. 220 în Ms. 636, adaosurile acestea constituind aproape o treime din textul publicat astfel.

Din această perspectivă fragmentul editat este apreciat fie drept „un concept de cronică moldovenească ce nu a ajuns până la noi într-o formă mai amplă” (A.I. Iațimirski), fie ca „o cronică scurtă cu știri din istoria Moldovei îmbinate cu știri din istoria Imperiului Otoman și ale luptelor lui cu bulgarii, românii și sârbii” (P.P. Panaitescu), însă cu mari goluri informaționale puse în seama inconsecvenței autorului⁴⁹. Este evident că dintr-o asemenea variantă nu se mai poate sesiza legătura dintre istoria Moldovei și istoria Bizanțului, despre care scria I. Bogdan. Cronică nu mai este privită nici ca „o interesantă producțiune literară a timpului”, cum arăta același I. Bogdan, ci doar drept „cea mai primitivă ca structură, deși nu cea mai veche”⁵⁰.

Totuși după toate aparențele, autorul a avut altă intenție decât aceea de a ne înfățișa în partea finală a compilației sale o cronică de genul celor definite de A.I. Iațimirski, P.P. Panaitescu și alți cercetători. Aceasta se observă din modul de selectare a informațiilor, din prelucrarea și subordonarea lor liniei principale de subiect, ce este prezentă pe tot parcursul textului intitulat de autor *Împărații creștini*. Dar să urmărim încă o dată conținutul scrierii pentru a ne convinge de acest lucru.

Utilizând de la început *Cronografia pe scurt a patriarhului Nichifor* (m. în anul 829) cu completări din epocile ulterioare până la Manoil Paleologul (1391-1425), autorul de la mănăstirea Neamț a preluat relatările doar de la un eveniment important pentru lumea creștină – de la Sinodul I din anul 325 de la Niceea, la care s-au pus bazele dogmatice ale religiei creștine, și de la domnia lui Constantin cel Mare (306-337), primul împărat al Bizanțului, spre deosebire de cronografele și cronicile de istorie universală ce au circulat la noi, dar

care toate încep expunerea evenimentelor „de la facerea lumii”. Prin acest procedeu inedit autorul caută să delimiteze era creștină de perioadele istorice anterioare și pune, totodată, varianta textului său în legătură directă cu subiectul scrierilor adiacente din manuscris, adică cu *Povestirea despre cele șapte sinoade* și listele patriarhilor din Constantinopol și Ierusalim. Se constată, de asemenea, că recurgând la *Cronografia lui Nichifor*, cel mai concis text dintre variantele cunoscute până acum, autorul de la Neamț îl rezumă și mai mult, renunțând la unele informații pe care le avea, sub o formă sau alta, în celelalte scrieri din manuscrisul său. Pe această cale, el prezintă lista succintă a împăraților Bizanțului cu cele mai importante evenimente din istoria Bisericii: cele șapte sinoade puse în relație cu timpul domniei împăraților respectivi, botezarea bulgarilor și alcătuirea literelor slavonești de către Sf. Chiril, creștinarea rușilor, începutul zidirii Sf. Lavre la Muntele Athos, leagănul monahismului, despărțirea de Biserica Romei, cucerirea Țarigradului de către cruciați în 1202 și apoi izgonirea lor etc.

Ținem să subliniem însă că firul expunerii la această linie de subiect nu se încheie definitiv prin concluzia de recapitulare la anul 1352 și nominalizarea împăraților bizantini până la 1425, după care este introdusă știrea despre întemeierea Țării Moldovei, interpretată de A.I. Iațimirski, P.P. Panaitescu și de alți cercetători ca început al unui alt text – *Cronica sârbo-moldovenească* sau *Letopisețul slavo-moldovenesc*. Linia de subiect este continuată de autor și după această știre până la tragicul eveniment din 1453 – căderea Constantinopolului sub dominația turcilor și sfârșitul Imperiului Bizantin. Și, astfel, titlul pus de autor, *Împărații creștini*, se extinde firește și asupra deceniilor următoare după ultimul împărat nominalizat în cronică, Manoil II Paleologul (1391-1423), cuprinzând întreaga perioadă de existență a Bizanțului și având concomitent consemnate unele evenimente politice semnificative din istoria popoarelor ortodoxe din sud-estul Europei de până la 1453 și de după acest an, ca unele ce erau unite prin tradiție creștină de Biserica Constantinopolului și, în același timp, ca unele ce fuseseră cucerite între timp de turci sau erau amenințate să aibă același destin.

Ar părea totuși paradoxal că o cronică dedicată împăraților creștini din Bizanț se încheie cu o recapitulare a domniei sultanilor otomani. Acest lucru, la prima vedere nefiresc, a fost oarecum acoperit în edițiile de până acum prin anexarea celor două notițe ulterioare, menționate mai sus, încât sensul ultimelor două fraze din textul original al cronicii se pierde. Dar să luăm aminte la numele menționate acolo. Mehmed nu este altul decât sultanul Mehmed II (1451-1481), adică cel care a cucerit în 1453 Țarigradul, iar Baiazid II (1481-1512) fiul său, cel care a luat Chilia și Cetatea Albă în 1484. Se constată, așadar, că aceasta nu este o simplă recapitulare a anilor de domnie a celor doi sultani de până la 1512, ci indirect o evaluare a situației politice către acest an, o dată cu venirea la putere a sultanului Selim I (1512-1520), căci de numele unuia se leagă căderea Constantinopolului – cetatea creștinismului –, iar de al celuilalt primele pierderi teritoriale ale Moldovei – Chilia și Cetatea Albă. Împreună cu relevarea instabilității politice a țării din timpul lui Bogdan voievod (1504-1512), după dispariția marelui absent din textul cronicii, a lui Ștefan cel Mare, autorul cronicii surprinde în final un moment istoric de mare gravitate, asemuit cu venirea vremii de apoi – pericolul aproape iminent ce plana acum asupra Țării Moldovei și a Bisericii ei lipsite de apărare în fața puterii extensive a Imperiului Otoman. Acesta este, după părerea noastră, mesajul autorului din partea a doua a cronicii.

De fapt, partea a doua a cronicii se mai subordonează unei linii suplimentare de subiect. Fiind reprezentant al tagmei monahicești și scriitor de opere teologice, autorul de la mănăstirea Neamț selectează informațiile din sursele istoriografice avute la dispoziție în așa fel încât să ne înfățișeze pagubele pricinuite țărilor creștine de către turci de la întărirea

lor pe continentul european. Acest obiectiv nu este bine evidențiat în *Letopisețul sârbesc*, o lucrare de dată recentă la vremea utilizării ei de către autorul de la Neamț. De aceea, întru realizarea scopului său, el completează fraza din *Letopisețul sârbesc* cu un mic pasaj, care îi permite să orienteze aceleași informații într-o nouă alură, ceea ce se observă din compararea fragmentelor respective din ambele cronici (traducerea noastră):

1) În *Letopisețul sârbesc* (după varianta din manuscrisul nr. 116 de la Kiev⁵¹) scrie așa: „6867 [1359]. Turcii au trecut la Calipole și au dobândit vadul, și au luat multe țări către apus. Și de atunci s-a făcut mare tulburare și neorânduială și mari zguduiri în diferite țări” (f. 520).

2) Iar în Ms. 23 citim, respectiv, următoarele: „În același an turcii au trecut la Calipole și au dobândit vadul, și au luat multe țări către apus. Și de atunci s-a făcut mare tulburare și neorânduială și pierzare prin țările creștine. Au fost și mari zguduiri prin diferite țări” (f. 213-213^v).

3) În Ms. 636 începutul pasajului este modificat și se prezintă în felul următor: „Din același an, anul 6867 [1359], turcii au trecut la Calipole și au dobândit vadul, și au luat multe țări către apus. Și de atunci s-a făcut mare tulburare și neorânduială și pierzare prin țările creștine. Au fost și mari zguduiri prin diferite țări” (f. 224).

Am prezentat diferențiat pasajul introdus de autorul de la Neamț în cronica sa pentru a putea sesiza mai bine acest nou sens dat relatărilor sale în continuare, care îi permite să preia din *Letopisețul sârbesc* și din cronicile interne numai informațiile ce argumentează scopul său, adică acela de a arăta „pierzarea” sau pagubele făcute țărilor creștine de către turci. Este evident că în acest caz autorul trebuia să prezinte, pe de o parte, acțiunile militare ale turcilor și forța lor crescândă de la un sultan la altul, iar, pe de altă parte, pierderile suferite de popoarele creștine în fața lor. După părerea noastră, autorul a reușit să-și atingă scopul și pentru a fi convingător în această privință nu a avut nevoie de informații mai ample.

Atitudinea personală a autorului cronicii față de evenimentele relatate în partea a doua a textului este prezentă nu numai prin recapitularea de la sfârșit, ci și prin includerea sugestivă a celorlalte știri din istoria internă. Astfel, deoarece prima cucerire teritorială a turcilor în Europa a avut în continuare repercursiuni grave atât pentru popoarele din Balcani, cât și pentru țările române, autorul compilației consideră necesar să ne înfățișeze în textul său și o categorie de informații despre starea Țării Moldovei la acea dată și mai apoi. Credem că anume prin aceasta se explică introducerea știrii despre întemeierea Țării Moldovei în 1359, după sursele documentare cunoscute de autor. Această știre urma să arate cititorilor că în timpul dăinuirii Bizanțului, dar pe când turcii calcă de acum în Europa, Țara Moldovei se constituie ca stat independent.

Dar pentru a face o legătură între cele două evenimente din 1359 și, totodată, cu conținutul precedent, autorul redactează materialul avut la dispoziție, îl completează cu elemente noi și îi găsește locul optimal de amplasare, adică înaintea știrii despre luarea Gallipoliei. În acest fel, el reușește să facă o corelație dublă dintre cele două rezumate de text din sursele externe: pe de o parte, cu extrasul din *Cronografia pe scurt*, adăugând la știrea despre întemeierea Moldovei sintagma „până la anii acestor împărați” și avându-i desigur în vedere nu pe ultimii împărați nominalizați, ci pe cei care au domnit înainte de 1359; iar, pe de altă parte, se face joncțiunea ce excerptele din *Letopisețul sârbesc* prin adăugarea sintagmei „În același an” (Ms. 23). Copistul Ilarion va menționa în manuscrisul din 1557 și mai complet: „Din același an, în anul 6867 [1359]”, evidențiind data cronologică.

Al doilea eveniment din istoria internă este subordonat aceluiași scop de sesizare comparativă a derulării evenimentelor de până la mijlocul sec. al XV-lea. Enumerând

pagubele pricinuite de către turci popoarelor creștine învecinate, în special bulgarilor și sârbilor, autorul ține să informeze cititorul că în Țara Moldovei în aceeași perioadă de timp era pace și prosperitate, căci Alexandru cel Bun „a domnit 32 de ani și opt luni”. Domnia lui Alexandru cel Bun semnifică, totodată, cele mai fructuoase relații cultural-spirituale cu Bizanțul și Patriarhia Constantinopolului⁵².

Cu totul alta va fi situația în a doua jumătate a sec. al XV-lea, când după căderea Constantinopolului turcii vor cuceri Chilia și Cetatea Albă – porțile Țării Moldovei dinspre mare. Se observă, astfel, că știrile din istoria internă, deși doar patru la număr, sunt în măsură să profileze în linii mari schimbările social-politice ce au avut loc în Țara Moldovei de la consolidarea ei statală în 1359 și din sud-estul Europei o dată cu acapararea de către turci a primei palme de pământ din Peninsula Balcanică și înaintarea lor virtiginoasă în adâncul continentului până în 1512 inclusiv. Deci dintr-o asemenea ipostază vedem prezentarea informațiilor documentare de către autorul cronicii *Împărații creștini* – lucrare ce prin mesajul ei spiritual-creștin nu are analogii în literatura popoarelor din sud-estul și estul Europei. Aceeași concepție asupra acestei cronică a avut-o și I. Bogdan, cu toate că aprecierile sale au fost mult mai laconice. Cât privește interpretările făcute de A.I. Iațimirski, P.P. Panaitescu și de alți cercetători în continuare, deși au contribuit la înmulțirea numărului variantelor de cronică cu relatări din istoria internă, totuși acestea au condus la trecerea sub tăcere a mesajului adevărat al scrierii în anii de denigrare a valorilor de spiritualitate creștină din a doua jumătate a sec. al XX-lea. Sperăm că pe această cale cronică *Împărații creștini* să-și ocupe locul cuvenit între celelalte scrieri istoriografice slavo-române ca o lucrare importantă pentru istoria mentalităților românești de la începutul sec. al XVI-lea.

NOTE

1. Vezi: Ioan Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895, descrierea ms., p. 81-90; textul, p.91-94; traducerea românească, p. 96-100.

2. Prima recapitulare, cu data 6484 (976), se face la domnia lui Ioan Țimishi, fiind anul morții lui; a doua, la Manoil I Comnen sau Porfiroghenul, cu data 6689 (1180), consemnează iarăși anul morții acestuia; a treia este pusă la domnia lui Andronic Paleologul, cu anul 6860 (1352) în timpul căruia a avut loc excomunicarea ereticului Varlaam.

3. Vezi în continuare nota 48.

4. Vezi: *Cronice inedite ...*, p. 82 (Idem, *Scrieri alese*, cu o prefață de E. Petrovici, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, Ed. Academiei, București, 1968, p. 394).

5. Idem, p. (Scrieri alese, p. 374).

6. Idem, p. 82. (Scrieri alese, p. 394).

7. Vezi: Ioan Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtshreibung*. Extras din „Archiv für slavische Philologie”, Bd. XIII, 1891, p. 481-543 textul, (p. 502-520), studiul (p. 481-502); reeditat în: *Scrieri alese*, p. 255-269.

8. Vezi: *Cronice inedite (Scrieri alese, p. 374)*.

9. Vezi: *Cronice inedite*, p. 81-90 (reeditat în *Scrieri alese*, p. 393-398).

10. În textul însemnării pentru mitropolitul Iosif (cca 1387-1415) este redat greșit anul 6961 (1453), dar această dată greșită, așa cum se citește forma ulterior corectată, a rămas fără nici un comentariu în edițiile lui I. Bogdan și P. Panaitescu.

11. Vezi: Melchisedec episc. Romanului, *Catalog de cărțile sârbești și rusești...*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an. II, vol. I, p. 136-137, București, 1884.

12. Vezi: A.I. Iațimirskij, *Iz slavjanskich rukopisej. Teksty i zametki*, Moscova, 1898, p. 76-92.

13. Idem, p. 78.

14. Manuscrisul nr. 116 din Biblioteca fostei Academii Teologice din Kiev (astăzi Biblioteca Academiei de Științe a Ucrainei), copiat înainte de 1561 în Moldova.

15. Vezi: Iațimirskij A.I., *Op. cit.*, p. 78.

16. Idem, p. 81-84.

17. Idem, p. 80.
18. Vezi: *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, Ed. Academiei, București, 1959, p. 188-193.
19. Vezi: *Slaviano-moldavskie letopisi XV-XVI vv.*, ed. de F.A. Grecul, Ed. „Nauka”, Moscova, 1976, p. 60-61.
20. Vezi: Iațimirsij A.I., *Op. cit.*, p. 2, 76.
21. Vezi ediția lui P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 188; studiile lui G. Mihăilă: Introducere la: Ioan Bogdan, *Scrieri alese...*, p. 48, nota 152; idem, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 122; Idem, în cartea: Mihail Moxa, *Cronica universală*, București, 1989, p. 10, 24; E. Turdeanu, *Autori, copişti, cărți, zugravi și legători de manuscrise în Moldova (1552-1607)*, I, În „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, XXX, 1993, p. 63 (cercetătorul indică greșit că manuscrisul s-ar afla în Biblioteca Muzeului „Rumjancev” din Moscova).
22. Vezi: Iațimirsij A.I., *Op. cit.*, p. 91.
23. Vezi: *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI...*, p. 188.
24. Vezi: *Slaviano-moldavskie letopisi XV-XVI vv.*, ..., p. 13.
25. Vezi: Turdeanu E., *Le Sbornik dit “de Bisericani”. Fausse identité d'un manuscrit remarquable*, în „Revue des Études Slaves”, XLIV (1965), Paris, p. 29-46 (republicat în *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985, p. 209-225).
26. Vezi: Mircea Ion-Radu, *Contribution à la vie et à l'oeuvre de Gavriil Uric*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européens”, VI, 1968, p. 582, nota 32.
27. Vezi: Turdeanu E., *Autori, copişti, cărți, zugravi și legători de manuscrise în Moldova (1552-1607)*, I, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, XXX, 1993, p. 64.
28. Idem, p. 63-64.
29. Idem, p. 64.
30. Vezi studiul lui G. Mihăilă: „*Cronica universală*” a lui Mihail Moxa și izvoarele sale, în Mihail Moxa, „*Cronica universală...*”, București, 1980, p. 10 (Anterior G. Mihăilă considera Ms. 23 mai vechi decât Ms. 636, vezi I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 48).
31. Vezi: Pokrovskaja V.A., Kopanov A.I., Kukușkina M.V., Murzanova M.N., *Opisanie Rukopisnogo otdela Biblioteki Akademii nauk SSSR, Istorieskie sborniki XV-XVII vv.*, tom 3, Moscova, 1965, p. 113-115.
32. Vezi: *Slaviano-moldavskie letopisi XV-XVI...*, p. 13-16.
33. Idem, p. 13.
34. Despre vremurile zbuciumate din timpul domniei lui Bogdan voievod, vezi *Letopisețul lui Grigore Ureche*, în „*Letopisețul Țării Moldovei...*”, Chișinău, 1990, p. 66-70; Toma G. Bulat, *Biserica Moldovei în vremea lui Bogdan al II-lea cel Orb (1504-1517)*. Extras din „*Mitropolia Moldovei*”, nr. 2-3, 1940, p. 5-23.
35. Vezi: Iațimirsij A.I., *Op. cit.*, p. 91, nota 15.
36. Vezi: Mircea Ion Radu, *Op. cit.*, p. 582, nota 32.
37. Vezi: *Slavjano-moldavskie letopisi XV-XVI vv.*, ... p. 13.
38. Vezi: Bogdan Damian, *Paleografia româno-slavă*, București, 1978, p. 111.
39. Vezi: Lichačev N.P., *Paleografičeskoe značenie bumažnyh znakov*, tom 1-3, Sankt-Petersburg, 1899.
40. Vezi: Briquet C.M., *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusq'en 1600*. Vol. 1-4 Genève, 1907.
41. Vezi: Bogdan Damian, *Op. cit.*, p. 111.
42. Vezi: *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI...*, p. 188.
43. Cele 12 minei slavo-române, copiate de mai mulți scribi (Anastasia Andrușco de la Piatra, Ioan, Iosif, Nil) și utilizate la schitul Sf. Iosif (Bisericani) pe parcursul anilor, au ajuns în Rusia în anul 1914 prin intermediul anticarilor. Se păstrează în prezent la Biblioteca de Stat a Rusiei (fosta „V.I. Lenin”, fondul 178, nr. 3738-3749, vezi descrierea lor în: *Muzejnoe sobranie. Opisanie*, tom 2, nr. 3006-4500, Moscova, 1997, p. 216-221).
44. Vezi: *Documente privind istoria României. Veacul XVI. A. Moldova*, vol. I, București, 1953, p. 595-596 (doc. datat cu anul 7028 (1520), aprilie 24, în care de la numele lui Ștefan cel Mare (!) se face întărirea hotarului pentru proprietățile mănăstirii Blagovișteniei (Bisericani); p. 603-605 (doc. datat cu anul 7043 (1535), martie 9, tot pentru hotarul aceleiași mănăstiri).
45. Vezi descrierea manuscrisului: Iațimirsij A.I., *Grigorii Camblak*, Sankt-Petersburg, 1904, p. 376-377 (Ion Radu Mircea datează acest manuscris cu anii: 1424-1449, vezi *Op. cit.*, p. 588, 594. Însă analiza filigranelor din Ms. 13.3.20 ne permite să-i precizăm datarea. El este scris pe hârtie cu următoarele filigrane: litera “M”, Briquet nr. 8349 – anul 1427 și nr. 8354 – anii: 1436-1443: „ochelari”, Briquet, nr. 10622 – anul 1423; „sabic”, Briquet, nr. 5130 – anii 1439-1448; „trei munți” – semn identic cu cel din ms. lui Gavriil Unic din 1448, păstrat în aceeași colecție a lui A.I. Iațimirsij, nr. 13.3.19.

46. Traducere după textul original. Vezi manuscrisul la B.A.R., mss. slave, nr. 636, fila 228 (Este un lucru curios că în această însemnare din 1567 mănăstirea Neamțului este numită „mănăstirea Pantocratorului. Vezi mai sus, opinia lui E. Turdeanu, *Op. cit.*, p. 64).

47. Această deosebire textuală este omisă în ediția lui P. Panaitescu.

48. Dintre cele două avertismente marginale ale copistului Ilarion studiile anterioare menționează numai unul. Vezi: G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii vechi*, București, 1972, p. 122-123.

49. Vezi: G. Mihăilă, *Op. cit.*, p. 122.

50. Idem, p. 123.

51. Fragmentul a fost tradus după publicația lui A.I. Iațimirski, vezi sursa citată la nota 12, p. 81.

52. Vezi: Al Elian, *Moldova și Bizanțul în sec. al XV-lea*, în vol. „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare”, București, 1964, p. 113-114; Al. I. Gonța, *Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenești în secolul al XV-lea*, în „Mitropolia Moldovei și a Sucevei”, 1958, 1-2, p. 29; C. Gîhodaru, *Alexandru cel Bun* (23 aprilie 1399- 1 ianuarie 1432), Editura „Cartea moldovenească”, Chișinău, 1990, p. 172-207.

Anexă

Împărații creștini [începând de la] Întâiul sobor¹

Constantin cel Mare² [a domnit] 32 de ani³.

S-a săvârșit acest Constantin cel Mare la 65 de ani și a lăsat împărăția celor trei fii ai săi: lui Consta și Constantin, și Constantie⁴ care domniră 24 de ani).

[După] Constantie, 24 de ani⁵, a domnit Iulian Călcătorul de lege⁶ 2 ani.

Iovian⁷ – 9 luni.

Valentian cel Mare⁸ – 11 ani.

Val⁹ – 13 ani.

Gratian¹⁰ – 6 [ani].

Valentian¹¹ – 15 [ani].

Theodosie cel Mare – 16 ani. Pe vremea lui a fost al 2-lea sobor a 150 de Sfinți Părinți.

Arcadie, fiul lui – 22 de ani¹².

Theodosie cel Mic, fiul lui Arcadie – 42 de ani¹³. Pe vremea lui a fost al 3-lea sobor a 200 de Sfinți Părinți.

Marchian – 11 ani și 5 luni¹⁴. În vremea lui a fost al 4-lea sobor a 630 de Sfinți Părinți.

Leu cel Mare (Ilachelie) – 18 ani¹⁵.

Leu cel Mic, nepotul lui – 1 an.

Zinon, tatăl lui – 17 ani¹⁶.

Anastasio Dicor – 27 [ani].

Iustin Tracul – 9 ani.

F: 221 Iustinian cel Mare – 39 de ani. În vremea lui a fost al 5-lea sobor a 165 Sfinți Părinți.

Iustin cel Mic, al doilea – 13 ani¹⁷.

Tiverie – 5 ani¹⁸.

Mavrichie – 20 de ani.

Foca Capadocul – 8 ani.

Iraclie – 30 de ani.

Constantin – 1 an.

Iraclona, împreună cu mama sa Martina – 4 luni.

Consta – 27 [ani]. În vremea acestuia s-a ivit mincinosul proroc al saraținilor Mahomed¹⁹.

Constantin, fiul lui Consta – 17 ani. În vremea lui a fost al 6-lea sobor a 170 Sfinți Părinți.

Iustinian, fiul lui – 10 ani²⁰.

Leontie – 7 ani.

Apsimar – 7 ani.

Tot Iustinian Cârnel (a doua oară)²¹ cu Tiverie – 6 ani.

Filipic Vardanie – 2 ani.

- Artemie și Anastasie²² - 2 ani.
 Theodosie Adramitul - 2 ani.
- F. 221^v:** Leu // Conon, Iconoclastul - 24 de ani. Pe vremea acestuia râmleții s-au despărțit de greci și s-a ținut Roma aparte până în ziua de astăzi.
 Constantin Copronim - 34 de ani.
 Leu Hazar, fiul lui - 5 ani.
 Constantin cu dreptcredincioasa sa mamă Irina - 28 de ani²³.
 În vremea acestora a fost al 7-lea sobor cu 367 de Sfinți Părinți împotriva iconoclaștilor.
 Nichifor - 8 ani și 9 luni.
 Stavrachie - 1 an și 2 luni.
 Mihail Ragavei, Evlaviosul - 2 ani.
 Leu Armeanul - 7 ani și 5 luni.
 Mihail Travli Amorei - 8 ani și 9 luni.
 Theofil, fiul lui - 12 ani.
 Apoi Mihail, fiul lui Theofil, cu mama sa Theodora - 25 de ani și cu Vasile Macedoneanul 1 an și 4 luni.
- F. 222:** Pe vremea acestora s-a înnoit credința ortodoxă și sfintele icoane s-au pus iarăși în biserici. Și bulgarii s-au făcut creștini²⁴. Și literele slavonești au fost alcătuite de sfântul Chiril în anul 6360 [852].
 Vasile Macedoneanul - 19 ani.
 Pe vremea acestuia s-au botezat rușii și s-au făcut creștini²⁵.
 Leu Preaînțelesul - 25 de ani și 8 luni.
 Alexandru, fratele lui - 1 an și o lună.
 Constantin, fiul lui Leu - 54 de ani²⁶.
 Roman, fiul lui - 3 ani.
 Roman - 20 de ani.
 Constantin Porfiroghenitul - 15 ani.
 Alt Roman - 1 an.
 Nichifor Foca - 6 ani și 6 luni.
 Pe vremea acestuia începu a se zidi Lavra din Sfântul Munte de către Sfântul Athanasie de la Athos, pe când era încă cu dregătoria de voievod, în anul 6469 [961]²⁷.
- F.222^v:** Ioan Țimișii - 6 ani și 6 luni.
 Trecut-au așadar de la Adam până la Țimișii 6484 [976] de ani. Vasile Porfiroghenul, ucigașul bulgarilor - 50 de ani.
 Constantin, fratele lui - 2 ani și 11 luni.
 Roman al doilea, Arghiropol - 5 ani și 5 luni.
 Mihail Paflagonul - 7 ani.
 Calafatin - 4 luni și 5 zile.
 Constantin Monomahul - 12 ani.
 Theodora Porfiroghenita - 1 an și 9 luni.
 Mihail cel Bătrân - 1 an.
 Isachie - 8 (Comnin - 2 ani)²⁸.
 Constantin Duca - 7 ani și 6 luni.
 Evdochia, soția lui, cu fiii săi - 7 luni și câteva zile.
 Roman Dioghen - 4 ani.
 Mihail, fiul lui Constantin Duca - 6 ani.
 Nichifor Vo[ta]niat - 3 ani.
 Alexie Comnin - 36 de ani.
 Ioan Porfiroghenul - 16 ani²⁹.
 Manuil Porfiroghenul, fiul lui - 38 de ani.
 De la Adam până la împărăția acestuia sunt așadar 6689 [1181] de ani.
 Alexie, fiul lui Manuil Porfiroghenul - 3 ani.

Andronic Comnin – 2 ani.

Isachie Anghel, fratele lui – 26 de ani³⁰.

Alexie Ionos – (6) luni³¹.

Murțuflo – 4 luni. Din vremea lui a fost cucerit Țarigradul de către latini, și fiind neorânduială în cetate, s-au ridicat din toate părțile asupra cetății. Și au luat frâncii cetatea în anul 6710 [1202]³². Și a fugit Alexie Murțuflo, iar frâncii nu puțin ani au stăpânit cetatea. Și suspinau grecii văzând neorânduiala din cetate, și pomeneau pe papa de la Roma între primii [la jertfelnic], „Pomenește, Doamne” //

F.223v: Teodor cel Mare, Lascar – 18 ani.

Vataș Ioan, ginerele lui – 32 de ani.

Theodor cel Mic Lascar, fiul lui – 30 de ani. Acesta însă [a domnit] împreună cu frâncii.

Mihail Paleologul, care în anul 6756 [1248]³³ i-a izgonit pe latini din Țarigrad – 24 de ani. Și aceștia au făgăduit să dea bir grecilor.

Andronic, fiul lui Mihail Paleologul, a împărțit după moartea tatălui său, în timpul patriarhului Iosif, 20 de ani³⁴.

Mihail Azimit și fiul lui, Paleolog – 18 ani.

Andronic, fiul lui Paleolog, care a răsturnat cuvântările și faptele lui Varla [a]m – 30 de ani.

Împreună de la Adam până aici sunt 6860 [1352] de ani.

[A domnit] Ca[n]tacuzin Ioan; Matei puțin.

Paleolog Ioan, cu mama sa și fiul Andronic.

F.224: Ca[n]tacuzin și Po[si]ncliten, împreună și Caloian, fiul lui Andronic Paleologul – 30 de ani.

După acesta, Manuil fiul lui Caloian Paleologul – 35 de ani³⁵.

Iar când de la facerea lumii până la anii acestor împărați, sunt 6867 [1359]³⁶ de ani atunci, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Țara Moldovei³⁷.

A venit Dragoș voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, la vânătoare după un zimbru.

Din același an, în anul 6867 [1359]³⁸, au trecut turcii la Calipolie³⁹ și au luat vadul, și au luat multe țări către apus.

Și de atunci s-a făcut tulburare și mare neorânduială și pierzare în țările creștine. Au fost și cutremure mari de pământ.

La doi ani după ce au trecut turcii la Calipolie, în anul 6869 [1361], a pierit Momcilo de la Peritor⁴⁰.

F.224v: Iar în anul curgător optzeci peste opt sute către șase mii [6880] 1371 a murit împăratul Uroș⁴¹.

În anul 6901 [1393] au luat turcii Târnovul.

În anul 6911 [1403] a pierit Baiazit amira prin Demir⁴² la Angura, luna iunie 24 zile.

În anul 6921 [1413], a mers Musia⁴³ la Novo Brado⁴⁴. Iar după aceea, trecând un an, el i-a împrăștiat pe bulgari și în același an a fost înjunghiat la Ister⁴⁵.

Și Alexandru, voievodul Moldovei, s-a ridicat la domnie și a domnit 32 de ani și 8 luni.

În anul 6929 [1421] a murit Balșa al Zetei⁴⁶ și murat sultan, numit Crișcia⁴⁷.

F.225: În anul 6938 [1430] turcii au luat Solunul⁴⁸.

În anul 6950 [1442] l-a ucis Iancul pe Mezit beg în Țara Românească.

În anul 6951 [1443] a venit pașa sub Belgrad și a zidit Jrănovul⁴⁹.

Și în acel an l-a bătut Iancul pe pașa în Țara Românească, pe Ialomîța.

În anul 6959 [1451], februarie 4, a murit Murat⁵⁰.

În anul 6960 [1452] a luat împărăția împăratul Mehmed beg⁵¹ și a zidit o cetate nouă mai sus de Țarigrad.

În anul 6961 [1453] a luat împăratul Mehmed beg Țarigradul, în luna mai 29, într-o zi de marți.

În anul 6989 [1481] a murit împăratul Mehmed beg lângă mare, trecând cu oștile dincolo, la 3 mai, joi, la 12 ceasuri de zi.

Iar Baiazit⁵², fiul său, a luat împărăția în aceeași lună, la 19, sâmbătă. Și pe Cem⁵³, fratele său, l-a alungat.

Acest împărat a luat Chilia și Cetatea Albă în al 3-lea an al împărăției sale⁵⁴.

F.225v: În anul 7020 [1512], luna aprilie 10⁵⁵, a lăsat Baiazit împărăția fiului său, Selim⁵⁶, celui urât de Dumnezeu.

Și în acel an, în timpul binecinstitorului Ioan Bogdan voievod⁵⁷, a fost boală și molimă ucigătoare mare, și întru toate neorânduială în Țara Moldovei, cu voia lui Dumnezeu, când moarte, când foamete, apoi dese străngeri de oști, încât mulți ziceau că acestea sunt semne rele, pentru că se va ridica împăratul cel rău, după cum se scrie despre Antihrist.

De la împărăția lui Mehmed beg până la împărăția lui Baiazit sunt 29 de ani.
Și de la împărăția lui Baiazit până la împărăția lui Selim sunt 31 de ani.

NOTE

¹ Conciliul din Niceea care a avut loc în anul 325.

² Oficial s-a numit Flavius Valerius Constantinus.

³ Constantin cel Mare a domnit 31 de ani, de la 25 iulie 306 până la 22 mai 337. Aici și în continuare se atestă diferențe la numărul anilor de domnie a împăraților în raport cu alte texte slavo-române ale sursei principale ce a stat la baza alcătuirii cronicii – *Cronografia pe scurt a patriarhului Nichifor* (m. 829), cu completări ulterioare până la 1425. Unele deosebiri în această privință vor fi sesizate comparativ cu manuscrisul copiat de Isaia de la Slatina și de alți cărturari în anii 1554-1561, păstrat în prezent la Kiev, Biblioteca Centrală a Academiei de Științe a Ucrainei, nr. 116, după ediția lui I. Bogdan (vezi: I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, extras din „Archiv für slavische Philologie”, Bd. XIII, 4, Leipzig, 1891, p. 502-520; în continuare: Ms. Kiev).

⁴ Constantinus (a domnit împreună cu frații săi peste 25 de ani, de la 21 mai 337 până la 3 noiembrie 361; din 353 singur).

⁵ I. Bogdan menționează că sintagma „24 de ani” este repetată aici din greșeală (vezi: *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*. Adunate și publicate cu traduceri și adnotațiuni de Ioan Bogdan, București, 1895, p. 91). Însă, deoarece fraza precedentă este un adaos marginal al autorului cronicii după scrierea ei, credem că în cazul de față a avut loc o suprapunere de informație la relatarea incompletă din text.

⁶ /Flavius Claudius/ Iulianus Apostata (a domnit din 360 împreună cu Constantinus, apoi singur până la 26 iunie 363).

⁷ /Flavius/ Iovianus (a domnit din 27 iunie 363 până la 17 februarie 364, adică aproape 8 luni); Ms. Kiev: „1 an și 8 luni”, p. 512.

⁸ Valentinian cel Mare: Valentinianus (din 17 februarie 364 până la 17 noiembrie 375, adică 11 ani și 9 luni); Ms. Kiev: „13 ani”, p. 512.

⁹ Val: Valens, fratele lui Valentinianus cu care a domnit împreună, împărțind imperiul în două (Valentinianus în Occident, Valens în Orient); a domnit 14 ani și 4 luni; Ms. Kiev prezintă „3 ani”, p. 512.

¹⁰ Grațianus, fiul lui Valentinianus (din 22 noiembrie 375 până la 15 august 383, adică aproape 8 ani); Ms. Kiev: „3 ani”, p. 512.

¹¹ Valentinian: Valentinianus II, fratele vitreg al lui Valentinianus; a domnit, probabil, împreună cu Grațianus, dar mai puțin decât arată cronica noastră; Ms. Kiev nu-l menționează.

¹² Pentru domnia lui Arcadie în Țarigrad se știe că a durat din ianuarie 395 până în 408 sau 13 ani și 3 luni. Textul nostru însă dă „22 de ani”, tot așa și Ms. Kiev, p. 513. Se va observa, de asemenea, că începând cu Arcadie textul original al cronicii editate are în ambele manuscrise cunoscute corectări cu chinovar la numărul anilor de domnie. Spre exemplu, aici, înainte de „22 de ani” între rânduri se indică „14 /ani/”, adică o informație mai apropiată de realitate. I. Bogdan menționează acest lucru, dar nu reproduce completările (vezi: *Cronice inedite...*, p. 92).

¹³ Teodosie cel Mic a domnit din 408 până la 28 iulie 450, adică 42 de ani, după cum este indicat în textul cronicii. Adaosul cu chinovar arată greșit – „33 /de ani/”; tot același număr greșit de ani e menționat Ms. Kiev, p. 513.

¹⁴ La numărul anilor precizare cu chinovar „6 /ani/”, ceea ce este mai aproape de adevăr, căci Marchian a domnit din a. 450 până în 457.

¹⁵ Precizare cu chinovar deasupra rândului: „17 [ani]”, ceea ce este corect, Leon cel Mare domnind din 457 până în 474.

¹⁶ Corectare deasupra rândului cu chinovar: „12 ani”.

¹⁷ Corectare greșită cu chinovar: „9 ani”; Iustinus a domnit din 14 noiembrie 565 până la 5 octombrie 578, adică aproape 13 ani.

¹⁸ Tiberios a domnit din 6 octombrie 578 până la 14 august 582, adică aproape 4 ani, cum corect precizează adaosul cu chinovar.

¹⁹ Textul original redă „Moameht”; Mahomed a viețuit între a. 570-632.

²⁰ În ediția lui I. Bogdan redat greșit „1 an” (vezi: *Cronice inedite*, p. 97).

²¹ I. Bogdan omite precizarea marginală din textul original: „a doua oară” pentru a doua domnie a lui Iustinian (prima din septembrie 685 până la sfârșitul anului 695, adică 10 ani, iar a doua, cu Tiverie (Apsimar), între 705-711).

²² Artemie și Anastasie sunt, de fapt o singură persoană; Artemios, perceptor de impozite s-a numit în timpul domniei Anastasios II (din iunie 713 până în august 715, adică 2 ani).

²³ Domnia asociată a lui Constantin și Irina a durat din 8 septembrie 780 până în 31 octombrie 802, de unde rezultă că textul cronicii redă greșit 28 de ani; greșit este și adaosul cu chinovar „15 ani”, completarea dând același număr de ani ca și Ms. Kiev, p. 517.

²⁴ Data oficială a creștinării bulgarilor se consideră anul 864 (vezi: *Istorijska Bălgarija*, t. II. Sub redacția D. Anghelov, Sofia, 1981, p. 213-219, 323-324).

²⁵ Creștinarea oficială a rușilor a avut loc mai târziu, în timpul cneazului Vladimir (980-1015), în anul 988 (vezi: Brokgauz-Efron, *Chronologija vseobščej i ruskoj istorii*. Sostavil V. L. Rancov. Priloženie k žurnalu „Vestik i Biblioteka Samoobrazovanija” za sentjabr’ 1905 g., Sankt-Peterburg, 1905, p. 44).

²⁶ Numărul anilor de domnie a lui Constantin, fiul lui Leon (886-912), indicați în text nu corespund realității, mai cu seamă că în continuarea cronicii până la Nichifor Foca (963-969) se cuprind doar 51 de ani și în această perioadă se menționează încă patru nume de împărați cu încă un număr total de 39 ani. O situație diferită se atestă în alt manuscris slavo-român cunoscut (vezi: I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, p. 84; după Ms. O. XVII, nr. 13 din Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg).

²⁷ Biserica Marii Lavre din Athos a început să se zidească într-adevăr în timpul domniei lui Nichifor Foca, dar nu în 961, cum menționează cronica, ci din 963.

²⁸ Isachie Comnin a domnit din 1 septembrie 1057 până la 25 decembrie 1059, adică 2 ani și 3 luni; textul cronicii omite cuvântul „Comnin” și de greșit „8 ani”, însă completarea marginală, neglijată de I. Bogdan (vezi: *Cronici inedite*, p. 98), completează eroarea inițială a autorului.

²⁹ Toate manuscrisele slavo-române citate mai sus redau 16 ani pentru domnia lui Ioan Parfiroghenul; el a domnit însă aproape 25 de ani, din 16 august 1118 până la 8 aprilie 1143.

³⁰ Alexie Anghel a domnit din martie 1195 până în iulie 1203, adică peste 8 ani, dar nu 26, cum arată greșit variantele slavo-române.

³¹ Nume omis de celelalte variante slavo-române; relatarea despre Alexie Ionos lipsește și în ediția lui I. Bogdan (vezi: *Cronice inedite*, p. 99).

³² Cruciatai au cucerit Constantinopolul la 13 aprilie 1204, stăpânirea lor durând până la 25 iulie 1261.

³³ Data indicată pentru recucerirea Constantinopolului în timpul domniei lui Mihail Paleolog (ca regent al lui Ioan IV Lascaris, din 1258, apoi împărat din 1 ianuarie 1259 până la 11 decembrie 1282) în manuscrisele slavo-române este inexactă, evenimentul având loc, după cum s-a menționat și în nota precedentă, în anul 1261. Se va menționa, de asemenea, că sintagma „în anul 6756 /1248” în Ms. 23 de la Sankt Petersburg (f. 212 este scrisă marginal ca o completare a copistului după scrierea textului, iar în Ms. 636 de la B. A. R. Aceeași sintagmă este inclusă în text dar nu la locul potrivit, ceea ce demonstrează, împreună cu alte redactări, copierea lui ulterioară de pe primul manuscris.

³⁴ Andronic Paleolog a domnit din 11 decembrie 1282 până în 1328, adică 46 de ani, dar nu 20, cum greșit arată manuscrisele slavo-române.

³⁵ De la început până aici text omis de edițiile lui P. Panaitescu și F. Grecul.

³⁶ În Ms. 23 această sintagmă ar trebui citită astfel: „De la facerea lumii până la anii acestor împărați sunt 6867 [1359] de ani...”

³⁷ Consemnare marginală în dreptul acestor rânduri în limba slavonă numai în Ms. 23: *Despre Țara Moldovei*.

³⁸ În Ms. 23 această sintagmă se citește: „În același an...”

³⁹ Gallipoli.

⁴⁰ Corect: Peritheorion, cetate bizantină pe țărmul Mării Egee.

⁴¹ Regele Serbiei, Ștefan Uroș IV (1355 – 4 decembrie 1371).

⁴² Corect: Timur Lenk (Tamerlan), hanul mongolilor (1336-1405).

⁴³ Corect: Musa, fiul lui Baiazid I, sultan turcesc (1410-1413).

⁴⁴ Cetate în Serbia.

⁴⁵ Probabil, Iskăr, râu în Bulgaria, afluent al Dunării.

⁴⁶ Balșa al Zetei: Balșa Statimirovici, stăpânitorul Zetei, Muntenegru de mai târziu.

⁴⁷ Crișcia: poreclă dată sultanului Mohamed I (1413-1421).

⁴⁸ Solun: denumirea slavă a orașului Salonic.

⁴⁹ Jراینov: localitate în Serbia, lângă Belgrad.

⁵⁰ Murat II, sultan al Imperiului Otoman (1421-1451).

⁵¹ Mehmed beg: sultanul Mehmed II (1451-1481).

⁵² Baiazid: sultanul Baiazid II (1481-1512).

⁵³ Corect: Gem.

⁵⁴ Chilia a fost cucerită între 6-14 iulie, iar Cetatea Albă la 28 iulie 1484 (Vezi: I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 183).

⁵⁵ În Ms. 23 copistul redă greșit „aprilie 3”, deosebirea nefiind menționată în edițiile scoase de P. Panaitescu și F. Grecul.

⁵⁶ Seilim: Selim I (1512-1520).

⁵⁷ Bogdan Voievod: Bogdan III, domn al Moldovei (2 iulie 1504 – aprilie 1517).

Prezentat: martie 2004,

Referent A. Eșanu

Igor Cașu

PROBLEMA EXTERMINĂRII EVREILOR ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ÎN ISTORIOGRAFIA MOLDOVENEASCĂ POST-SOVIETICĂ

Chestiunea exterminării evreilor în timpul celui de-al Treilea Reich constituie una dintre cele mai sensibile probleme din întreaga istoriografie contemporană și pentru că fenomenul propriu-zis a avut loc relativ recent și pentru că judecățile și aprecierile care se lansează privesc direct victimele și torționarii și/sau urmașii acestora¹. Se adaugă și dimensiunea morală ce însoțește demersurile asupra acestui fenomen făcute de către istorici și de alți specialiști din domeniile conexe, fenomen despre care Theodor Adorno spunea că reprezintă „morală negativă absolută”².

Din aceste considerente, Holocaustul este, cu siguranță, una dintre cele mai studiate și documentate probleme din istoriografia contemporană³. Holocaustul nu este doar o simplă problemă de restituție a trecutului, ci și o problemă fundamentală a cunoașterii. Așa cum scria acum câțiva ani Robert Braun, „dezbaterele istoriografice asupra Holocaustului conduc spre o problemă fundamentală a teoriei istoriei: conflictul dintre «înțelesul» «realității» trecutului în calitate de cunoaștere (*epistémé*), crearea reprezentărilor despre trecut ca opinii (*doxa*), și relația dintre «realitatea» trecutului ca o construcție a gândirii în prezent și în trecut”. Mai mult, „nu numai că interpretările în forma narațiunilor istorice servesc drept legitimare a judecăților politice, morale și estetice despre trecut în prezent, dar și raportul dintre «fapte», «reprezentări» și «adevăr» în trecut pare a fi mai puțin univoc decât ar vrea să creadă unii istorici [*trad. n. – I.C.*]”⁴. Cazul evreilor este cu atât mai complicat, cu cât ei sunt considerați agenți ai modernizării economice și politice, și sunt blamați pentru efectele negative ale modernizării, precum transformarea socială și distrugerea valorilor sociale tradiționale⁵.

Dezbaterile contemporane pun în discuție chiar noțiunile-cheie utilizate în literatura de specialitate cu privire la drama evreilor din perioada nazistă. Unii autori preferă denumirea de „genocid”, în timp ce alții pledează pentru expresia „genocidul evreiesc”. Yves Ternon rezumă această dilemă în felul următor: „Problematika genocidului evreiesc are la bază o alternativă: sau genocidul evreiesc este singular și se situează dincolo de înțelegerea completă; sau nu este singular și nu există obstacol în calea înțelegerii sale. Dacă este singular, este incomparabil, fiindcă ceea ce este unic nu are echivalent. Dacă nici un eveniment istoric nu seamănă cu acesta, dacă singularitatea sa nu poate fi exprimată în cuvinte, cum au afirmat unii – nu numai unic, ci «absolut unic» –, în acest caz suntem confrunțați cu o aporie. Trebuie să se admită că, prin dimensiunea sa, evenimentul pune o problemă nouă și făcea inoperante

instrumentele conceptuale ale specialiștilor în științe umane, care au fost obligați să creeze noi concepte și să găsească noi perspective. Dacă formula «unicitatea genocidului evreiesc» semnifică doar că acesta a fost fără precedent, istoricul se regăsește pe un teren mai familiar, putându-l desemna ca «relativ unic» în măsura în care el conține mai multe elemente de singularitate decât de comparație cu alte evenimente calificate și ele ca genocid.⁷⁶

Genocidurile, în sens literal de ucidere în masă a unor rase sau neamuri (*genos* – „rasă, neam” și *cide* – „a ucide”, în greacă), nu sunt un fenomen modern, unii autori utilizând acest termen pentru a desemna exterminarea popoarelor din colonii de către europeni începând cu secolul al XVI-lea⁷⁷. Termenul de genocid avea însă să intre în circulație abia după cel de-al doilea război mondial, ca urmare a politicii naziste în teritoriile ocupate. El a fost definit pentru prima dată de Raphael Lemkin, profesor de drept internațional la Yale University, care într-o lucrare din 1944 despre Europa ocupată de Puterile Axei, preciza: „Prin *genocid* înțelegem distrugerea unei națiuni sau a unui grup etnic. [...]. În mod general, genocid nu înseamnă obligatoriu distrugerea imediată a unei națiuni, decât atunci când e realizată prin asasinarea în masă a tuturor membrilor săi. El își propune mai curând să fie un plan coordonat al diferitelor acțiuni vizând distrugerea fundamentelor esențiale ale vieții grupurilor naționale, pentru a aneantiza înseși aceste grupuri. Obiectivele unui asemenea plan ar fi dezintegrarea instituțiilor politice și sociale, a culturii, a limbii, a sentimentelor naționale, a religiei și a vieții economice ale grupurilor naționale și distrugerea securității personale, a libertății, a sănătății, a demnității și chiar a vieții indivizilor care aparțin unor asemenea grupuri. Genocidul e dirijat contra grupului național ca entitate, iar acțiunile pe care le antrenează sunt îndreptate contra indivizilor, nu din cauza calităților lor individuale, ci pentru că ei sunt membrii grupului național”⁷⁸.

Prin urmare, în definiția lui Lemkin cuvântul „genocid” are o acoperire largă și se referă la persecutarea sau exterminarea în masă a unor comunități etnice sau naționale. Deși în timpul celui de-al doilea război mondial evreii au constituit ținta predilectă a acțiunilor de exterminare din motive rasiale, totuși termenul de „genocid” nu se referă doar la drama evreilor, ci și la alte grupuri etnice sau sociale care au suferit în masă ca urmare a ocupației naziste, precum bolnavii mintal, homosexualii, martorii lui Iehova și țiganii.

Între aceștia, numai evreii și țiganii erau însă vizați pentru distrugerea totală din motive rasiale. Încercarea de exterminare a celor două popoare de către naziști, conform unui plan bine stabilit, este un fenomen unic în istorie. Unii cercetători consideră că termenul de „genocid” nu acoperă în întregime complexitatea acestei probleme. De aceea, începând, mai ales, cu anii '50 și '60, drama evreilor este singularizată și apare un nou termen, menit să denumească această experiență, „holocaust”. Noțiunea de „holocaust” este îndreptățită din considerentul că, din multitudinea de cazuri de ucidere în masă practicate de diferite regimuri politice în secolul XX, evidențiază drama evreilor și a țiganilor.

Termenul de „holocaust” este de origine greacă. În varianta greacă a Bibliei cuvântul ebraic *olah* – care înseamnă literal „ceea ce este oferit”, „ofrandă înghițită de foc”, este tradus prin *holocaust*. Holocaust se referă la un ritual de sacrificare adus Divinității, care constă în *arderea* în întregime a animalului sacrificat. Deci, Holocaust – care înseamnă și *ardere* – prin majusculă, desemnează genocidul evreilor în singularitatea sa. În timp ce în Statele Unite s-a impus termenul de Holocaust, în Franța și Israel se folosește termenul „Shoah”, care înseamnă „distrugere”, dar și „exterminare”⁷⁹.

Un alt cuvânt-cheie care începe să domine discursul istoric asupra perioadei naziste și a atrocităților comise față de evrei este *antisemitismul*. Numeroși autori, în majoritate emigranți germani în Statele Unite, au fost preocupați de originile antisemitismului modern în Germania, precum Eva Reichmann, Elinor Sterling, George Mosse, Paul Messing și Hannah

Arendt în *Originile totalitarismului* și, mai târziu, în *Eichmann la Ierusalim*. Alți autori, precum Léon Poliakov, Gerald Reitlinger și Raul Hilberg, și-au concentrat atenția asupra regimului național-socialist și au definit antisemitismului ca un aspect central al nazismului¹⁰.

Dintre autorii mai recentți care au contribuit la relansarea discuției despre Holocaust se evidențiază istoricul german Ernest Nolte, cel care a provocat așa-numita „ceartă a istoricilor”¹¹. O recentă lucrare care abordează problema evreilor în timpul celui de-al Treilea Reich, semnată de Daniel Goldhagen, intitulată *Hitler's Willing Executioners*, a generat o dezbatere aprinsă în rândurile istoricilor europeni și americani¹². Goldhagen susține că distrugerea în masă a evreilor nu ar fi putut avea loc fără susținerea germanilor de rând. El tinde, astfel, să culpabilizeze poporul german în întregul său, sugerând că fiecare german în parte a fost complice, direct sau indirect, la această campanie de exterminare. O altă problemă care focalizează atenția cercetătorilor este relația dintre antisemitism și factorii domestici sau externi care au motivat politica rasistă nazistă¹³. În cartea sa *Mirrors of Destruction*, profesorul de istorie europeană la Brown University, Omar Bartov, susține că există o legătură intimă între război, genocid și identitatea modernă¹⁴. Comparând surse documentare franceze, germane și evreiești, el pledează pentru abordarea Holocaustului în contextul predilecției perioadei contemporane de a rezolva conflictele identitare prin intermediul aplicării tehnologiilor de distrugere în masă. Bartov consideră că Holocaustul este un eveniment central al secolului al XX-lea, dar, în același timp, el apreciază că „un eveniment istoric poate fi înțeles într-un anumit context, așa cum și semnificația sa poate fi dezvăluită după trecerea unui anumit interval de timp [*trad. I.C.*]”¹⁵. Un alt detaliu interesant menționat de Bartov este legat de Hannah Arendt, care admira tradiția culturală germană și nu vedea Holocaustul ca o evoluție firească a antisemitismului european. Mai mult, Arendt a criticat comportamentul evreilor în perioada Holocaustului și judecarea lui Eichmann la Ierusalim în 1961 și l-a apărat pe Martin Heidegger, învinuit de colaborare cu regimul nazist¹⁶. Alți autori subliniază complicitatea indirectă a aliaților occidentali în drama evreilor din timpul celui de-al doilea război mondial¹⁷, dar și pericolul trivializării prin comparație a Holocaustului¹⁸.

Evreii în istoriografia moldovenească

Evreii au fost atestați pe teritoriul Republicii Moldova în calitate de comunitate separată încă din perioada medievală. Dar drama lor ca minoritate reprimată cu brutalitate de către autorități începe în secolul al XIX-lea și, mai ales, la începutul secolului al XX-lea. Pogromul de la Chișinău din 1903, deși a avut mai puține victime decât alte pogromuri din cuprinsul Imperiului țarist, a fost mediatizat pe larg nu numai în Europa Occidentală, dar, mai ales, în Statele Unite¹⁹. El a devenit un simbol al complicității autorităților de stat în uciderea unor persoane considerate indezirabile din motive rasiale, religioase, politice și economice²⁰. Cea mai dramatică pagină din istoria evreilor din Basarabia, ca a întregii comunități evreiești europene, este legată de anii 1941-1945. După diferite estimări, numărul evreilor români omorâți de trupele germane și române variază între 270000²¹ și 300000²², mai mult de o treime dintre aceștia fiind evrei basarabeni²³.

Atât înainte de cel de-al doilea război mondial, cât și după, un număr însemnat de evrei basarabeni și-au adus aportul în diferite domenii: politică, cultură, literatură, arhitectură, știință etc. Numărul evreilor care au făcut parte din elita culturală și științifică basarabească în secolul al XX-lea se ridică la 2000, fie că este vorba de evreii care s-au născut și/sau au locuit o bună parte a vieții lor în Basarabia²⁴. Acest fapt constituie un indiciu că evreii basarabeni s-au integrat în societatea moldovenească din stânga Prutului. Poetul Liviu Deleanu, de exemplu, este autorul versurilor cunoscutului șlagăr *Sanie cu zurgălăi*, Efim

Levit a tradus masiv din rusă în română și invers, inclusiv creații ale lui Eminescu și Pușkin, Alexandr Brodschi, la rândul său, a tradus în limba rusă *Miorița*, *Meșterul Manole*, precum și lucrări de Constantin Negruzzi, Mihai Eminescu, Bogdan P. Hasdeu, Aureliu Busuioc și Vlad Ioviță²⁵. Din acest punct de vedere, este important să vedem în ce măsură autorii locali au fost sensibili sau nu la soarta acestei comunități etnice care a adus un prinos deosebit și incontestabil.

Cum au tratat istoricii de la Chișinău problema exterminării evreilor europeni și, în mod special, a celor basarabeni în timpul celui de-al doilea război mondial? S-a sincronizat oare istoriografia basarabească cu cea occidentală sau a rămas refractară la abordări și probleme controversate și provocatoare? Care sunt temele centrale în istoriografia moldovenească post-sovietică? Există oare o legătură între tradiția istoriografică sovietică și evoluțiile istoriografice din actuala Republică Moldova? A marcat oare moștenirea sovietică, într-un fel sau altul, traiectoria istoriografiei moldovenești din ultimul deceniu? Înainte de a examina istoriografia moldovenească post-sovietică se impun câteva observații cu privire la interpretarea sovietică a exterminării evreilor, precum și a atitudinii oficialităților sovietice față de evrei în ansamblu.

Problema exterminării evreilor în istoriografia sovietică

În perioada celui de-al doilea război mondial, sute de mii de evrei au luptat în cadrul Armatei Roșii împotriva armatelor țărilor Axei. Potrivit datelor de arhivă publicate la Moscova în 2001, numărul evreilor sovietici încadrați în lupta contra armatei germane se ridică la 434000. Dintre aceștia, 123822, adică a patra parte, au fost decorați cu medalii, evreii ca grup etnic situându-se pe locul al cincilea la acest capitol, după ruși, ucraineni, bieloruși și tătari²⁶. În timpul războiului, Stalin a apelat la serviciul unor evrei sovietici, creând Comitetul evreiesc antifascist, pentru a sensibiliza opinia publică americană față de efortul de război al Uniunii Sovietice. Rezultatele au depășit chiar cele mai optimiste așteptări ale conducerii sovietice, în țările aliate creându-se o serie de organizații evreiești pentru strângerea ajutoarelor destinate Armatei Roșii. Cu toate acestea, evreii erau deseori priviți cu suspiciune de către autoritățile sovietice. Din acest motiv, în toamna anului 1940 comandamentul sovietic a refuzat să primească câteva mii de evrei expulzați din Polonia de către germani.

După încheierea războiului, când serviciile aduse de evrei Moscovei nu mai erau necesare, Comitetul evreiesc antifascist a fost reprimat, iar suferințele evreilor din timpul războiului au fost trecute sub tăcere. În 1948, doi evrei sovietici, Il'ja Ehrenburg și Vasili Grossman, utilizați de regim în scopuri propagandistice în timpul războiului, au alcătuit o *Carte Neagră* despre exterminarea și suferințele evreilor sovietici sub stăpânirea nazistă. Cartea a fost scoasă din circulație de către oficialități imediat după apariție²⁷.

În contextul războiului rece, pe fundalul confruntării generale dintre Uniunea Sovietică și Statele Unite, evreii sovietici au fost tratați cu suspiciune și discriminați din mai multe puncte de vedere. Chiar dacă URSS a recunoscut crearea statului Israel, evreii sovietici au fost acuzați de susținerea sionismului mondial și suspectați de a fi agenți ai „imperialismului american”²⁸. De aceea, conducerea sovietică a încercat să concentreze majoritatea populației evreiești într-o regiune autonomă separată cu centrul în Birobidjan (regiune situată în Extremul Orient, la nord de râul Amur, lângă Habarovsk). După eșecul acestei încercări, ea a revenit la ideea inițială, susținută de clasicii marxism-leninismului, potrivit căreia evreii trebuiau asimilați în cadrul societății²⁹.

În abordarea istoriei evreilor în timpul războiului, istoriografia sovietică a urmat politica oficială, conform căreia evreii erau incluși în categoria victimelor nazismului nu în calitate de

grup etnic aparte, ci în calitatea lor de cetățeni sovietici³⁰. Cuvântul-cheie folosit nu era „Holocaustul împotriva evreilor”, ci „genocid împotriva poporului sovietic”, ca o formulă generică și inclusivă³¹. Moscova era reticentă să admită că Germania nazistă a promovat o politică deliberată de exterminare totală a evreilor, întrucât aceasta implica schimbarea radicală a atitudinii față de ei. Această recunoaștere presupunea adoptarea unei politici de protejare a identității colective a evreilor și, prin urmare, ar fi impus renunțarea la proiectul de asimilare în cadrul poporului sovietic.

Aceeași optică cu privire la soarta evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial era prezentă și în manualele de istorie a Uniunii Sovietice. Manualele publicate în perioada lui Mihail Gorbaciov, deși dedicau zeci de pagini „marelui război pentru apărarea patriei” și menționau adeseori frontul comun al tuturor popoarelor sovietice împotriva „cotropitorilor fasciști”, evitau să recunoască faptul că anumite grupuri etnice erau vizate în mod special de către armata germană. Iată un exemplu al unui asemenea discurs din manualul de istorie pentru clasa a 10-a, publicat la Moscova în 1988: „Întreaga țară a devenit o tabără militară unică. Istoria nu cunoaște un alt exemplu, când războiul ar fi unit toate națiunile și naționalitățile pentru a lupta cu agresorul. Marea uniune socialistă a popoarelor frățești a rămas trainică și de neclintit”³². *Realitatea* istorică a fost, astfel, sacrificată pentru a *reprezenta* cel mai important mit al istoriografiei sovietice, *unitatea indestructibilă a popoarelor sovietice*, menit să legitimizeze în continuare existența însăși a statului sovietic, dar și proiectul comunist în ansamblu.

Manualele de istorie a RSS Moldovenești nu se deosebeau esențial de cele publicate la Moscova. Intrarea României în cel de-al doilea război mondial, participarea armatei române la atacul împotriva Uniunii Sovietice și recuperarea Basarabiei în iunie 1941 erau considerate de către istoriografia sovietică argumente în plus în disputa asupra identității majorității populației din provincia dintre Prut și Nistru. Manualele insistau asupra solidarității moldovenilor cu celelalte popoare sovietice care s-ar fi manifestat în timpul celui de-al doilea război mondial. Acest argument era menit să justifice încadrarea ulterioară a Basarabiei în componența Uniunii Sovietice și, prin extensie, să legitimizeze existența națiunii sovietice moldovenești, deosebite de cea românească. Manualul editat în 1977 prezintă o variantă locală a „prieteniei și solidarității poporului sovietic”: „În lupta comună împotriva cotropitorilor se întărea prietenia dintre noroadele țării noastre. În rândurile detașamentelor de partizani moldoveni și ale grupurilor patriotice de ilegaliști luptau ruși, ucraineni, beloruși și reprezentanți ai altor popoare. În rândurile detașamentelor de partizani ucraineni, beloruși și ruși luptau vitejește și moldovenii D. Cegan, A. Focșa, Cebotaraș, I. Pustica, I. Gurtovoi, Boris Glavan, membrul slăvitei organizații comsomoliste ilegale «Tânăra Gardă», și mulți alții”³³.

Această perspectivă dogmatică a fost abandonată treptat după dezintegrarea Uniunii Sovietice în 1991. Istoriografia rusească post-sovietică a recuperat pe larg aspecte ignorate sau desconsiderate de istoriografia sovietică, inclusiv în ceea ce privește soarta evreilor sovietici în timpul celui de-al doilea război și după 1945³⁴.

Problema exterminării evreilor în istoriografia moldovenească

În istoriografia sovietică moldovenească, istoria evreilor din Basarabia, Bucovina de Nord și Transnistria în timpul celui de-al doilea război mondial a fost abordată în mod special de Iziaslav Elikovici Levit, desemnat responsabil în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei pentru cercetarea și interpretarea acestui subiect³⁵. Levit este autorul a două cărți importante despre campania României antonesciene împotriva Uniunii Sovietice, în speță despre politica Bucureștilor în Basarabia, Bucovina de Nord și Transnistria în timpul

celui de-al doilea război mondial³⁶. Invocând politica regimului condus de Ion Antonescu față de grupurile naționale și etnice din Basarabia, atât față de majoritatea populației românofone în ansamblu, cât și față de comunitatea evreiască și populațiile slave, istoricul din Chișinău susține că regimul condus de Ion Antonescu era unul fascist. Respectând *canonul* impus de Moscova, Levit rareori menționează componența etnică a celor care au suferit în urma atrocităților comise de armata germano-română și evită să invoce situația evreilor ca grup etnic aparte. Prin diferite subterfugii, el a reușit totuși să evite cenzura comunistă de atunci și să includă unele documente despre soarta evreilor basarabeni în timpul celui de-al doilea război mondial³⁷. Meritul principal al lui Levit este acela de a fi scos în evidență erorile și nedreptățile comise în timpul război de administrația românească din Basarabia. Precum majoritatea lucrărilor istorice scrise în această perioadă, interpretarea sa are însă conotații mult mai largi, căci tinde, în ultimă instanță, să justifice ocuparea Basarabiei de către sovietici în 1940 și, respectiv, reocuparea ei în 1944.

Istoriografia moldovenească post-sovietică este preocupată în ultimii zece ani de recuperarea paginilor considerate *tabu* de către regimul sovietic³⁸. Această orientare este o reacție la faptul că istoriografia sovietică a neglijat istoria altor popoare, inclusiv pe cele care dețineau, conform constituției URSS, statutul de state-națiuni în cadrul federației sovietice, precum românii basarabeni. După anexarea Basarabiei în 1940, apoi din nou în 1944, Moscova era obsedată de legitimarea acestui act de ocupație prin crearea unei identități moldovenești, deosebită de cea română. În acest scop, s-a încercat promovarea unui vocabular rusificat, iar literele latine au fost înlocuite cu cele chirilice³⁹.

De aceea, majoritatea lucrărilor istorice scrise în Republica Moldova după 1991 se axează pe probleme de istorie națională, demersurile de integrare a istoriei locale în cea regională sau europeană lipsind aproape cu desăvârșire. Cele mai frecvente probleme de istorie contemporană abordate de istoricii moldoveni după colapsul URSS sunt unirea Basarabiei cu România, situația provinciei în cadrul statului român interbelic, ocuparea regiunii de către sovietici în ajunul și la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, foametea din 1946, deportările în masă operate de regimul sovietic imediat după război, precum și aspecte culturale, economice ale politicii promovate de Moscova în RSS Moldovenească⁴⁰.

Deși aspectele ce țin de istoria minorităților etnice și naționale nu lipsesc total, ele ocupă însă un rol marginal. Institutul de Istorie al Academiei de Științe, precum și facultățile de istorie din cadrul universităților din Chișinău, sunt dominate de istorici preocupați în marea lor majoritate de istoria majorității etnice românești. Institutul de Studiere a Relațiilor Interetnice din cadrul aceleiași Academii se ocupă de istoria minorităților etnice și grupează o parte din istoricii plecați după 1990 de la Institutul de Istorie, precum și specialiști din alte domenii conexe. Șornikov, de exemplu, este convins de faptul că vorbitorii de limbă rusă au fost discriminați în Basarabia interbelică pentru simplul motiv că limba română a fost declarată limbă oficială⁴¹. Se publică, de asemenea, volume care se axează pe probleme culturale, mai ales în legătură cu minoritatea rusă⁴². S-au publicat o serie de volume și broșuri despre evreii basarabeni, cea mai importantă contribuție fiind editarea unui volum de documente cu privire la pogromul evreiesc din Chișinău din anul 1903⁴³. În general, specialiștii de la Institutul de Studiere a Relațiilor Interetnice au abordat și alte aspecte ale istoriei contemporane a Republicii Moldova, dar interpretările lor fac parte din arsenalul propagandei și istoriografiei comuniste sovietice, existând puține cazuri în care autorii depășesc limitele acceptate de oficialitățile sovietice din perioada perestroicii cu privire la interpretarea istoriei⁴⁴.

Colaborarea dintre specialiștii celor două institute ale Academiei este aproape inexistentă, din motive care țin de promovarea a două concepții diferite. Una este

naționalizantă, uneori cu accente pașoptiste, romantice, caracteristice istoriografiei europene din secolul al XIX-lea, ceea ce poate fi oarecum firesc pentru o istoriografie națională începătoare, dar este totuși anacronică la debutul veacului al XXI-lea. A doua este *comunizantă* și este dominată de persoane de diferite naționalități, inclusiv moldoveni a căror limba maternă este rusa. Uneori aceștia se opun istoriei *naționalizante* doar pentru că nu pot depăși bariera lingvistică, dar probabil și din considerentul că nu sunt de acord cu locul secundar pe care îl are istoria minorităților etnice și naționale majoritar rusofone în *mainstream*-ul istoriografic din Republica Moldova. Acest lucru poate avea legătură și cu o anumită incapacitate de adaptare psihologică, de altfel lesne de înțeles, de renunțare la istoria sovietică⁴⁵, în care rolul central îl ocupa poporul rus, în favoarea unei istorii în care locul principal îl are majoritatea etnică din statul respectiv, în acest caz majoritatea românească din Republica Moldova⁴⁶. Vasile Stati, deși încearcă să joace „cartea antirusească” și „antiromânească” deopotrivă și pretinde a reprezenta așa-numitul curent „moldovenist”, se apropie mai mult de istoriografia *comunizantă*⁴⁷, mai ales prin strădania sa de a promova un vocabular arhaic și suburban ca argument că „limba moldovenească” există⁴⁸. Tezele istoriografiei *comunizante* din Republica Moldova sunt mai șovine decât cele ale unor manuale acceptate de ministerul de resort din Federația Rusă. De exemplu, cel mai prestigios manual de Istoria Uniunii Sovietice, reeditat de șase ori între 1991-1997 și recomandat studenților de la instituțiile de învățământ superior, menționează doar teritoriul Transnistriei dintre Nistru și Bug ca fiind ocupat de către România în timpul celui de-al doilea război mondial⁴⁹. Prin urmare, Basarabia și Bucovina de Nord sunt recunoscute implicit ca teritorii românești și nu ca provincii ocupate.

Manualul de Istorie a Republicii Moldova, la rândul său, propus de istoricii *comunizanti* și publicat în 1997 sub egida Academiei de Științe de la Chișinău, tratează evenimentele din anii 1812, 1940 și 1944 ca ani de eliberare a Basarabiei, iar 1918 și 1941 ca ani de ocupație a provinciei de către „România burghezo-moșierească”. Cartea menționată reflectă și o variantă locală a mitului solidarității popoarelor sovietice în timpul celui de-al doilea război mondial, una din componentele sale fiind neacceptarea singularității genocidului evreilor locali. Nu este însă vorba numai de tratarea unor aspecte etnonaționale *per se*, ci și de cele sociale și politice. La capitolul consacrat anilor 1940-1941, intitulat „Reunirea poporului moldovenesc în 1940 și crearea RSS Moldovenești”, se invocă numai „succesele” puterii sovietice, dar nu se face nici măcar o aluzie la atitudinea populației locale față de măsurile promovate de Moscova⁵⁰. Se știe însă că numai în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941 au fost deportate în Siberia 18392 persoane din RSSM și alte 11844 persoane din celelalte teritorii anexate de la România la 1940, în total numărul victimelor represiunilor și deportărilor ridicându-se la cel puțin 90000⁵¹. Sunt evitate și alte aspecte incomode pentru istoriografia sovietică, cum ar fi cauzele foametei din 1946-1947, în urma căreia au murit nu mai puțin de 216 000 de persoane⁵². Cea mai mare deportare în masă a populației locale, din 5-6 iulie 1949, care a afectat 30050 de persoane, este justificată ca o măsură împotriva chiaburilor⁵³.

În istoriografia moldovenească actuală, discuția privitoare la evrei și soarta acestora în timpul celui de-al doilea război mondial ocupă un loc marginal, dar are o încărcătură suplimentară⁵⁴. Holocaustul este invocat cel mai adesea în contextul relațiilor sovieto-române, ca în perioada sovietică, și este legat de chestiunea identității majorității populației din Basarabia. Unii dintre istoricii care au abordat aspecte legate de soarta evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial au menținut clișee ale istoriografiei sovietice privitoare la Basarabia, iar alții au încercat să se debaraseze de moștenirea sovietică și au scris despre evrei în contextul situației generale a provinciei sub administrația românească.

I. E. Levit este, după 1991, cel mai în măsură să reia subiectul, de această dată fără a fi nevoit să mai respecte limitările dreptului la libera expresie existente în Uniunea Sovietică. Prima sa publicație în acest sens este un articol dintr-un volum colectiv, intitulat *Pogromul din Chișinău din 1903*, publicat în 1993. Experiența evreilor din ghetoul din Chișinău anulului 1941 este tratată ca fiind „ultimul pogrom”⁵⁵. De la bun început, autorul remarcă influența venirii la putere a lui Hitler în Germania asupra felului în care au fost tratați evreii în România interbelică. Ceea ce este nou în interpretarea post-sovietică la Levit este accentul pus pe exterminarea evreilor ca grup etnic, dar și a reprezentanților altor etnii, suspectate a fi susținători ai puterii sovietice. Levit evidențiază faptul că există puține mărturii care reflectă susținerea evreilor de către populația locală. Deși în epoca sovietică s-a realizat o anchetă oficială în acest sens, oamenilor le era teamă să nu fie învinuiți *post-factum* de complicitate cu susținătorii „sionismului mondial”, respectiv dușmani ai comunismului⁵⁶. În ansamblu, articolul lui Levit din 1993 este, probabil, cea mai importantă, documentată și echilibrată contribuție în întreaga istoriografie moldovenească post-sovietică privitoare la soarta evreilor din ghetoul din Chișinău, dar și din alte localități basarabene unde au existat ghetouri în anii 1941-1942. Potrivit informațiilor culese de Levit, în Basarabia au existat 49 de ghetouri și lagăre de concentrare, printre care cele mai importante erau la Vertiujeni – 23000 evrei, Mărculești – 11000 evrei, Edineț – 13000, Secureni – 20000, și Rublenița – 5500. Cu toate acestea, sunt prezente unele reminiscențe ale interpretării anterioare, precum demonizarea administrației românești din Basarabia din timpul celui de-al doilea război mondial⁵⁷.

O altă contribuție la studierea problemei evreilor basarabeni din perioada Holocaustului aparține istoricului Anatol Petrencu. Într-o lucrare dedicată Basarabiei în timpul celui de-al doilea război mondial, Petrencu include un capitol special despre „dinamica creșterii și descreșterii populației în Basarabia”, 10 din cele 14 pagini ale capitolului fiind consacrate „soartei evreilor stabiliți în Basarabia”⁵⁸. Este inclus integral și un document din 17 iulie 1941, conform căruia Antonescu, vizitând orașul Bălți, a dat ordin ca evreii „să nu fie asasinați sau maltratați”. La prima vedere, acest detaliu ar putea fi privit ca o încercare de a-l disculpa de răspundere pe conducătorul statului, mai ales că există numeroase declarații ale lui Antonescu ce demonstrează contrariul, în special declarațiile sale privind soarta evreilor din Odesa⁵⁹. Această impresie este însă în parte anihilată, întrucât Petrencu precizează în continuare: „În ghetouri și lagăre majoritatea evreilor era alcătuită din persoane având vârsta înaintată, femei, copii. O parte din evreii rămași în Basarabia nu erau ostili administrației românești. Erau și din cei ce au fost nedreptățiți și de puterea sovietică: li se confiscase proprietatea, bunurile materiale etc. Documentele subliniază faptul că populația evreiască rămasă nu era vinovată și nu putea purta răspunderea pentru activitatea anti-românească a consângenilor lor, uciși în lupte sau plecați cu sovieticii în adâncul URSS. I. Antonescu, însă, n-a făcut diferențierea cuvenită, tratând evreii în ansamblul lor [este vorba de scrisoarea lui Antonescu către Filderman – *nota I.C.*] «Eu când am luat măsuri contra evreilor, nu le-am luat în contra individului, ci în contra colectivității, care a jefuit neamul românesc. Eu apăr națiunea. Colectivitatea evreiască trebuie să plătească și lucrul trebuia să fie ordonat»⁶⁰.

În introducerea cărții, Petrencu precizează, de asemenea, că „se disociază de antisemitismul xenofob, existent în unele medii în epoca supusă cercetării” și că „are o atitudine critică față de pozițiile exclusiviste ale unor autori”⁶¹. Cu toate acestea, poziția sa a determinat o reacție ambiguă, uneori chiar destul de violentă din partea unor autori. Una dintre afirmațiile discutabile ale lui Petrencu este aceea potrivit căreia „administrația antonesciană nu s-a supus ordinelor venite de la Berlin și a luat decizia de a sista deportările, indiferent de situația de pe Frontul de Est (în octombrie 1942 această situație era favorabilă

puterilor Axei)⁶². De fapt, în octombrie 1942 eșecul Germaniei naziste era deja previzibil și aceasta a influențat direct politica lui Antonescu în privința evreilor. Așa cum a afirmat Florin Constantiniu, componenta antisemită s-a afirmat viguros în timpul guvernării antonesciene, mai ales în anii 1940-1942, „pentru ca apoi, pe măsura deteriorării situației pe frontul de est să i se pună surdina și chiar să dispară, mareșalul înțelegând că protejarea evreilor poate constitui un însemnat capital politic în negocierile cu anglo-americanii⁶³. Sunt justificate și alte observații la cartea lui Petrencu, făcute de Vladimir Solonari⁶⁴, legate, în special, de folosirea neglijentă și necritică a surselor provenite de la Cabinetul mareșalului Antonescu și de la alte instituții de stat, mai ales că documentele guvernamentale poartă o notă de subiectivitate sporită în timp de război.

După doi ani de la apariția cărții lui Petrencu, Levit, stabilit între timp în Statele Unite, a scris o recenzie în ziarul din Chișinău *Glăsuț Moldovei*, o publicație a Mișcării Pro-Moldova, cunoscută ca promotoare a ideologiei moldovenismului, susținând existența națiunii moldovenești, deosebită nu numai politic, dar și lingvistic și etnic de națiunea română. Publicat în câteva numere ale ziarului menționat, articolul este intitulat *Avocatul ocupanților româno-fasciști*⁶⁵. Levit îl acuză pe Petrencu că se situează în tabăra celor care pledează pentru reabilitarea lui Antonescu, însă nu aduce argumente suficiente în acest sens. Mai degrabă, recenzentul este deranjat de critica istoricului moldovean la adresa sa și a tezelor istoriografiei sovietice, susținute în continuare de Levit. Se face impresia că Levit vrea să-l numească pe Petrencu drept „antisovietic”, dar, întrucât aceasta etichetare nu este astăzi în vogă, critica este deturnată într-o altă direcție, iar concluzia generală se rezumă la învinuirea de antisemitism. Levit nu analizează propriu-zis capitolul consacrat evreilor din Basarabia în timpul celui de-al doilea război mondial, dar cele mai multe acuzații sunt lansate în legătura cu acest subiect⁶⁶. Cu alte cuvinte, se observă că atacurile virulente la cartea lui Petrencu se îndreaptă nu atât către capitolul dedicat evreilor, ci mai mult asupra celorlalte capitole, în care autorul descrie activitatea administrației române în diferite domenii, precum economic, cultural sau social.

După cum se observă și în această polemică, dezbateră despre situația evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial și complicitatea autorităților române este extrem de politizată și se desfășoară în contextul disputei cu privire la identitatea majorității populației din Republica Moldova. Ideologizarea discuției cu privire la Holocaust este specifică deci și istoriografiei moldovenești, dar conotațiile acestei ideologizări sunt diferite de cele existente, spre exemplu, în România, Polonia, Ungaria sau Rusia, tocmai pentru faptul că disputa identitară în Republica Moldova este departe de a se fi încheiat.

Istorici mai tineri din Republica Moldova au încercat să trateze tangențial și mai echilibrat aspecte ce țin de istoria minorităților etnice, inclusiv a celei evreiești. Viorica Nicolenco, spre exemplu, și-a scris teza de doctorat pe tema „Extrema dreaptă în Basarabia în perioada anilor 1923-1940”. Ea a atras atenția asupra activității unor partide de extremă dreaptă în Basarabia interbelică, precum și a felului în care a fost receptată dimensiunea antisemită a mesajului promovat de aceste forțe politice. Deși preocuparea centrală a tezei nu este legată de problema evreiască, autoarea încearcă să explice cauzele unor manifestări antisemite în provincie. Consultând dosare ale Siguranței și Jandarmeriei, Nicolenco constată că există mai multe explicații ale antisemitismului local: evreii erau considerați adepți ai ideilor comuniste, pe de-o parte, și invidiați pentru statutul lor social și economic, pe de altă parte⁶⁷.

Un alt autor din generația tânără, care tratează tangențial situația evreilor în Basarabia în timpul celui de-al doilea război mondial, este Veaceslav Stăvilă⁶⁸. El se preocupă de evrei în contextul atitudinii minoritarilor etnici față de schimbarea administrațiilor în Basarabia

între anii 1939 și 1945. Stăvilă include câteva documente de arhivă, care arată că unii evrei au asasinat reprezentanți ai administrației românești în retragere la 1940⁶⁹, și un document potrivit căruia în județele basarabene intrate în componența RSSM, din totalul de 285 de comuniști, 185 erau etnici evrei, 28 ucraineni, 21 ruși și doar 21 români⁷⁰. Alte date utilizate de Stăvilă se referă la faptul că în unele localități din Basarabia țaranii arestau activiști comuniști și evrei prosovietici chiar anterior revenirii administrației românești în iulie 1941⁷¹, ceea ce sugerează că existau sentimente antievreiești în rândurile populației locale datorate rolului pe care l-au jucat unii evreii în primul an de ocupație sovietică a Basarabiei.

Unul dintre cele mai recente articole despre evreii basarabeni în perioada celui de-al doilea război mondial aparține cercetătoarei Clara Jignea, membru al secției de studiere a evreilor din cadrul Institutului de Studiere a Relațiilor Interetnice al Academiei de Științe de la Chișinău. Articolul este intitulat *Din istoria evreilor basarabeni în anii Holocaustului* și a fost publicat în iunie 2001 în revista electronică *Sevrok* a comunității evreiești din Republica Moldova⁷². Autoarea consideră că schimbarea radicală a atitudinii conducerii de la București față de evrei a avut loc în toamna anului 1940, ca urmare a venirii la putere a lui Antonescu, care și-a propus să românizeze și să purifice națiunea de elementele alogene. În același timp, ea susține că nu atât al Treilea Reich a influențat politica României față de evrei, ci, mai degrabă, soarta acestora a fost determinată de evoluția internă a României, anume de teoria rasistă a omogenității etnice, foarte populară în diferite straturi sociale locale⁷³. Potrivit Clarei Jignea, purificarea etnică urma să fie realizată în mai multe etape, prima fiind deportarea evreilor din Basarabia și Bucovina, iar a doua etapa îi viza pe evreii din Vechiul Regat, obiectiv care trebuia atins în 5-10 ani. Autoarea tinde să dea vina exclusiv pe autoritățile românești, invocate, de regulă, sub denumirea de „fasciștii români”, și nu menționează nici măcar în treacăt rolul jucat de prezența armatei germane și a *Einsatzgrup*-ului *D* pe teritoriul Basarabiei și al Transnistriei. Aceasta scăpare importantă pune la îndoială intenția declarată a autoarei de a aborda obiectiv tragedia evreilor basarabeni. Se creează impresia că autoarea este preocupată, întâi de toate, de demonizarea și condamnarea morală a românilor în ansamblu, așa cum a procedat adeseori istoriografia sovietică, și nu de explicarea unui fenomen istoric atât de dramatic și complex.

O poziție oarecum aparte în istoriografia din Republica Moldova o ocupă istoricii de la Tiraspol, care urmăresc să legitimeze statalitatea așa-numitei republici transnistrene moldovenești. Tratatul oficial asupra istoriei acestei regiuni a fost publicat în trei volume în anul 2001, cu precizarea că unii autori, precum Skvorțova și Șornikov, au participat și la elaborarea minitratatului de istorie a Republicii Moldova din 1997. Șornikov este chiar autorul capitolului al nouălea din volumul al doilea, care ne interesează în mod special. În general, cele trei volume reflectă aproape integral punctul de vedere al istoriografiei sovietice, uneori preluându-se pagini întregi din edițiile apărute înainte de 1989, expresia „poporul sovietic” fiind înlocuită, de regulă, cu „poporul transnistrian” sau „populația locală”. În ceea ce privește abordarea perioadei celui de-al doilea război mondial, în ansamblu, și a soartei evreilor, în particular, există puține elemente de noutate. Este condamnată politica de românizare a administrației române în regiunea dintre Nistru și Bug, sunt arătate fărădelegile la adresa populației locale, accentuându-se, în același timp, că toate grupurile etnice au luptat eroic împotriva trupelor de ocupație. Soarta tragică a evreilor este evidențiată în mod special: „Principala metodă a administrației de ocupație era teroarea. Pretutindeni erau executați comuniștii și alți susținători ai puterii sovietice. Au fost supuși persecuțiilor, mai ales, evreii. În august 1941 aproape 10 mii din evreii care nu au reușit să se evacueze au fost izolați în ghetto, ulterior fiind executați sau internați în lagăre de concentrare. În Dubăsari trupele SS

au nimicit 18 mii de evrei localnici sau deportați din Basarabia, 1500 au fost uciși de ocupanți în Tiraspol, 1300 în Râbnița și peste 500 în raionul Camenca [trad. I.C.]⁷⁴

Este condamnată, de asemenea, și deportarea forțată a moldovenilor din zona Niprului inferior, Crimeea și Caucazul de nord în teritoriul dintre Nistru și Bug, plănuită și realizată parțial de către administrația română a Transnistriei⁷⁵. În concluzie, se precizează: „În perioada Marelui Război pentru Apărarea Patriei moldovenii, rușii, ucrainenii și alți locuitori ai Transnistriei aveau una și aceeași patrie, URSS, același dușman, ocupanții germano-români, precum și obiective comune, respingerea agresiunii fasciste. Populația a manifestat un grad înalt de patriotism și solidaritate civică, a opus rezistență în masă cotropitorilor, a reușit, în mare, să dejoace planurile de exploatare a resurselor economice și umane ale regiunii. Amintirea despre ocupația dură, despre lupta necruțătoare împotriva dușmanului a originarilor din Transnistria în cadrul Armatei Roșii și în ilegalitate a contribuit la crearea unei conștiințe regionale deosebite în rândurile populației [trad. I.C.]⁷⁶.

Prin urmare, se observă că în comparație cu alte lucrări publicate de susținătorii istoriografiei *comunizante* după 1990, tratatul de istorie a Transnistriei este surprinzător de atent să evidențieze drama evreilor din Transnistria și Basarabia în timpul celui de-al doilea război mondial. Teritoriul actualei republici separatiste constituie doar circa o treime din teritoriul dintre Bug și Nistru, dar lucrul acesta nu este specificat. Răspunderea pentru victimele din rândurile populației civile este împărțită între trupele germane, în primul rând, și autoritățile române, în al doilea rând. Spre deosebire de *Istoriya Respubliki Moldova*, publicată la Chișinău în 1997, critica la adresa administrației de ocupație este mai echilibrată și întemeiată, întrucât nu începe îndoială că teritoriul respectiv era ocupat, iar România nu avea nici un drept istoric, etnic sau lingvistic asupra sa. Atrage, de asemenea, atenția faptul că invocarea genocidului asupra evreilor din regiune nu este subordonată unui obiectiv mai larg, așa cum s-a procedat adeseori în cărțile menționate anterior, respectiv acela de a justifica o națiune moldovenească aparte. Prin demascarea crimelor comise de administrația românească se încearcă doar legitimarea unei „conștiințe regionale deosebite în rândurile populației”. Cu alte cuvinte, se încearcă legitimarea secesionismului politic actual prin invocarea unor momente din istorie, în acest caz din perioada celui de-al doilea război mondial. În tratarea altor probleme din istoria RSS Moldovenești, tratatul publicat la Tiraspol respectă cu strictețe cele mai retrograde interpretări ale istoriografiei sovietice, la care a renunțat în mare parte istoriografia din Rusia post-comunistă. Nu există însă manuale de istorie a Transnistriei pentru școlile din regiunea separatistă, ci doar unele cărți axate, mai ales, pe perioada anilor '90 ai secolului trecut și lecții pentru cursurile universitare. Istoria regiunii se studiază doar ca o anexă la istoria Rusiei, care suplinește deocamdată disciplina „istorie națională”⁷⁷.

În ceea ce privește manualele de istorie publicate în Republica Moldova după 1990, situația se prezintă în felul următor. Primele compendii asupra istoriei românilor, disciplină care se predă în toate școlile medii, gimnaziile și liceele în ultimii 12 ani, au abordat nu numai istoria majorității etnice românești, dar și aspecte legate de minoritățile etnice și naționale. Cursul rezumativ de istorie a românilor preciza, la capitolul tensionarea relațiilor interetnice în Basarabia la începutul secolului al XX-lea: „O trăsătură specifică a vieții politice în Basarabia la începutul secolului al XX-lea este susținerea de către guvernul țarist a organizațiilor numite «Uniunea Poporului Rus» (sutele negre), care au apărut prima dată la Saratov. În Basarabia această organizație a primit denumirea de «Liga patriotică» și era condusă de P. Crușevan, V. Purișkevici, Sinadino. Scopul organizației era lupta cu intelectualitatea progresistă și evreii, menținerea monarhiei, cimentarea coeziunii între monarh și popor, păstrarea imperiului ca

stat unitar și indivizibil, acordarea privilegiilor rușilor în activitatea statului etc. Conducătorii «Uniunii Poporului Rus» învinuiau pe descendenții din alte neamuri de declanșarea revoluției, iar pe evrei – de inițierea grevelor. În 1902 la Dubăsari și în 1903 la Chișinău «Liga patriotică» a organizat sângeroase pogromuri evreiești.⁷⁸

Alte materiale didactice, mai ales cele recente, au fost mai sensibile cu privire la istoria minorităților, inclusiv a celei evreiești. *Manualul de istorie a românilor pentru clasa a 12-a*, editat de Ioan Scurtu, conține o abordare detaliată și echidistantă a dramei evreilor români în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale. Secțiunea *Evoluția regimului politic în perioada ianuarie 1941 – 23 august 1944* include următorul pasaj: „Regimul antonescian a promovat o politică antisemită, acționând mai ales împotriva evreilor din Basarabia, pe care îi acuza de comunism. S-au înregistrat pogromuri (Iași, Odesa), numărul evreilor morți sau dispăruți ridicându-se la 124.000. Totuși, nu a fost admisă «soluția finală» (exterminarea evreilor) cerută de Hitler.”⁷⁹

În același timp, manualul precizează că numărul evreilor care au murit în Transnistria din cauza condițiilor inumane de muncă și de trai, precum și a execuțiilor se ridică la circa 106000⁸⁰. Se observă deci că autorii dau două cifre ale evreilor români morți din diferite cauze, prima cifră reprezentând, probabil, numărul total, inclusiv cei omorâți în teritoriul Vechiului Regat, iar a doua cifră se referă la victimele dintre evreii basarabeni, precum și cei bucovineni și din județul Dorohoi deportați în Transnistria. Aceste date coincid aproximativ cu cele oferite de Sabin Manuilă, unul dintre cei mai importanți demografi din România interbelică, și de Wilhelm Filderman⁸¹, liderul Federației Uniunilor Comunităților Evreiești din România în cea mai mare parte a guvernării antonesciene, cifre acceptate ca fiind credibile de unii istorici români⁸², dar puse la îndoială de specialiști străini⁸³.

Unele manuale de istorie universală tratează tangențial aspecte legate de clișee anti-semite în diferite perioade istorice. *Manualul de istorie universală pentru clasa a 10-a*, spre exemplu, menționează la capitolul *Crize politico-militare și cataclisme în Evul Mediu. Ciurma Neagră din Europa anilor 1348-1350*: „Europa a fost cuprinsă de o adevărată psihoză colectivă. Se credea că nu creștinii sunt acei care au răspândit ciurma, ci dușmanii creștinătății – evreii. Li se incrimina otrăvirea fântânilor, lacurilor, alimentelor pe care le vindeau și chiar a aerului. Au loc peste tot prigoane ale evreilor, urmate adesea de execuții în masă. Este un exemplu clasic la ce urmări poate duce ignoranța și disperarea umană.”⁸⁴

Manualul de istorie universală contemporană pentru clasa a 9-a, publicat la Chișinău în 2002, ține cont de o serie de recomandări ale Consiliului Europei în predarea istoriei⁸⁵. Astfel, este inclus un studiu de caz referitor la drama evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial, intitulat *Holocaustul*: „Termenul de Holocaust se referă la exterminarea a peste 16 milioane de oameni de către Germania nazistă în perioada anilor 1933-1945. 6 milioane erau evrei, adică 2/3 din totalul populației evreiești din Europa și 25% erau copii. Lichidarea evreilor se făcea de către trupe speciale germane, o dată cu înaintarea frontului. În iulie 1941, naziștii au adoptat așa-numita «soluție finală», potrivit căreia evreii urmau să fie internați în lagăre de concentrare și exterminați în camerele de gazare. De regulă, deținuții erau trimiși în încăperi speciale, li se spunea «la baie», dar în loc de apă erau gaze toxice. Evreii au fost victime ale Holocaustului pentru că Hitler și acoliții săi i-au declarat dușmani de moarte ai Reichului pe motiv că amenințau puritatea rasei ariene. Ei erau considerați vinovați de înfrângerea Germaniei în 1918 (mitul loviturii de cuțit în spate). Prin legile de la Nürnberg din 1935, evreilor li se interziceau căsătoriile cu etnicii germani. Germanii care aveau un bunel sau o bunică, străbune chiar, de origine evreiască, erau declarați și ei evrei și internați în lagăre. Drama evreilor este reflectată într-o serie de filme artistice, având la

bază evenimente reale (a se viziona, de exemplu, *Lista lui Schindler* în regia lui Steven Spielberg și *Ceasul al 25-lea*, cu Anthony Queen în rolul principal). Cele mai mari lagăre de concentrare erau la Auschwitz, Dachau și Buchenwald. Țigarii erau al doilea grup etnic care urma să fie exterminat. Pe lângă evrei, au suferit milioane de oameni de alte naționalități, precum polonezi, ruși, ucraineni și bieloruși, popoare considerate de naziști inferioare. Procesul de la Nürnberg din 1946 a calificat aceste acte drept «crime împotriva umanității» și i-a condamnat pe liderii naziști la ani grei de detenție sau închisoare pe viață.⁸⁶

Problema evreiască și antisemitismul sunt invocate, uneori foarte deschis, și în lupta politică de la Chișinău. Politizarea excesivă a abordării problemei evreiești în Republica Moldova a fost evidentă în prima parte a anului 2002, când conducerea de la Chișinău a invocat antisemitismul pentru a compromite manifestațiile anticomuniste și organizatorii acestora. În aprilie 2002, în toiul demonstrațiilor anticomuniste care au durat patru luni, ziarele guvernului au publicat un comunicat de presă, susținând că el ar fi fost semnat de către comunitățile minorităților etnice din Republica Moldova, printre care și evreii. Comunicatul îl acuza pe Anatol Petrencu, președintele Asociației Istoricilor din Republica Moldova, că este antisemit și apologet al lui Antonescu. Întrucât Asociația Istoricilor a aderat la manifestațiile de protest organizate de Partidul Popular Creștin Democrat, continuă argumentarea, toți participanții au fost învinuiți de antisemitism, xenofobie și incitarea la ura interetnică. Mai mult, este învinuită Fundația Soros-Moldova pentru că a susținut financiar publicarea unor autori „antisemiți”, precum Petrencu⁸⁷. În aceasta situație, Fundația Soros-Moldova a considerat de cuviință să precizeze că lucrarea lui Anatol Petrencu, *România și Basarabia în al doilea război mondial*, „acoperă un spațiu gol în istoriografia moldovenească, prezintă un punct de vedere documentat asupra acestei perioade și nicidecum nu constituie o apologie a lui Antonescu. Însuși autorul califică regimul lui Antonescu drept unul dictatorial și antisemit [...] ne exprimăm disponibilitatea de a sprijini și în continuare apariția unor lucrări care tratează teme controversate ale istoriei noastre [...] istoria a fost în toate timpurile un subiect controversat și lesne utilizabil politic. Totuși trezește mirare că timp de trei ani de la apariție, această carte nu a fost supusă unor dezbateri și apare abia acum ca subiect al discursului politic.”⁸⁸

Concluzii

După cum se observă, problema evreilor în perioada Holocaustului a fost puțin studiată în istoriografia moldovenească post-sovietică. De regulă, acest aspect a fost discutat în contextul Basarabiei în timpul celui de-al doilea război mondial, așa cum a procedat, de altfel, și istoriografia sovietică, dar din motive diferite. Tratând această chestiune, unii autori au tendința de a culpabiliza identitatea românească în ansamblu, iar alții tind să minimalizeze complicitatea autorităților românești în deportarea și exterminarea evreilor, invocând condițiile războiului și influența armatei germane în acest proces. Cu alte cuvinte, problema exterminării evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial a fost invocată de istoriografia moldovenească, de regulă, în contextul disputei privind identitatea populației majoritare. Curentul *comunizant* a păstrat multe elemente ale istoriei sovietice, încercând să demonstreze existența națiunii moldovenești prin denigrarea identității românești, adeseori prin invocarea soartei evreilor basarabeni în timpul administrației românești între anii 1941-1944. Atât Basarabia, cât și Transnistria sunt privite de acești istorici nostalgici ca teritorii ocupate de România în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale. Unul din argumentele-cheie în susținerea acestei teze constă tocmai în exterminarea evreilor locali de către sau cu complicitatea autorităților de la București. Acest lucru este mai puțin evident la autorii tratatului despre istoria așa-numitei Republici Transnistrene Moldovenești, care tind mai mult să

legitimeze separatismul politic și să susțină menținerea unui regim cu tendințe totalitare, dar și să justifice „crearea unei conștiințe regionale deosebite în rândurile populației”.

Pe de altă parte, curentul *naționalizant* din istoriografia moldovenească post-sovietică este preocupat, adeseori ostentativ, de recuperarea unor pagini de istorie națională interzise în perioadă celor cinci decenii de regim sovietic. De aceea, nu este surprinzător faptul că problema minorităților, printre care și a evreilor, nu se bucură de o atenție deosebită din partea acestor istorici. Mai mult, unii dintre ei preferă să evite discutarea acestor aspecte considerate incomode, precum este soarta evreilor basarabeni deportați peste Nistru între anii 1941-1942. Mulți dintre ei nu folosesc cuvântul „holocaust”, ci genocid, fie pentru că se inspiră, de regulă, din autori francezi, fie pentru că nu recunosc singularitatea dramei evreiești, invocând, poate inconștient, faptul că numărul victimelor în rândurile majorității românești din timpul stăpânirii sovietice nu este mai mic decât cel al evreilor uciși între anii 1941-1944. Alții, mai puțini critici cu sursele care le utilizează, nu respectă o anumită distanță față de documente provenite, mai ales, de la autorități. Prin urmare, nu este atât vorba de lipsa de surse, fie primare sau secundare, care ar face dificilă abordarea unor subiecte neglijate anterior de istoriografie, cât de nevoia de a utiliza noi metodologii de cercetare și de voința de a aborda cât se poate de nepărtinitor trecutul istoric. Militantismul istoricilor nu poate fi eliminat cu desăvârșire, dar cu siguranță el poate și trebuie să devină un fenomen marginal într-o viitoare Europă unită la care aspiră timid și Republica Moldova.

Cercetările ulterioare ar trebui să se axeze pe o abordare cât mai echidistantă, care să încerce mai mult să explice decât să caute să judece și să condamne o colectivitate sau alta pentru presupuse tendințe, fie că este vorba de români, care ar fi antisemiți prin definiție, sau de evrei, care ar fi inamici ai românilor și complici ai instaurării puterii sovietice în Basarabia și România. Este recomandabil, de asemenea, ca manualele de istorie a românilor care apar în Republica Moldova să extindă spațiul acordat minorităților etnice și naționale locale, să includă momentele dramatice din istoria lor, așa cum a fost Holocaustul împotriva evreilor, și să elucideze și complicitatea autorităților locale în exterminarea sau deportarea evreilor basarabeni. Totodată, pentru a nu exclude celelalte minorități care au suferit pe nedrept în timpul celui de-al doilea război mondial, sunt necesare introducerea unor cursuri speciale, cel puțin la facultățile de istorie, și folosirea metodei comparative, prin care soarta minorităților în timp de război să fie studiată în contexte europene și mondiale, așa cum au procedat autori consacrați din străinătate, precum Raul Hilberg, Panikos Panayi, Omar Bartov, Tzvetan Todorov și Yves Ternon.

NOTE

¹ Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul al XX-lea*, București: Humanitas, 1995.

² Mai pe larg vezi Theodor Adorno, *Minima moralia*, București: Univers, 1998.

³ Robert Braun, „The Holocaust and problems of historical representation”, în *History & Theory*, 33 (1994), 2, p. 174.

⁴ *Ibidem*, p. 175.

⁵ Vezi mai pe larg Leon Bloy, *Mântuirea prin evrei*. Prefață de Liviu Antonesei, Iași: Institutul European, 1993.

⁶ Yves Ternon, *Statul criminal. Genocidurile secolului XX*, Iași: Institutul European, 2002, p. 123.

⁷ David Levinson, *Ethnic Relations. A Cross-Cultural Encyclopaedia*, Santa Barbara, California; Denver, Colorado; Oxford, England: ABC-CLIO, 1994, p. 99-103; J. D. Daniels folosește chiar termenul de Holocaust în ceea ce privește soarta amerindienilor. Vezi J. D. Daniels, „The Indian Population of North America in 1492”, în *The William and Mary Quarterly*, 49 (Aprilie 1992), 2, p. 298-320.

⁸ Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington DC: Carnegie Endowment for World Peace, 1944, p. 79. Citat după Yves Ternon, *op. cit.*, p. 23. Definiția lui Lemkin a stat la baza Convenției despre genocid, adoptată de ONU în 1948 și ratificată de peste 100 de state.

⁹ Yves Ternon, *op. cit.*, p. 125. Vezi, de asemenea, Jean-Christophe Attias, Esther Benbassa, *Dicționar de civilizație iudaică*, București: Univers Enciclopedic, 1997, p. 331-335.

¹⁰ Vezi Léon Poliakov, *Bréviare de la haine. Le IIIe Reich et les Juifs*, Paris: Calman-Lévy, 1951; Gerald Reitlinger, *The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe, 1939-1945*, London: Vallentine Mitchell, 1953; și Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, 2 vol., Chicago: Quangle, 1961.

¹¹ Elley Geoff, „Nazism, Politics and the Image of the Past: Thoughts on the West German *Historikerstreit*, 1986-1987”, în *Past and Present*, no. 121, 1988, p. 171-208.

¹² Daniel Golhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*, New York: Alfred A. Knopf, 1996. Pentru o recenzie la această carte vezi Ruth Bettina Birn, Volker Riess, „Revising the Holocaust”, în *The Historical Journal*, vol. 40 (March 1997), 1, p. 195-215.

¹³ Dalia Ofer, „Holocaust Historiography: The Return of Antisemitism and Ethnic Stereotypes as Major Themes”, în *Patterns of Prejudice*, 33 (1999), 4, p. 88.

¹⁴ Omar Bartov, *Mirrors of Destruction: War, Genocide, and Modern Identity*, Oxford: Oxford University Press, 2002.

¹⁵ *Ibidem*, p. 6, 167.

¹⁶ *Ibidem*, p. 130-132. Despre cazul Heidegger vezi Max Weinreich, *Universitățile lui Hitler. Contribuția intelectualilor evrei la crimele Germaniei împotriva evreilor*, Iași: Polirom, 2000, p. 20 precum și N. V. Motroșilova, „Drama zăni idej i grehopadenija Martina Heideggera”, în *Kvintessenciija. Filosofskij al'manah*, 1991, Îoscova: Nauka, 1992, p. 132-165.

¹⁷ Panikos Panayi (ed.), *Minorities in Wartime. National and Racial Groupings in Europe, America and Australia during the Two World Wars*, London: Berg Publishers, 1993. Vezi și Richard Breitman, „The Allied War Effort and the Jews, 1942-1943”, în *Journal of Contemporary History*, vol. 20 (January 1985), 1, p. 135-156; Martin Gilbert, *Israel. A History*, New York: William Morrow and Company, 1998, p. 59-121.

¹⁸ Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Iași: Polirom, 2002.

¹⁹ Numai între 1903 și 1907 au fost înregistrate peste 280 de pogromuri în diferite orașe ale Imperiului Rus, în urma cărora au murit circa 50000 de persoane. Vezi Duncan Clarke, *A New World. The History of Immigration into the United States*, San Diego: Thunder Bay Press, 2000, p. 140.

²⁰ Cea mai bine documentată carte pe această temă este scrisă de Edward H. Judge, *Easter in Kishinev. Anatomy of a Pogrom*, New York, London: New York University Press, 1992. Vezi și recenzia la această carte semnată de Igor Cașu, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, XXXIV (1997). Pe larg despre extremă dreaptă rusească, xenofobă și șovină, vezi Walter Laqueur, *Black Hundred: The Rise of the Extreme Right in Russia*, New York: Harper Collins Publishers, 1993, p. 16-57.

²¹ Michael Berenbaum, „Prefață”, în Randolph L. Braham (ed.), *Exterminarea evreilor români și ucraineni în perioada antonesciană*, București: Hasefer, 2002, p. 14.

²² Raul Hilberg, *Exterminarea evreilor din Europa*, vol. 2, București: Hasefer, 1997, p. 695.

²³ Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: the Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago: Ivan R. Dee, 2000, p. 170.

²⁴ S. Șpitalnik, *Evreii în literatura, arta și știința Moldovei*, Chișinău: Biblioteca evreiască I. Mangher, 1994; Z. Stoljar, *Ljudi i vremeja: kompozitory-evrei v muzykal'noj kul'tury Moldovy, 30-e – 80-e gody XX veka*, Kișinev: Reclama, 2003.

²⁵ Vezi *Evrei v duhovnoj žizni Moldovy: stranicy istorii i sovremennost'*, Chișinău: Liga, 1997.

²⁶ G. V. Kostyrčenko, *Tajnaja politika Stalina: vlast' i antisemitizm*, Moskva: Meždunarodnye otnošenija, 2001, p. 245.

²⁷ Aleksandr Solženicyn, *Dvesti let vmeste*, 2 vol., Moskva: Russkij put', 2002, vol. 2, p. 398.

²⁸ Solženicyn, *Dvesti let vmeste*, vol. 2, p. 353, 398-410.

²⁹ I. Arad, „Otnošenje sovetskogo rukovodstva k Holokostu”, în *Vestnik evreiskogo Universiteta v Moskve*, Moskva-Jerusalim, 2 (1995), 5, p. 5.

³⁰ Despre maniera în care istoriografia sovietică a tratat „marele război pentru apărarea patriei”, vezi Ju. N. Afanas'ev (ed.), *Sovetskaja istoriografija*, Moskva: Rossijskij Gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 1996, p. 274-315.

³¹ Vezi, de exemplu, *Istoriija Velikoj Otečestvennoj Vojny Sovetskogo Sojuza, 1941-1945*, 6 vol., Moskva, 1960-1965; *Velikaja Otečestvennaja Vojna. Kratkij naučno-populjarnyj očerk*, Moskva, 1970; *Istoriija Moldavii*, vol. 2, Kișinev, 1953, p. 282. Există însă și lucrări care evidențiază ponderea evreilor în anumite unități militare sovietice în timpul cel de-al doilea război mondial. Vezi, de exemplu, A. P. Artjomov, *Bratskij boevoj sojuz narodov SSSR v Velikoj Otečestvennoj Vojne*, Moskva: Mysl', 1975, p. 58-59.

³² V. D. Esakov, Ju. S. Kukușkin, A. P. Nenarokov, *Istoria Uniunii RSS. Manual pentru clasa a 10-a a școlii medii*, Chișinău: Lumina, 1989, p. 128.

³³ D. E. Șemeakov (red. resp.), *Istoria RSS Moldovenești*. Manual pentru clasele a 9-a și a 10-a, Chișinău: Lumina, 1977, p. 120.

³⁴ A. M. Černjak, „Etnopolitičeskie problemy evreev v SSSR”, în *Nacional'nye processy v SSSR*, Moskva: Nauka, 1991; N. F. Bugaj, „20-50-e gody: pereselenija i deportacii evrejskogo naselenija v SSSR”, în *Istoriya Otečestva*, 1993, nr. 4; G. V. Kostyrčenko, *V plenu u krasnogo faraona: političeskie presledovanija evreev v SSSR v poslednee stalinskoe desjatiletie*, Moskva, 1994; O. V. Budnicki (ed.), *Evrei i russkaja revoliucija: materialy i issledovanija*, Moskva-Jerusalem: Izdatel'stvo „Gherasim”, 1999.

³⁵ Pe lângă I. E. Levit, și alți autori au abordat situația Basarabiei în timpul celui de-al doilea război mondial. Vezi, de exemplu, S. Afteniuk, D. Elin, S. Levit, *RSS Moldovenească în marele război pentru apărarea Patriei, 1941-1945*, Chișinău: Știința, 1961.

³⁶ Iziaslav Elikovici Levit, *Učastie fašistkoj Rumynii v agresii protiv SSSR*, Chișinău: Știința, 1981; și idem, *Krah politiki agresii diktatury Antonescu*, Kișinev: Știința, 1983. Publicarea acestor volume poate să fi fost motivată chiar de disputa sovieto-română asupra Basarabiei. Vezi detalii despre contextul acestor relații la Robert R. King, *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1973, p. 220-242; și la Nicolas Dima, *From Moldavia to Moldova. The Soviet Romanian territorial dispute*, Boulder Co.: East European Monographs, 1991, p. 47-59.

³⁷ Documente publicate în I. E. Levit (ed.), *Moldavskaja SSR v Velikoj Otečestvennoj Vojne Sovetskogo Sojuza, 1941-1945: sbornik dokumentov*, Kișinev: Știința, 1975. Vezi pe larg Vladimir Solonari, „From Silence to Justification? Moldovan Historians on the Holocaust of Bessarabian and Transnistrian Jews”, în *Nationalities Papers*, 30 (2002), 2, p. 439-440.

³⁸ Vezi Ion Țurcanu, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău: Editura ARC, 2004; Anton Moraru, *Știința istorică în contextul intereselor politice*, Chișinău: Editura „Pontos”, 2003; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „Cercetare și carte istorică în Republica Moldova (1989-2003)”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3-4, 2003, p. 43-60.

³⁹ Vezi mai pe larg Charles King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău: Editura „ARC”, 2002, p. 62-148; Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău: Editura „ARC”, 1996, p. 129-172; Igor Cașu, „Politica națională” în *Moldova Sovietică (1944-1989)*, Chișinău: Cartdidact, 2000, mai ales p. 38-102.

⁴⁰ Vezi în principal Nicolae Movileanu (ed.), *Și numai adevărul*, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1989; A. Bulat (ed.), *Îndemn la înălțare în istorie*, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1989; L. Bulat (ed.), *Basarabia: 1940*, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1991; M. Adauge (ed.), *Fapte trecute și basarabeni uitați*, Chișinău: Universitas, 1992; A. M. Țăranu, Gh. E. Rusnac, I. Șișcanu et al., *Golod v Moldove, 1946-1947. Sbornik dokumentov*, Chișinău: Știința, 1993; I. Șișcanu, *Desfășurarea bolșevică în Basarabia*, Chișinău: Editura „Adrian”, 1994; I. Șișcanu, *Raptul Basarabiei, 1940*, Chișinău: Ago-Dacia, 1993; Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României, 1918-1923*, București: Semne, 1997; E. Șișcanu, *Basarabia sub regimul bolșevic (1940-1952)*, București: Semne, 1998; Gheorghe Negru, *Politica entolingvistică în RSS Moldovenească, 1940-1991*, Chișinău: Prut Internațional, 2000; E. Postică (coord.), *Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, 3 vol., Chișinău: Știința, 1999-2003; Ion Țurcanu, *Moldova antisovietică*, Chișinău: Prut Internațional și Știința, 2000; Igor Cașu, *op. cit.*; Nicolae Enciu, *Populația rurală a Basarabiei, 1918-1940*, Chișinău: Epigraf, 2002; Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei, 1812-2002*, Chișinău: Cartier, 2002. Alți doi autori, Valeriu Pasat și Valentin Beniuc, au criticat regimul sovietic, dar mai mult în ceea ce privește aspectele sociale, mai puțin sau aproape deloc a celor etnonaționale, ceea ce îi situează între tabăra comunizantă și cea naționalizantă. Vezi Valeriu Pasat, *Trudnye stranicy istorii Moldovy, 1940-1950*, Moskva: Terra, 1994; și Valentin Beniuc, *Totalitarizm kak real'nost': istoriko-politologičeskoe issledovanie na primere poslevoennoj Moldovy*, Chișinău: Editura Universității de Stat din Moldova, 1998.

⁴¹ P. M. Šornikov, *Politika zapreta russkogo jazyka v Bessarabii v 1918-1940: zadači, metody, itogi*, în *volumul Russkie Moldovy: istorija, jazyk, kul'tura*, Kișinev: Inkonom, 1994, p. 89.

⁴² K. Șișkan, *Na razlomah vremen*, Kișinev: Tipografia Centrală, 2001; S. Prokop, *V preoščučenii polëta*, Kișinev, 2001; L. V. Šorina, *Mir glazami teatra*, Kișinev, 2001.

⁴³ Ja. M. Kopanskij, *Kișinevskij pogrom 1903 goda. Sbornik dokumentov*, Kișinev: Ruxanda, 2000. Vezi, de asemenea, Ja. M. Kopanskij, *Djoint v Bessarabii*, Kișinev: Liga, 1994; *Evrei v duhovnoj žizni Moldovy: stranicy istorii i sovremennost'*, Kișinev: Liga, 1997; *Russkie Moldovy: istorija, jazyk, kul'tura*, Kișinev: Inkonom, 1994; A. Ju. Skvorcova, *Russkie Bessarabii: opyt žizni v diaspore, 1918-1940*, Kișinev: Pontus, 2002.

⁴⁴ P. M. Šornikov, *Cena vojny: krizis sitemy zdravohranenija i demografičeskie poteri Moldavii v period Velikoj Otečestvennoj vojny*, Kișinev: Tipografia centrală, 1994; A. M. Lazarev, *Ja – moldavanin*, Tiraspol: Pridnestrovskij gosudarstvenno-korporativnyj universitet, 1995; V. I. Caranov, *Operacija „Jug”. O sud'be zažitočnogo krest'janstva Moldovy*, Kișinev, 1998; L. E. Repida, *Naselenie Moldovy v integracionnyh processah. 50-e – 60-e gody*, Kișinev: M.K. Inessa, 2000.

⁴⁵ Vezi o istorie alternativă a Republicii Moldova din 1997, copiată practic după matricea sovietică, aparținând acestor istorici de factură comunizantă, o parte bună activând în cadrul Institutului de Studiere a Relațiilor Interetnice: V. E. Andrușčjak, P. A. Bojko, P. P. Byrnja, I. I. Žarkuckij, V. P. Platon, N. D. Russev, A. Ju. Skvorcova, K. V. Stratievskij, N. P. Tel'nov, V. I. Caranov, N. A. Čjaplygina și P. M. Šornikov, *Istoriya Respubliki Moldova. S drevnejših vremjon do naših dnei*, Chișinev, Tipografia Academiei Nauk, 1997.

⁴⁶ Situația această este, mai mult sau mai puțin, asemănătoare, practic, în tot spațiul post-sovietic, cu excepția notabilă a Țărilor Baltice și, din alte motive, a Rusiei. Vezi, de exemplu, K. Eimerheimer, G. Bordjugov (ed.), *Nacional'nye istorii v sovetskom i postsovetskih gosudarstvah*, Moskva: AIRO-XX, 1999.

⁴⁷ Vasile Stati, *Istoria Moldovei în date*, Chișinău: Tipografia Academiei de Științe, 1998; *Istoria Moldovei*, Chișinău: „Vivar-Editor”, 2002.

⁴⁸ Idem, *Dicționar moldovenesc-românesc*, Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. De remarcat faptul că dicționarul respectiv a fost înregistrat la Camera Națională a Cărții (descrierea CIP) cu titlul *Dicționar moldovenesc explicativ*. După numeroase falsuri și greșeli elementare, inclusiv de cronologie, din cărțile sale de istorie, prin publicarea dicționarului Stati a demonstrat în mod strălucit că nu este nici lingvist, așa cum se pretinde.

⁴⁹ Nicolas Vert, *Istoriya Sovetskogo Sojuza*, Moskva: „Ves' Mir”, 1997, p. 314, 249.

⁵⁰ V. E. Andrușčjak et al., *Istoriya Respubliki Moldova*, p. 206-216.

⁵¹ Valeriu Pasat, *Trudnye stranicy*, p. 166, 164; M. I. Semireaga, *Tajny stalinskoj diplomatii, 1939-1941*, Moskva: Vysșaja Șkola, 1992, p. 270; Charles King, *op. cit.*, p. 93; I. Cașu, *op. cit.*, p. 32-33.

⁵² Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*, Cluj: Dacia, 1995, p. 64.

⁵³ În total, au fost deportate 11239 de familii, 7625 pe motiv că erau „chiaburești,” restul fiind acuzate de colaborare cu „ocupanții germano-fasciști.” Vezi Ion Șișcanu, *Destărânirea bolșevică în Basarabia*, Chișinău: Adrian, 1994, p. 100-101, și V. E. Andrușčjak et al., *Istoriya Respubliki Moldova*, p. 242-250, 255-256; despre manualele de istorie din Republica Moldova, vezi Sergiu Musteață, „«My – rumyny?» Prepodovanie istorii v Respubliki Moldova v poslednie desjat' let”, în *AB IMPERIO*, no. 1, 2003, p. 467-484.

⁵⁴ Despre implicadeile acestei discuții în istoriografia din România, vezi un articol recent publicat de William Totok, „Mistificări și falsificări”, în *Observatorul cultural*, nr. 154 (4-10 februarie 2003).

⁵⁵ I. E. Levit, „Poslednij pogrom (istoriya kișevskogo getto)”, în I. E. Levit (ed.), *Kișinevskij pogrom 1903 goda*, Chișinev: Liga, 1993, p. 102-123; idem, *Pepel Proșlogo stučit v naši serdca*, Chișinev: Liga, 1997. Cea mai importantă contribuție la cercetarea ghetoului din Chișinău din punct de vedere memorialistic este volumul publicat de D. Doron, *Kișinevskoe getto – poslednij pogrom*, Ierusalim: Biblioteka Alija, 1991.

⁵⁶ I. E. Levit, *op. cit.*, p. 104.

⁵⁷ Citat după Clara Jignea. Vezi http://www.sevrok.org.md/newspaper_articles2.html, consultat în 9 iunie 2003.

⁵⁸ Anatol Petrencu, *Basarabia în al doilea război mondial, 1940-1944*, Chișinău: Lyceum, 1997, p. 159-173.

⁵⁹ Vezi *Martiriul evreilor din România, 1940-1944. Documente și materiale*, București: Hasefer, 1991.

⁶⁰ A. Petrencu, *op. cit.*, p. 168.

⁶¹ *Ibidem*, p. 11.

⁶² *Ibidem*, p. 170.

⁶³ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București: Univers Enciclopedic, 1997, p. 394.

⁶⁴ Vl. Solonari, *op. cit.*, p. 441-446. Solonari a fost unul dintre inițiatorii mișcării *Unitate Edinstvo*, reorganizată ulterior în *Socialističeskoe Edinstvo*, promoare a intereselor imperiale rusești în Republica Moldova. Deși cocheta inițial cu ideologia moldovenismului, mai târziu Solonari s-a disociat de acest curent. Vezi *Glusul Moldovei*, nr. 34 (30 noiembrie, 1999), p. 3.

⁶⁵ I. E. Levit, „Advokat rumynsko-fașiskih okupantov”, în *Glusul Moldovei*, nr. 20 (8 iunie 1999), p. 4; nr. 21 (15 iunie 1999), p. 4; nr. 22 (29 iunie, 1999), p. 4; nr. 25 (14 septembrie, 1999), p. 4; nr. 26 (21 septembrie, 1999), p. 4; nr. 28 (12 octombrie, 1999), p. 4.

⁶⁶ Pentru a vedea în ce măsură tratarea problemei evreiești de către A. Petrencu justifică sau nu critica lui I. E. Levit, a se consulta capitolul respectiv din A. Petrencu, *op. cit.*, p. 159-172 și, mai ales, nr. 26 (21 septembrie, 1999) al ziarului *Glusul Moldovei*, p. 4.

⁶⁷ Viorica Nicolenco, *Extrema dreaptă în Basarabia, 1923-1940*, Chișinău: Civitas, 1999. Autoarea a prezentat un capitol din lucrarea sa la o conferință în România și a fost învinuită că „susține poziția evreilor” (relatare personală, ianuarie, 2003). În același timp, alți autori au considerat, din contra, că susține idei naționaliste (Vl. Solonari, *op. cit.*, p. 446-447).

⁶⁸ Veaceslav Stăvilă, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică, 1939-1945*, Chișinău: Tipografia Centrală, 2000.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 96-98. I. E. Levit, la rândul său, în critica adusă lui A. Petrencu, susține că nu au existat asasinat ale reprezentanților armatei și administrației românești în retragere la 1940 în care să fi fost implicați evreii. Vezi I. E. Levit, „Advokat”, în *Glusul Moldovei*, 22 (29 iunie 1999), p. 4.

⁷⁰ V. Stăvilă, *op. cit.*, p. 14. Istoricul basarabean de origine evreiască Michael Bruchis, emigrat în Israel, recunoaște și el că evreii au avut „un rol de conducere” în organizația comunistă din Basarabia. Vezi Michael Bruchis, *Nations-Nationalities-People: A Study of the Nationalities Policy of the Party in Soviet Moldavia*, Boulder, Co.: East European Monographs, 1984, p. 197. Citat de V. Stăvilă, *op. cit.*, p. 14. Într-un articol recent, Bruchis arată, de asemenea, că o parte bună a evreilor basarabeni emigrați în Israel păstrează în continuare reminiscențe pronunțate ale mentalității sovietice. Vezi Michael Bruchis, „«Casa Basarabiei» din Tel-Aviv și activiștii ei”, în Flavius Solomon și Alexandru Zub (ed.), *Basarabia. Dilemele identității*, Iași: Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2002, p. 111-120.

⁷¹ V. Stăvilă, *op. cit.*, p. 103.

⁷² Vezi http://www.sevrok.org.md/newspaper_articles2.html, consultat ultima dată în 9 iunie 2003.

⁷³ Această afirmație nu poate fi pusă la îndoială, antisemitismul având o tradiție îndelungată în România. Vezi Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască” în România anilor '30*, București: Humanitas, 1995; Eugen Weber, „România” în Hans Roger și Eugen Weber (ed.), *Dreapta europeană. Profil istoric*, București: Minerva, 1995, p. 385-444; Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, București: Humanitas, 1995, p. 149-156. În același timp, nu poate fi stabilită o legătură directă între „antisemitismul cotidian” și ideea purificării etnice în masă. Dacă realizarea în practică a ideii despre purificarea etnică a pornit din Germania, aceasta nu înseamnă că anterior antisemitismul era acolo cel mai puternic din Europa. Istoricul american George L. Mosse a precizat foarte clar acest lucru: „Dacă le-am fi povestit oamenilor în 1914 că în decursul unei generații majoritatea evreilor din Europa vor fi uciși, răspunsul lor cel mai probabil ar fi fost: francezii sunt în stare de orice crimă. Ne-am fi putut imagina chiar că oamenii i-ar fi suspectat pe ruși, polonezi sau pe austrieci. La germani s-ar fi gândit în ultimul rând”. Citat după Christian conte von Krockow, *Germanii în secolul lor, 1890-1990*, București: ALL, 1999, p. 256.

⁷⁴ A. Ju. Skvorcova, I.G. Smirnov, B. G. Bomeško, A. P. Lisovina, E. A. Bognibov, L. E. Repida și P. M. Šornikov, *Istoriya Pridnestrovkoj Moldavskoj Respubliki*, Tiraspol': RIO PGU, Pridnestrovkij gosudarstvennyj universitet im. T. G. Ševčenko, 2001, vol. 2, partea 1, p. 212.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 228.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 244.

⁷⁷ Irina Blagodatskih, „Moldova i Pridnestrov'e v poiskah „svoei” istorii”, în Eimerheimer și Bordjugov, *Nacional'nye istorii*, p. 195-208. Vezi și Stefan Troebst, „«We are Transnistrians!» Post – Soviet Identity Management in the Dniester Valley,” în *AB IMPERIO*, no. 1, 2003, p. 437-466; Vladimir Solonari, „«Creating a People»: a Case Study in (Post-) Soviet History Writing”, Davis Center for Russian and East European Studies of Harvard University, 8 mai 2002, accesibil la www.fas.harvard.edu/~postcomm/papers/2001-02/solonari.pdf / (consultat ultima dată în 9 iunie 2003).

⁷⁸ I. Ojog, I. Șarov, *Istoria românilor. Plan-conspect. Epoca modernă și contemporană*, Chișinău: Cartdidact, 1997, p. 48. Prima ediție din 1992 include aproximativ același pasaj despre situația evreilor basarabeni.

⁷⁹ Ioan Scurtu, I. Șișcanu, M. Curculescu, C. Dincă, A. C. Soare, *Istoria românilor. Epoca contemporană. Manual pentru clasa a XII-a*, Chișinău: Prut Internațional, 2001, p. 83.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 85.

⁸¹ Sabin Manuilă, Wilhelm Filderman, *Populația evreiască din România în timpul celui de-al doilea război mondial*, Iași: The Romanian Cultural Foundation, 1994, p. 35-55.

⁸² Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, București: Humanitas, 1995, p. 243; Florin Constantiniu dă cifra de 200000 de evrei români dispăruți, probabil, incluzând aici și evreii exterminați de autoritățile maghiare în Transilvania de Nord. Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 394.

⁸³ M. Berenbaum, *op. cit.* p. 14; R. Hilberg, *Exterminarea evreilor*, p. 695.

⁸⁴ Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, Corneliu Popovici, *Istoria Universală. Epoca antică și medievală. Manual pentru clasa a 10-a*, Chișinău: Civitas, 2001, p. 144.

⁸⁵ Robert Stradling, *Teaching 20-th Century European History*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2001.

⁸⁶ Igor Cașu, Sergiu Nزاریa, *Istoria Universală Contemporană, 1918-2002. Manual pentru clasa a 9-a*, Chișinău: Reclama-Civitas, 2002, p. 59.

⁸⁷ Vezi, de exemplu, *Moldova Suverană*, 1 aprilie, 2002, p. 3.

⁸⁸ Vezi www.azi.md/news?ID=18528 pentru declarația integrală a Fundației Soros-Moldova din 5 aprilie, consultat în 9 iunie 2003.

Mihai Gribincea, Anatol Țăranu

UNELE ASPECTE ALE PREZENȚEI MILITARE RUSE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Deși a trecut mai mult de un deceniu de la dispariția URSS și a lumii organizate după modelul bipolar, statele, principalii actori ai veștii internaționale, mai sunt încă în cautarea locului lor în sistemul internațional, loc ce le-ar asigura securitatea și le-ar permite să-și promoveze cu mai mult succes interesele naționale.

Sunt în căutarea locului lor sub soare și noile state independente (NSI), care au apărut pe ruinele fostului imperiu sovietic. Elitele politico-militare din NSI văd foarte diferit locul țărilor lor în noul sistem al relațiilor internaționale și modul în care pot asigura securitatea și prosperitatea cetățenilor lor. Exemple în acest sens sunt apariția diverselor organizații în teritoriile ex-sovietice (CSI, Organizația Tratatului cu privire la securitatea colectivă, GUUAM, Comunitatea Economică Eurasiatică, Organizația de cooperare de la Shanghai etc.), precum și prioritățile de politică externă anunțate de statele în cauză.

Dacă unele dintre NSI își văd securitatea asigurată doar într-o strânsă cooperare cu Moscova, altele, de exemplu, Georgia, Azerbaidjan ori Ucraina, își declară deschis aspirațiile de integrare în structurile euroatlantice. La dorința acestora din urmă de a ieși de sub tutela vechii metropole, Moscova, care a declarat teritoriile ex-sovietice drept sferă de influență rusa, reacționează foarte bolnăvicios și cu acțiuni politico-militare și economice, care au menirea de a împiedica ruperea acestora de vechea metropolă. Reacția acesteia se explică, pe de o parte, prin nostalgia elitei politice și a unor categorii largi ale populației Rusiei după măreția de altă dată a URSS și dorința de a reface vechiul imperiu, pe de altă parte, - prin mentalitatea imperială de care încă nu s-au debarasat anumiți factori de decizie politică de la Kremlin.

Declarând teritoriile ex-sovietice drept zonă de influență a Rusiei, Moscova utilizează diverse pârghii pentru a-și păstra și consolida influența în teritoriile amintite. Din multitudinea acestor pârghii un loc aparte le ocupă cele militare. În linii mari acțiunile Moscovei sunt canalizate pe două direcții principale. În primul rând, Moscova își concentrează eforturile în vederea consolidării și lărgirii Organizației Tratatului cu privire la securitatea colectivă, în cadrul căreia Rusia joacă un rol decisiv¹. A doua direcție ține de permanentizarea prezenței militare ruse în teritoriile ex-sovietice, care are loc sub mai multe forme: baze/instalații militare, forțe de „pacificare”, trupe de granicieri. În Moldova și Georgia, țări în care trupele ruse în diverse segmente ale opiniei publice sunt considerate de ocupație și sunt nedorite, Moscova încearcă să inventeze un statut nou pentru trupele sale: trupe de „consolidare a stabilității”, care, în opina strategilor de la Kremlin, ar urma să garanteze militar statutul entităților ce vor apare după reglementarea conflictelor transnistrean, abkhaz și osetin².

În prezent, drept rezultat al unei politici abile de „dezbină și stăpânește”, precum și al unor presiuni politico-economice, Moscova reușește să-și mențină trupele în următoarele state ex-sovietice - Armenia, Belarus, Georgia, Kârgâzstan, Moldova, Tajikistan și Ucraina. Statutul legal al trupelor, impactul lor asupra situației social-politice din țara-gazdă, atitudinea populației față de trupe, în sfârșit, semnificația strategică a trupelor diferă foarte mult de la țară la țară și nu ne vom opri aici asupra acestor aspecte. Studiul de față are menirea concretă de a elucida cu documente, majoritatea inedite, și prin sintezarea materialilor deja publicate unele aspecte ale impactului prezenței trupelor ruse asupra situației din Republica Moldova și modul în care trupele ruse din Moldova sunt utilizate de Moscova pentru a face presiuni asupra Republicii Moldova cu scopul de a o menține în sfera sa de influență.

Istoria prezenței militare ruse pe teritoriul care astăzi face parte din Republica Moldova numără mai mult de două sute de ani. Pentru prima dată armatele ruse au fost dislocate în regim permanent pe o parte din teritoriile ei (în Transnistria) în urma Tratatului de pace de la Iași din 1791. Dislocarea trupelor în raioanele din stânga Nistrului a fost un rezultat al politicii expansioniste ruse, pe care liderii de la Kremlin nici astăzi nu au abandonat-o definitiv. Pe parcursul istoriei armatele rusești dislocate pe teritoriul Moldovei au fost un instrument de promovare mai întâi, a politicii expansioniste a țarilor ruși, mai apoi a autorităților sovietice, iar din 1991, după dezmembrarea URSS, se doresc a fi un instrument de promovare a intereselor geopolitice ale Federației Ruse.

Astăzi Rusia este prezentă militar pe teritoriul RM prin Grupul operativ de trupe ruse (GOTR) și „forțe de pacificare” dislocate în partea transnistreană a țării. GOTR a fost constituit în conformitate cu directiva Ministerului Apărării al Federației Ruse nr. 314/2/0296³ și este considerat succesor al Armatei a 14-a, care a devenit cunoscută opiniei publice din Moldova și celei internaționale pentru implicarea ei în conflictul armat de pe Nistru din 1992. La rândul ei, Armata a 14-a a fost creată în noiembrie 1956, în urma comasării corpurilor de armată sovietice 10 și 24, ce făceau parte din Districtul militar Odesa. Pe parcursul perioadei sovietice Armata a 14 a suferit mai multe modificări, rămânând însă constant principala forță militară dislocată pe teritoriul Moldovei.

Forțele de „pacificare” (FP) care activează în prezent pe teritoriul Republicii Moldova au fost constituite la 27 iulie 1992 în conformitate cu „Convenția cu privire la principiile de reglementare pașnică a conflictului armat din regiunea transnistreană a Republicii Moldova” (din 21 iulie 1992) printr-o decizie a Comisiei Unificate de Control (CUC), comisie creată pentru a asigura realizarea acordului. Dat fiind faptul că activitatea și semnificația FP au fost deja reflectate în literatura de specialitate⁴, și pentru că nu este obiectul nemijlocit al acestui studiu, nu ne vom opri aici asupra istoriei și activității lor. Vom sublinia doar că forțele de „pacificare” ruse din Transnistria au fost și continuă să fie un scut, sub acoperirea căruia se-au consolidat pozițiile autoritățile separatiste de la Tiraspol.

În august 1991, când Republica Moldova și-a proclamat independența statală, pe teritoriul ei se aflau circa 30000 de militari sovietici⁵, cantonați în 36 de garnizoane militare, dintre care mai mari erau garnizoanele Chișinău și Tiraspol. Cea mai mare parte a unităților se grupau în cadrul Armatei a 14-a, restul erau unități ce țineau de Armata a 5-a de Aviație, care se subordonau nemijlocit direcției Districtului Militar Odesa, precum și unități cu caracter de infrastructură ale flotei militare din Marea Neagră. De exemplu, din cadrul Armatei a 5-a de Aviație, pe teritoriul Republicii Moldova se aflau escadrila a 36-a de elicoptere și escadrila a 5-a de avioane de recunoaștere. Regimentul 86 de avioane de vânătoare, dislocat la Mărculești, făcea parte din infrastructura flotei din Marea Neagră, iar regimentul 300 de parașutiști dislocat la Chișinău – din divizia 98 de aeropurtate, dislocată la Bolgrad⁶.

În anii „războiului rece” trupele sovietice de pe teritoriul RSS Moldovenești făceau parte din Districtul Militar Odesa și în caz de conflict armat aveau misiunea de a efectua o ofensivă strategică împotriva Balcanilor pe teatrul de operațiuni militare sud-vest, canalul de Suez și coasta de nord a Africii constituind al doilea obiectiv. În acest context Moldova împreună cu forțele militare dislocate pe teritoriul ei avea o valoare strategică cu caracter global⁷. După dezintegrarea URSS, Moldova și-a pierdut această semnificație. Cu toate acestea, Rusia continua să considere Moldova drept un punct strategic important în sud-estul Europei. Generalul Lebed, ex-comandant al Armatei a 14-a, numea Transnistria „cheia spre Balcani”, considerând că, dacă Rusia își va retrage trupele din Moldova, ea pierde această cheie și influența în regiune⁸.

Intențiile Rusiei de a-și păstra prezența militară pe teritoriul Moldovei nu se limitează doar la considerente de ordin strategic. La 17 decembrie 1993, la Moscova, în cadrul seminarului „Perspectivele reglementării conflictului transnistrean”, organizat de Asociația Rusă de teorie și modelare a relațiilor internaționale și care a avut un caracter restrâns⁹, s-a constatat că interesele Rusiei în Transnistria sunt determinate de următoarele necesități:

- a) a păstra pozițiile strategice ale Rusiei în sud-estul Europei;
- b) a apăra în Moldova interesele populației ruse și ale reprezentanților altor naționalități, care consideră Rusia drept patria lor istorică;
- c) a păstra legături cooperacioniste cu întreprinderile din Transnistria, unele dintre ele fiind unice în cadrul complexului militar-industrial;
- d) a reglementa conflictul în interesul stabilității interne proprii și al consolidării relațiilor Rusiei cu țările din vecinătatea imediată, în care există o minoritate rusă;
- e) a stabili relații mai previzibile și mai stabile cu România și a nu admite creșterea influenței ei naționaliste asupra Moldovei¹⁰.

După dezintegrarea URSS, noile state independente au moștenit numeroase probleme, inclusiv ce țineau de domeniul militar, nesoluționarea cărora putea pune în pericol stabilitatea și securitatea mondială. Una dintre probleme era cea a necesității elaborării cadrului juridic de partajare a Forțelor Armate ale ex-URSS, în posesia cărora se afla un uriaș potențial de armament nuclear și convențional. De aceea, după proclamarea independenței, una dintre problemele principale care a preocupat conducerea Republicii Moldova a fost a cea a trupelor militare sovietice dislocate pe teritoriul țării. De acum la 14 noiembrie 1991 patrimoniul formațiunilor militare sovietice de pe teritoriul Moldovei, în plină conformitate cu logica și practica unanim acceptată de partajare a proprietăților sovietice de pe teritoriul fostelor republici unionale, a fost declarat proprietate a Republicii. În continuarea acestei decizii, la 18 martie 1992, „*în scopul creării bazei pentru constituirea Forțelor Armate ale Republicii Moldova*” unitățile militare dislocate pe teritoriul Republicii au fost trecute sub jurisdicția ei. Tehnica militară, armamentul, localurile și altă avere a unităților militare, trecute sub jurisdicția republicii, au fost transmise Ministerului Apărării al Republicii Moldova¹¹.

Decretul Președintelui Republicii Moldova din 18 martie 1992, amintit mai sus, a provocat nemulțumirea Moscovei (în special, a elitei militare), care a sporit presiunile asupra Chișinăului prin susținerea forțelor separatiste din Transnistria. Conducerea RM, luând în considerare vulnerabilitatea țării din cauza separatismului transnistrean, a cedat presiunilor Moscovei. La 20 martie 1992 Chișinăul a încheiat cu Comandamentul Principal al Forțelor Armate Unite ale CSI un acord „*Cu privire la condițiile de reformare a Forțelor Armate ale ex-URSS, dislocate pe teritoriul Republicii Moldova, și despre protecția socială a militarilor*”. Prin acest acord trupele ex-sovietice de pe teritoriul R.M. au fost divizate în trupe ale Republicii Moldova și trupe ale CSI. Circa 150 de unități și formațiuni militare dislocate pe teritoriul Republicii Moldova, conform acordului, au fost subordonate Ministerului Apărării al Republicii Moldova. Alte 50 de unități și formațiuni militare, considerate cu caracter strategic, au fost trecute în subordonarea comandamentului suprem al Forțelor Armate ale CSI. Unitățile CSI urmau să fie retrase de pe teritoriul Republicii Moldova până la 1 ianuarie 1993.¹²

Trupele „strategice” de pe teritoriul Moldovei ce nu intraseră în componența Forțelor Armate ale Republicii Moldova au avut statut de forțe armate ale CSI doar câteva zile. La 1 aprilie 1992, Boris Elțin, Președintele Federației Ruse, ignorând decretele emise anterior de Președintele RM, Mircea Snegur, precum și suveranitatea Republicii Moldova asupra teritoriului său, a emis decretul nr. 320 „*Cu privire la trecerea sub jurisdicția Federației*

Ruse a unităților militare ale Forțelor Armate ale fostei URSS aflate temporar pe teritoriul Republicii Moldova"¹³. Trecerea trupelor sub jurisdicția Federației Ruse s-a realizat invocându-se următoarele motive: a) pentru a menține o conducere stabilă și pentru a asigura funcționarea trupelor; b) pentru a nu admite implicarea trupelor în conflicte interetnice; c) pentru a proteja din punct de vedere social militarii și membrii familiilor lor¹⁴.

Emiterea decretului președintelui Elțin din 1 aprilie 1992, numai la câteva zile după Acordul din 20 martie 1992 între Guvernul Republicii Moldova și comandamentul Forțelor Armate Unite ale CSI, ne face să credem că ultimul a avut menirea, în calculele strategilor de la Kremlin, să pregătească o aparentă bază juridică pentru intervenția de mai târziu a Rusiei în sfera responsabilităților juridice și de proprietate ale Republicii Moldova. În opinia unor cercetători, decretul din 1 aprilie 1992 a fost un act ilegal și neprietenesc din partea Rusiei. Ei își argumentează punctul de vedere pornind de la regula că pe teritoriul unui stat acționează legile interne ale statului și normele de drept internațional pe care le-a acceptat statul respectiv, aderând la anumite convenții, tratate internaționale. Decretul Președintelui Elțin însă, în pofida acestei reguli unanim acceptate, s-a extins asupra unui teritoriu care nu intra în componența Federației Ruse, asupra unor persoane care nu erau cetățeni ai Federației Ruse, asupra unor organizații și averi care nu aparțineau Rusiei. „*Luând în considerare cele menționate mai sus*, scrie M.Gribincea, fost angajat al MAE al RM și participant la tratativele moldo-ruse cu privire la retragerea trupelor straine de pe teritoriul Moldovei, *decretul Președintelui Elțin din 1 aprilie 1992 nu poate fi considerat legal și toată tehnica militară, armamentele, munițiile și altă avere a trupelor ex-sovietice dislocate pe teritoriul Republicii Moldova la data emiterii decretului lui Elțin aparțineau Moldovei, iar Rusia și-a însușit o avere care nu-i aparține*"¹⁵.

Deși decretul Președintelui Rusiei de la 1 aprilie 1992 viola flagrant suveranitatea Republicii Moldova, conducerea de la Chișinău nu l-a contestat la momentul emiterii. O explicație a unei asemenea atitudini ar putea fi faptul că relațiile moldo-ruse la acea dată erau foarte tensionate și, probabil, Chișinăul a evitat să le încordeze și mai mult, ceea ce ar fi condus la o implicare și mai masivă a trupelor ruse în conflictul de pe Nistru de partea separatiștilor de la Tiraspol. Mai târziu însă partea moldovenească a creat un precedent de contestare a legalității decretului din 1 aprilie 1992. Așa, în timpul rundeii a 7-a a tratativelor moldo-ruse cu privire la statutul juridic, modul și termenele de retragere a formațiunilor militare ruse, dislocate pe teritoriul Republicii Moldova, conducătorul delegației moldovenești, ambasadorul Anatol Țăranu, spre surprinderea delegației ruse, a atras atenția asupra caracterului ilegal al decretului sus-menționat¹⁶. Problema ilegalității chip să mușamalizeze implicarea armatei ruse în războiul de pe Nistru. Mai mult chiar, autorii uneia din principalele lucrări în care se fundamentează legitimitatea separatismului transnistrean, încearcă să acrideteze ideea culpabilității Chișinăului în ceea ce privește implicarea Armatei a 14-a în conflict. Chișinăul, chipurile, a provocat trupele ruse pentru a obține un pretext plauzibil în vederea unei intervenții militare străine în Moldova¹⁷. Această afirmație complet nefondată este o aluzie la o dorință a Chișinăului, care, chipurile, ar fi fost pentru o intervenție militară din partea României în conflictul transnistrean. Însă numeroși autori, care au abordat în mod responsabil cauzele și desfășurarea conflictului din Transnistria, au adus dovezi incontestabile cu privire la implicarea directă a formațiunilor militare ale Armatei a 14-a în acțiunile militare, precum și cu privire la înarmarea unităților paramilitare ale separatiștilor din arsenalele ruse.

Din septembrie 1991, cu participarea nemijlocită a militarilor din Armata a 14-a, în așa-numita RMN au fost create și înarmate un șir de formațiuni militare: „Garda Națională”, detașamentele muncitorești de cooperare cu miliția, Detașamentele teritoriale de salvare. În

posturile de comandă ale acestor formațiuni au fost numiți ofițeri ai Armatei a 14-a. De exemplu, numai în detașamentul „Dnestr” (Nistru) al „Gărzii Naționale” erau circa 200 de ofițeri și subofițeri din armata rusă. În orașele Râbnîța și Tiraspol au fost create centre de instruire a militarilor din „Garda Națională”. Instruirea era realizată de către ofițeri ai Armatei a 14-a și din rezervă¹⁸. Cunoscutul cercetător Charles King în una din lucrările consacrate RM, referindu-se la conflictul din Transnistria, printre altele scrie că „*armele nou-formatei armate a RMN, Gărzile Nistrene, proveneau la început din depozitele prost păzite ale Armatei a 14-a. Comandamentul central al forțelor transnistrene era format și el din ofițeri ai Armatei a 14-a. Comandantul armatei, generalul-locotenent Ghenadi Iacovlev, venise la începutul anului 1992 la conducerea forțelor armate ale RMN, iar colonelul Ștefan Chițac, fostul șef de stat-major al armatei, a devenit ministrul apărării în RMN. Alți ofițeri de rang inferior i-au urmat și ei*”¹⁹.

Implicarea Armatei a 14-a în conflictul militar din raioanele de est ale Moldovei a determinat conducerea RM să apeleze în numeroase rânduri la opinia publică internațională. În luna mai 1992, de exemplu, ministrul-adjunct de externe de la Chișinău, Ion Botnaru, a prezentat la Helsinki un raport în cadrul Comitetului Înalților Funcționari ai CSCE, în care a atras atenția asupra implicării directe a Armatei a 14-a ruse în conflictul din Transnistria²⁰. Câteva zile mai târziu Mircea Snegur, Președintele Republicii, într-un mesaj adresat președintelui B. Elțin atenționa asupra necesității de a se pune capăt agresiunii Rusiei împotriva Republicii Moldova. Tot atunci Prezidiul Parlamentului de la Chișinău a cerut Sovietului Suprem al Federației Ruse și președintelui Elțin „*încetarea agresiunii militare fățișe împotriva Moldovei și retragerea neîntârziată a Armatei a 14-a de pe teritoriul statului suveran [Republica Moldova]*”. Aceeași doleanță a fost exprimată și în Declarația din 20 mai a Ministerului de externe în care, printre altele, se arăta că: „*Agreșunea militară a Armatei a 14-a împotriva statului suveran Moldova, membru al ONU și CSCE, a spulberat orice iluzii întărindu-ne convingerea că trupele ei constituie un element destabilizator și detonant*”. Retragerea imediată și necondiționată a trupelor ruse de pe teritoriul Moldovei, se sublinia în declarație, „*constituie o condiție primordială a reinstaurării păcii în stânga Nistrului*”²¹.

Implicarea trupelor ruse în conflictul din Transnistria nu a fost o acțiune ieșită din comun în lunile din ajun și după dezintegrarea URSS. Evenimente similare au avut loc în mai multe regiuni ale imperiului sovietic. Inițial conducerea comunistă de atunci a încercat să oprească valul mișcărilor de renaștere națională în republicile de la periferie prin utilizarea forței militare. În aprilie 1989, de exemplu, la Tbilisi împotriva demonstrațiilor au fost folosiți parașutiștii militari, care au ucis 18 persoane civile. În ianuarie 1990, trupe de elită în Bacu au masacrat peste 100 de oameni. În ianuarie 1991, la Vilnius și Riga, autoritățile sovietice au trimis trupe împotriva manifestațiilor civili, acțiune care s-a soldat, de asemenea, cu pierderi de vieți omenesti.

În Moldova situația politică avea un caracter tensionat încă la sfârșitul anilor '80. În septembrie 1990, a fost proclamată așa-numita RSSM Nistreană, care, de fapt, a devenit o Vendee a Moldovei. Concomitent cu această acțiune politică ilegală, îndreptată împotriva mișcării de eliberare națională în Moldova, și de cucerire a independenței statale, separatiștii din stânga Nistrului au început dotarea cu arme de foc a formațiunilor lor paramilitare. Unica sursă de armament pentru separatiști au fost depozitele cu armament ale armatei a 14-a.

Chișinăul suspecta că tendințele separtiste din republică sunt stimulate de către centrul imperial chiar din faza inițială a conflictului din raioanele din stânga Nistrului. Aceste bănuieli

au fost confirmate cu probe documentare imediat după puciul din 19 august 1991. Arestarea liderilor puciului a permis anchetarea lor atât cât privea puciul, cât și privind intervenția trupelor întru suprimarea mișcărilor de eliberare națională din republicile ex-sovietice, inclusiv Moldova. Materialele anchetei penale conțin mai multe probe despre implicarea directă a lui A. Lukianov, pe atunci Președintele Sovietului Suprem al URSS, a unui șir de persoane cu funcții de răspundere din KGB, ministerele Apărării și Afacerilor de interne ale URSS, în încurajarea și sprijinirea separatismului în R.Moldova²². Acest lucru l-a recunoscut în cartea sa însuși liderul separatist, I. Smirnov, care, menționând despre dese sale deplasări din acea perioadă la Moscova, mărturisește: „*A trebuit să mă întâlnesc atunci cu Lukianov, Nișanov, cu conducătorii ministerilor de forță Krucikov, Iazov, Șatalin, Gromov*”²³. Mărturisirea lui Smirnov vorbește, în opinia noastră, nu doar de faptul că separatiștii de la Tiraspol erau susținuți de către elita militară și politică a ex-URSS, dar și că acțiunile lor erau coordonate cu Moscova.

După eșuarea puciului de la Moscova din august 1991 și dezmembrarea URSS se părea că Rusia democratică va deveni un aliat al mișcărilor democratice și de eliberare națională din fostele republici unionale. În realitate însă situația a fost cu totul alta. Sindromul imperial a continuat să domine Moscova, devenită peste noapte capitala Rusiei democratice. Acest lucru s-a manifestat în mod vădit, mai ales, în lansarea de către conducerea rusă a așa-numitei politici „de străinătate apropiată” (ori „vecinătate imediată”), un fel de doctrină „Monro” a Moscovei, având ca esență formula „spațiul ex-sovietic — pentru ruși”. Peste un anumit interval de timp diplomația rusă renunță să pomenească în documentele oficiale termenul „străinătate apropiată”, înțelegând, probabil, aparența vădit imperialistă a unei asemenea abordări oficiale a relațiilor cu noile state independente. Politica reală însă în parametrii săi generali continua linia de implicare a Rusiei în conflictele regionale din teritoriile ex-sovietice.

Toate guvernele Rusiei care s-au perindat la Kremlin după dezmembrarea URSS au negat cu încăpățănare implicarea Armatei a 14-a în conflictul transnistrean. Însă analiza discursului politic al elitei politico-militare ruse cu privire la conflictul transnistrean scoate în evidență cu totul o altă situație. Și anume, că însuși președintele Elțin a recunoscut în repetate rânduri implicarea trupelor ruse în luptele de pe Nistru, precum și livrarea de armament către separatiști. Astfel, într-un interviu din luna mai 1992 Elțin declara: „*Evident, printre ofițerii Armatei a 14-a sunt susținători ai Transnistriei și ei încep să treacă, uneori cu tot cu echipament, de partea poporului Transnistriei. Iată de ce Snegur, împreună cu alții, consideră aceasta ca o intervenție directă a Rusiei. Dar nu este vorba de o intervenție a Rusiei, ci de apărarea poporului care locuiește acolo, la inițiativa personală a ofițerilor ce locuiesc acolo. După părerea mea, dacă poporul din Transnistria vrea să locuiască autonom, aceasta este treaba lui*”²⁴.

Implicarea trupelor ruse în conflictul transnistrean de partea separatiștilor a fost recunoscută cu diferite ocazii și de către alți demnitari ruși. Colonelul N. Medvedev, purtător de cuvânt al Ministerului Apărării al Rusiei, în convorbirile avute cu reprezentanții presei a admis implicarea în conflict a unor unități, dar a insistat asupra faptului că acestea ar fi acționat din propria inițiativă. S.Stankevici, consilier al președintelui Elțin, a recunoscut că tancurile Armatei a 14-a au participat la luptele din Bender de partea separatiștilor²⁵. Generalul A.Lebed care a preluat comandamentul Armatei a 14-a pe timpul conflictului armat, își amintea următoarele despre propriul rol în ajutorarea forțelor separatiste din Transnistria: „*Eu personal am recrutat 12 mii de ostași și ofițeri. I-am înarmat cu toate cele necesare, apoi tot armamentul l-am trecut la pierderi ca fiind capturat*”²⁶. În ceia ce privește pierderile umane ale Armatei a 14-a în timpul conflictului, A.Lebed, într-o scrisoare din 9

septembrie 1992 adresată ministrului apărării a Rusiei, P.Graciiov, menționa că ele au constituit 7 morți și 48 de răniți. Pierderile materiale au fost evaluate la 65,8 mln ruble²⁷.

O recunoaștere indirectă însă poate cea mai elocventă a implicării directe a Rusiei în conflictul transnistrean, inclusiv cu trupe în faza militară, a fost semnarea la Moscova a Convenției cu privire la principiile reglementării pașnice a conflictului armat din zona nistreană a Republicii Moldova, cunoscută sub numele „Convenția Elțin – Snegur” din 21 iulie 1992. Punctul 1 al articolului 1 al acestei Convenții spune: „*Din momentul semnării Convenției, părțile în conflict își asumă angajamentul de a întreprinde toate măsurile necesare pentru încetarea totală a focului, precum și a oricăror acțiuni armate, una împotriva celeilalte*”²⁸. Acest document cu caracter interstatal a fost semnat de conducătorii celor două state, Republica Moldova și Federația Rusă, fără nici o amintire expres pe tot parcursul textului Convenției despre existența regimului secesionist de la Tiraspol. De fapt, din punct de vedere strict juridic „Convenția Elțin – Snegur” nu este nimic altceva decât o înțelegere despre încetarea focului între două părți aflate în conflict militar – Republica Moldova și Federația Rusă.

Încetarea ostilităților militare de pe Nistru a semnat începutul unei noi faze în istoria trupelor ruse în Republica Moldova. Rusia a început căutarea unei formule juridice ce i-ar legaliza staționarea trupelor sale în Moldova. Drept cadru legal i-a servit articolul 4 al Convenției „Elțin – Snegur” din 21 iulie 1992, care, printre altele, stipula că „*Problemele privind statutul armatei, procedura și termenele retrageri ei pe etape vor fi soluționate în cadrul tratativelor dintre Federația Rusă și Republica Moldova*”²⁹. Astfel de tratative au început în luna august 1992 și au continuat până în mai 1996. Delegațiile guvernamentale ale RM și Rusiei au încheiat un acord de bază, semnat la 21 octombrie 1994, și mai multe acorduri adiționale. Pe lângă acordurile negociate de delegațiile guvernamentale, mai multe acorduri privind retragerea unor unități de pe teritoriul RM au fost negociate și semnate la nivelul ministerelor apărării ale celor două state.

Insistența manifestată de Chișinău chiar înainte de declararea independenței Republicii Moldova ca Moscova să înceapă negocieri cu autoritățile moldovenești în vederea retragerii trupelor ruse de pe teritoriul RM vorbește în mod evident despre faptul că conducerea țării înțelegea destul de bine rolul destabilizator al Armatei a 14 în Transnistria. La primele runde de tratative delegația moldovenească a insistat ca retragerea completă și necondiționată a trupelor ruse de pe teritoriul Moldovei să se realizeze până la 1 ianuarie 1994. Mai târziu însă a propus drept dată a încheierii procesului de retragere data de 1 iulie a aceluiași an³⁰. Poziția părții ruse era însă de a respinge propunerile moldovenești fără a numi careva termene. Respingerea propunerilor părții moldovenești avea loc invocându-se lipsa condițiilor necesare pentru instalarea trupelor ruse în noile locuri de dislocare.

În mai 1993 diplomația rusă a lansat ideea „sincronizării” retragerii trupelor ruse de pe teritoriul Republicii Moldova cu soluționarea politică a conflictului transnistrean. Această idee, cunoscută și ca așa-numitul principiu al „sincronizării”, a fost introdusă în procesul de negocieri moldo-ruse cu privire la retragerea trupelor ruse din Moldova în Comunicatul comun despre întâlnirea lui B.Elțin, Președintele Federației Ruse, cu M.Snegur, Președintele Republicii Moldova, din 15 mai 1993. În comunicat, printre altele, se menționa: „*B.N.Elțin și M.I.Snegur au constatat că tratativele privind pregătirea Acordului cu privire la statut, ordinea și termenele de retragere a formațiunilor militare ale Federației Ruse, aflate temporar pe teritoriul Republicii Moldova, se desfășoară în spirit constructiv. Președinții au confirmat poziția comună, care este împărtășită de conducerea Transnistriei, despre aceea că termenele de retragere a trupelor ruse vor fi sincronizate*”

cu reglementarea politică a conflictului și elaborarea statutului special al regiunii transnistrene a Republicii Moldova”³¹.

Acceptarea principiului „sincronizării” a fost o greșeală gravă a părții moldovenești, greșeală care a complicat enorm procesul de retragere a trupelor ruse de pe teritoriul Moldovei. Iar consecvența cu care Moscova a insistat și continuă să persevereze și astăzi asupra „sincronizării” trupelor cu procesul de reglementare politică a conflictului manifestă nu altceva decât dorința Moscovei de a-și păstra prezența militară în Moldova pe un termen nedefinit.

Dat fiind faptul că principiul „sincronizării” a devenit un impediment în procesul de negocieri moldo-ruse privind retragerea trupelor ruse din Moldova, delegația moldovenească a încercat să minimalizeze efectele negative ale greșelii diplomatice comise anterior, obținând ca în următorul comunicat despre întâlnirea președinților Snegur și Elțin principiul sincronizării să nu mai fie menționat³². Însă o dată cu trecerea timpului, diplomația rusă a reușit să neutralizeze eforturile diplomaților-negociatori moldoveni care se opuneau ideii sincronizării procesului de retragere a trupelor straine cu cel de reglementare a conflictului transnistrean. Aceasta s-a întâmplat, în primul rând, pentru că negociatorii moldoveni au acționat deseori pe cont propriu fără a avea o susținere adecvată din partea conducerii republicii, și, în rândul al doilea, pentru că după alegerile parlamentare din 1994, la care Partidului Democrat Agrar (partid de orientare prorusă) a obținut victoria în alegeri, noul conducător al delegației guvernamentale la tratative (N.Osmochescu) a acceptat din start principiul sincronizării. Ca urmare, la 21 octombrie 1994, la Moscova, a fost semnat „Acordul cu privire la statutul juridic, modul și termenele de retragere a formațiunilor militare ale Federației Ruse, aflate temporar pe teritoriul Republicii Moldova”, acord ce a consemnat o victorie indiscutabilă a diplomației ruse. Acordul a fost semnat de către prim-miniștrii V.Cernomârdin și A.Sangheli în prezența președinților B.Elțin și M.Snegur. În conformitate cu articolul 2 al Acordului: „Partea rusă, ținând cont de posibilitățile tehnice și timpul necesar pentru instalarea trupelor la noul loc de dislocare”, s-a obligat să realizeze „evacuarea formațiunilor militare menționate pe parcursul a trei ani din ziua intrării în vigoare a prezentului Acord. Acțiunile practice pentru evacuarea formațiunilor militare ale Federației Ruse de pe teritoriul Republicii Moldova în limitele termenului fixat vor fi sincronizate cu reglementarea politică a conflictului transnistrean și determinarea statutului special al Regiunii transnistrene a Republicii Moldova...”³³

Aici este necesar de menționat că tratativele, pe tot parcursul desfășurării lor, la propunerea și insistența părții ruse, au avut loc în prezența și cu participarea reprezentanților regimului separatist de la Tiraspol. Delegația moldovenească nu o dată a fost nevoită să se opună încercărilor reprezentanților Tiraspolului, deseori susținuți de delegația rusă, de a-și aroga calitatea de parte cu drepturi depline la negocieri. În același timp, partea rusă, ignorând insistențele delegației moldovenești, a refuzat categoric să admită în calitate de observatori la masa de tratative pe reprezentanții OSCE. Comportamentul dubios al delegației ruse la masa de tratative indica clar că aceasta era preocupată mai mult cum să împotmolească negocierile și să găsească explicații de ce retragerea nu putea avea loc, decât să poarte negocieri productive. Moscova purta tratative cu Moldova mai mult de dragul tratativelor decât pentru a ajunge la o înțelegere în privința retragerii trupelor sale din Transnistria. Totodată, diplomația rusă își coordona minuțios acțiunile cu liderii de la Tiraspol. Anume în acest context trebuie privit principiul „sincronizării” introdus de Rusia în procesul de negocieri, principiu ce avea scopul de a bloca procesul de reglementare politică a conflictului transnistrean și deci de a oferi un pretext legal Moscovei pentru a-și păstra trupele în Moldova.

În același context trebuie evaluat și referendumul organizat de autoritățile separatiste cu privire la staționarea Armatei a 14-a în Transnistria. Întrebarea pentru așa-zisul referendum, desfășurat la 26 martie 1995, a fost formulată astfel: „*Susțineți rămânerea Armatei a 14-a a Federației Ruse în Republica Moldovenească Nistreană ca garantă a păcii și securității?*”. Răspunsul afirmativ al majorității participanților la acest pretins referendum era absolut previzibil, cu atât mai mult cu cât în acest timp în regiune erau prezenți mai mulți deputați ruși care chemau populația să susțină menținerea trupelor ruse în regiune. Despre faptul că referendumul a fost inspirat de Moscova sugerează și rezoluția Dumei de Stat a Rusiei, din 26 aprilie 1995, care conținea stipulări deschise despre necesitatea păstrării prezenței militare ruse în Moldova³⁴.

Cu toate acestea soarta Acordului moldo-rus din 21 octombrie 1994 a fost pecetluită de la bun început. Textul Acordului a fost în mod operativ aprobat la 9 noiembrie al aceluiași an de către Guvernul Republicii Moldova, însă așa și nu a fost ratificat de partea rusă. Explicația acestui ultim fapt o găsim în diverse declarații publice ale înalților demnitari ruși, care deseori involuntar au dat în vileag adevăratele intenții ale Rusiei. A avut o largă rezonanță publică, mai ales, afirmația ministrului-adjunct de externe rus, B.Pastuhov, făcută de la tribuna Dumei de Stat. El a declarat în fața deputaților ruși că „*Rusia trebuie să plece din Transnistria în așa mod, ca să rămână acolo pentru totdeauna*”. Nu mai puțin semnificative au fost declarațiile reprezentantului Ministerului de Apărare rus, general-colonelului V.Bogdancikov, care în timpul audierilor parlamentare din Duma de Stat a Federației Ruse din 9 decembrie 1997 cu genericul „*Rusia – Moldova – Transnistria. Interesele strategice ale Rusiei*” a adus la cunoștința deputaților ruși poziția oficială a departamentului pe care îl reprezenta în următorii termeni: „*La încheierea discursului, stimați deputați, vreau să vă pun la curent, în câteva cuvinte cu poziția Ministerului Apărării al Rusiei referitoare la perspectivele prezenței militare ruse în Transnistria. După părerea noastră, în scopul asigurării intereselor politice, economice și militare de lungă durată ale Rusiei, menținerea prezenței noastre în această regiune are o importanță strategică. Formele și condițiile unei asemenea prezențe pot fi concretizate în funcție de rezultatele reglementării politice în situația creată*”³⁵.

În timpul negocierii Acordului din 21 octombrie 1994, îndeosebi după semnarea lui, tot mai mulți factori de decizie din Republica Moldova se convingeau de importanța necesității instituirii unui control internațional asupra retragerii formațiunilor militare ruse din Moldova. Poziția Rusiei în această problemă era însă diametral opusă. În ziua de 8 decembrie 1994 reprezentantul MAE al Rusiei, ca răspuns la tentativele Moldovei de a iniția un mecanism internațional de monitorizare a procesului de retragere a trupelor ruse din Transnistria, a făcut o declarație, în care arăta că această problemă „*privește exclusiv două state suverane – Rusia și Moldova*”. Tot atunci, inducând în eroare opinia publică, oficialul rus afirma că „*nici la una din fazele negocierilor ruso-moldovenești privind retragerea Armatei a 14-a nu s-a pus și nici nu s-a discutat problema controlului internațional asupra acestui proces*”³⁶. Dorința de a evita un control internațional asupra procesului de retragere a trupelor din Moldova era o dovadă în plus că Rusia nu dorea sincer evacuarea lor din Moldova.

În pofida reacției negative a Rusiei la ideea monitorizării, diplomația moldovenească a abordat în repetate rânduri această problemă în cadrul tratativilor bilaterale și în cadrul diverselor întruniri ale OSCE. Una din cele mai consistente încercări a fost întreprinsă de Republica Moldova în septembrie 1995, când în cadrul Consiliului Permanent de la Viena a propus un proiect propriu de „*Viziune cu privire la urmărirea îndeaproape a implementării depozitat în regiunea Transnistreană a Moldovei și finisarea distrugerii munițiilor netransportabile*”.

Salutăm angajamentul Federației Ruse de a încheia retragerea forțelor sale de pe teritoriul Moldovei până la sfârșitul anului 2002. De asemenea, salutăm disponibilitatea Republicii Moldova și a OSCE de a contribui la acest proces în limita posibilităților sale respective până la termenul final stabilit.

Reamintim că misiunea internațională de evaluare este pregătită să plece imediat pentru a explora retragerea și distrugerea munițiilor și armamentelor rusești. Cu scopul de a asigura procesul de retragere și distrugere, noi vom însărcina Consiliul Permanent să examineze problema extinderii mandatului Misiunii OSCE în Moldova pentru a asigura transparența acestui proces și coordonarea asistenței financiare și tehnice acordate pentru a facilita retragerea și distrugerea. În afară de aceasta, suntem de acord să examinăm problema creării unui fond internațional de asistență financiară voluntară, care urmează a fi administrat de către OSCE”³⁹.

Este important de subliniat că diplomația moldovenească a reușit includerea acestui paragraf în Declarația Summit-ului OSCE în urma unei intense și îndelungate activități de convingere a cancelariilor occidentale că Tratatul FACE adaptat ar putea rămâne neratificat de Parlamentul Moldovei dacă nu se va ține cont de interesele naționale ale Republicii Moldova. Încă la 21 octombrie 1998, cu prilejul a 4 ani de la semnarea Acordului moldo-rus din 21 octombrie 1994 cu privire la retragerea formațiunilor militare ruse de pe teritoriul Moldovei, MAE al Republicii Moldova a difuzat o declarație în care se sublinia că „tergiversarea retragerii poate conduce la serioase complicații în procesul de ratificare a Tratatului FACE adaptat. Ratificarea Tratatului de către Parlamentul Republicii Moldova fără soluționarea problemei retragerii armamentului convențional de pe teritoriul Moldovei ar constitui o încălcare flagrantă a Constituției Republicii Moldova, care interzice dislocarea trupelor străine pe teritoriul țării”⁴⁰.

După Summit-ul de la Istanbul, la care Federația Rusa și-a asumat angajamentul de a-și retrage trupele din Moldova până la sfârșitul anului 2002, Rusia a continuat/continuă să ignore demersurile Chișinăului și ale comunității internaționale cu privire la retragerea trupelor sale din Moldova. Totuși, fiind interesată în intrarea în vigoare și funcționarea Tratatului FACE adaptat, n-a putut să se eschiveze de la îndeplinirea angajamentelor privind Moldova, luate în cadrul Actului final al Conferinței statelor-participante la Tratatul FACE, și anume de a-și evacua din Moldova armamentul greu limitat de acest Tratat până la sfârșitul anului 2001. Drept rezultat, în următorii doi ani după Summitul de la Istanbul, Moscova și-a retras din Moldova 125 unități de tehnică și 60 de vagoane cu muniții (vezi tabelul 1). Iar la 16 noiembrie 2001, MAE al Rusiei a difuzat o declarație, în care arăta: „La 14 noiembrie 2001 din regiunea transnistreană a Republicii Moldova a plecat spre teritoriul Federației Ruse ultimul eșalon cu armament și tehnică militară, care cad sub limitările prevăzute de Tratatul cu privire la Forțele Armate Convenționale în Europa (FACE). În corespundere cu obligațiunile sale luate în contextul Tratatului FACE la Istambul (noiembrie 1999), Rusia trebuia să evacueze și/sau dezasambleze 364 de unități de tehnică militară, fapt ce reeșea din informațiile prezentate anterior de partea rusă conform acestui Tratat. Din această cantitate au fost evacuate 125 unități, dezasamblate - 239. Toate activitățile privind evacuarea și dezasamblarea proprietății militare au fost consemnate documentar de către reprezentanții OSCE. Astfel, Federația Rusă pe deplin și complet, pe deasupra și înainte de termen, a îndeplinit obligațiunile menționate ce și le-a luat asupra sa la Istambul. Procesul realizării de mai departe a deciziilor de la Istanbul (în afara contextului FACE) va continua”.

În anul 2002, după cum vedem din tabelul 1, Rusia și-a evacuat din Moldova doar 3 garnituri de tren cu echipament militar (118 vagoane/platforme) și două garnituri de tren cu

munitii (43 vagoane), fapt ce a condus la neîndeplinirea de către Moscova a obligațiilor sale luate la Summit-ul OSCE de la Istanbul. În consecință, statele membre ale OSCE la Consiliul Ministerial al OSCE de la Porto (Portugalia, 7 decembrie 2002) au adoptat o nouă decizie cu privire la Moldova, prin care au „extins” până la 31 decembrie 2003 termenul acordat Federației Ruse de a-și retrage trupele din Transnistria, „cu condiția că vor exista condițiile necesare”.

Tabelul 1.

Informații generale privind evacuarea din Republica Moldova a tehnicii militare și a munițiilor aflate sub jurisdicția Federației Ruse.

Numărul de trenuri	Data retragerii	Tipul de proprietate	Numărul de vagoane	Depozitul GOTR	Destinație (Rusia)
A n u l 2000					
1	28 noiembrie	echipament militar	40	Tiraspol	Liubertî-2
A n u l 2001					
1	9 noiembrie	echipament militar	37	Tiraspol	Apparatnaya
2	11 noiembrie	echipament militar	24	Tiraspol	BUI
3	13 noiembrie	echipament militar	40	Tiraspol	Omsk
4	14 noiembrie	echipament militar	16	Tiraspol	Saransk
5	1 decembrie	muniții	20	Colbasna	Karacev
6	7 decembrie	muniții	20	Colbasna	Seima
7	18 decembrie	muniții	20	Colbasna	Staraia Tropa
A n u l 2002					
1	4 octombrie	muniții	23	Colbasna	Karatcev
2	30 octombrie	munitii	20	Colbasna	Burmakino
3	6 noiembrie	echipament militar	41	Tiraspol	Iaroslavl
4	16 decembrie	echipament militar	49	Tiraspol	Iaroslavl
5	23 decembrie	echipament militar	28	Tiraspol	Liubertî-2
A n u l 2003					
1	5 ianuarie	echipament militar	27	Tiraspol	Iaroslavl
2	11 ianuarie	echipament militar	31	Tiraspol	Noginsk
3	22 ianuarie	echipament militar	14	Tiraspol	Batareinaia
4	14 martie	echipament militar	37	Tiraspol	Liubertî-2
5	20 martie	echipament militar	34	Tiraspol	Saransk
6	21 martie	muniții	20	Colbasna	Kujenkino
7	25 martie	echipament militar	30	Tiraspol	Kaluga
8	28 martie	muniții	20	Colbasna	Kotovo
9	29 martie	echipament militar	15	Tiraspol	BUI
10	3 aprilie	echipament militar	27	Tiraspol	Ilino
11	3 aprilie	muniții	20	Colbasna	BUI
12	4 aprilie	echipament militar	24	Tiraspol	Aleksandrov
13	8 aprilie	muniții	20	Colbasna	Kirjaț
14	11 aprilie	echipament militar	32	Tiraspol	Berezaika
15	12 aprilie	muniții	20	Colbasna	Orangenbaum
16	12 aprilie	echipament militar	8	Tiraspol	Uzlovaia
17	16 aprilie	muniții	20	Colbasna	Bolșaiia Ijora
18	19 aprilie	muniții	20	Colbasna	Karatcev
19	25 aprilie	muniții	20	Colbasna	Orangenbaum

20	28 aprilie	muniții	20	Colbasna	Okulovka
21	2 mai	muniții	20	Colbasna	Bologoie
22	6 mai	muniții	20	Colbasna	Butiliți
23	10 mai	muniții	20	Colbasna	Toropeț
24	14 mai	muniții	20	Colbasna	Kotovo
25	17 mai	muniții	20	Colbasna	Sâzranî
26	22 mai	muniții	20	Colbasna	Kujenkino
27	26 mai	muniții	20	Colbasna	Neya
28	30 mai	muniții	20	Colbasna	Kirjaț
29	3 iunie	muniții	20	Colbasna	Seima
30	9 iunie	muniții	20	Colbasna	Toropeț
31	13 iunie	muniții	20	Colbasna	Jeltuhino
32	14 iulie	muniții	20	Colbasna	Neya
33	26 octombrie	muniții	20	Colbasna	Nolika
34	6 noiembrie	muniții	20	Colbasna	Toropa
35	21 noiembrie	muniții	20	Colbasna	Esino
36	25 noiembrie	muniții	20	Colbasna	Karacev
37	30 noiembrie	muniții	20	Colbasna	Toropeț
38	4 decembrie	muniții	20	Colbasna	Nolika
39	10 decembrie	muniții	20	Colbasna	Kotovo
40	13 decembrie	muniții	20	Colbasna	Karacev
41	18 decembrie	muniții	17	Colbasna	Seima
42	24 decembrie	muniții	21	Colbasna	Kujenkino
Total garnituri de tren: 55, dintre care 36 cu muniții și 19 cu echipament militar. Total vagoane: 721 cu muniții și 555 cu echipament militar.					

Izvoare: *Moldpres*, nr. 312, 11 ianuarie, nr. 363, 13 ianuarie, nr. 5215, 5 aprilie, nr. 5297, 8 aprilie, nr. 5731, 14 aprilie, nr. 6014, 17 aprilie, nr. 7216, 12 mai, nr. 7660, 19 mai, nr. 8820 7 iunie; *Basa-press*, 22 ianuarie, 4, 15 aprilie 2003, 7, 20, 23, 30 mai, 15 iulie 2003; *Moldovan Radio*, Chisinau, in Russian 1200 gmt 19 May 03; 1200 gmt 10 Jun 03; *Info-Prim*, 9 aprilie 2003; *Infotag*, 14 aprilie 2003; *Olvia-press*, 12, 26 martie 2003; *Moldova Suverană*, 67, 15 aprilie 2003; *RIA news agency*, Moscow, in Russian 0728 gmt 22 Jan 2003; 0838 gmt 29 Mar 2003; 0808 gmt 12 Apr 2003; *ITAR-TASS news agency*, Moscow, in Russian 0708 gmt 14 Apr 2003; 1427 gmt 27 May 2003; *NTVRU*, 5 aprilie 2003; *Izvestia* (Moscow issue), May 24, 2003, p. 3; „*Novye Izvestia*”, July 16, 2003, p. 2; OSCE/SEC.INF/726/02, 17 December 2002; OSCE/SEC.INF/747/02, 30 December 2002; OSCE/SEC.FR/236/03, 16 May 2003; OSCE/SEC.FR/280/03, 6 June 2003; OSCE/SEC.FR/342/03, 10 July 2003; OSCE/SEC.FR/401/03, 11 August 2003; *Infotag*, 29 decembrie 2003; *Moldpres*, nr. 17661t, 24 decembrie 2003; *BASA-press*, 24 decembrie 2004; „*Moldova Suverana*”, nr. 221, 25 decembrie 2003; *AP FLUX*, nr. 6998, 30 decembrie 2003.

Condiționarea procesului de retragere de existența unor „condiții necesare” a fost o nouă cedare a comunității internaționale în fața Rusiei în chestiunea retragerii trupelor ruse din Moldova și a subliniat reducerea rolului OSCE ca organizație și, totodată, creșterea rolului Rusiei în cadrul OSCE. „*Una dintre hotărârile bizare ale OSCE care vorbește despre faptul că organizația este într-o criză acută și «patronată» de Rusia, scria săptămânalul «Timpul» de la Chișinău la începutul anului 2003, este ultima decizie de la Porto cu privire la Moldova. Amintim că, la summit-ul de la Istanbul, Rusia s-a angajat să-și retragă trupele din Moldova până la sfârșitul lui 2002. După ce Moscova nu și-a onorat angajamentele, OSCE nu numai că nu a penalizat Rusia, dar a modificat decizia summit-ului respectiv, oferindu-i posibilitate acesteia să-și mențină trupele în Moldova până la sfârșitul așteptat. Considerăm decizia de la Porto drept bizară, pentru*

că dacă decizia de la Istanbul a fost adoptată de președinții statelor-membre ale OSCE, cea de la Porto a fost acceptată la nivel de miniștri de Externe. E straniu ca miniștrii de Externe (după cum am subliniat mai sus, și aceia zece la număr) să modifice o decizie a șefilor de stat. Cât privește decizia cu privire la Moldova, după ce a criticat Tiraspolul (pentru a nu critica Moscova) care, chipurile, «nu dă voie» Kremlinului să-și retragă trupele din R. Moldova, OSCE a salutat angajamentul Federației Ruse de a încheia retragerea trupelor sale din Moldova până la 31 decembrie 2003, «cu condiția că vor exista condițiile necesare». Cu alte cuvinte, dacă, de exemplu, amazoanele Galinei Andreeva de la Tiraspol vor organiza pichete împotriva retragerii trupelor ori dacă va ninge la sfârșitul acestui an, Rusia va avea temeuri să declare că nu au existat condițiile necesare”⁴¹.

Pe parcursul anului 2003 Rusia a mai evacuat din Moldova 11 garnituri de tren cu echipament militar și 31 de garnituri de tren cu muniții. În 2003, la fel ca în anii de mai înainte, procesul de retragere s-a desfășurat cu întreruperi. La 17 iunie, conform declarațiilor oficialilor ruși și OSCE, autoritățile transnistrene au blocat procesul de retragere sub pretextul că Rusia întârzie să anuleze 100 milioane USD din datoria pe care o are pretinsa „RMN” față de Rusia. În consecință, după cum vedem din *tabelul 1*, între 14 iulie și 26 octombrie din regiune n-a fost evacuat nici un vagon cu muniții s-au echipament militar. Între 24 octombrie și sfârșitul anului 2003, pe lângă 10 garnituri de tren cu muniții, din Republica Moldova au mai fost evacuate, în zilele de 26-27 decembrie, pe calea aerului (cu avioane militare de transport IL-76,) „toate rachetele antiaerene stocate în perioada sovietică în depozitele din Transnistria, pentru ca acestea să nu ajungă pe mâinile teroriștilor”⁴².

Eforturile Rusiei pe parcursul anului 2003, așa cum era și de așteptat, n-au condus la lichidarea prezenței militare ruse pe teritoriul Republicii Moldova, așa cum prevedea decizia Consiliului Ministerial al OSCE de la Porto cu privire la Moldova. În prezent în raioanele din stânga Nistrului ale Republicii Moldova sunt ilegal trupele ruse, iar în depozitele de la Colbasna mai rămân stocate circa 22 mii de tone de muniții⁴³.

În anul 2003, la fel ca mai înainte, Moscova a dat vina pentru nerespectarea angajamentelor sale pe liderii separatiști de la Tiraspol (apropo, toți cetățeni ai Federației Ruse) care, chipurile, nu permit evacuarea și/ori distrugerea echipamentului militar și a armamentului rusesc. În realitate, Rusia a încercat să tragă din timp, sperând ca prin presiuni economice și politice să determine conducerea de la Chișinău să accepte legalizarea prezenței militare ruse pe teritoriul RM.

Acest lucru s-a manifestat clar în așa-numitul „Memorandum Kozak”, document elaborat de către Dmitri Kozak, reprezentantul președintelui Federației Ruse, și contrasemnat de președintele RM, V. Voronin, și liderul separatiștilor de la Tiraspol, I. Smirnov. Numai intervenția societății civile din Moldova și a cancelariilor occidentale⁴⁴ au împiedicat semnarea aceluși document la 25 noiembrie 2003, zi în care trebuia să sosească președintele FR la Chișinău. Memorandumul Kozak, dacă ar fi fost semnat, ar fi condus la legalizarea prezenței trupelor ruse pe teritoriul Moldovei până în anul 2020⁴⁵.

Intenția Moscovei de a-și păstra trupele în Moldova, transformându-le în trupe de asigurare/garantare a păcii, este o continuare a așa-numitului „plan Primakov” de reglementare a conflictului transnistrean. “Acordul cu privire la baza relațiilor între Republica Moldova și Transnistria”, elaborat de ex-premierul rus E. Primakov, prevede ca după elaborarea Acordului „Statului Comun” trupele rusești și ucrainene să rămână în raioanele din stânga Nistrului ca „trupe de menținere a păcii și stabilității” pentru a „garanta” militar implementarea Acordului. Articolul 11 al „Planului Primakov” stipulează că „Garanțiile

acestui Acord se realizează de către Rusia și Ucraina cu contribuția OSCE”. „În cazul schimbării statutului internațional de drept al Republicii Moldova, prevede mai departe planul Primakov, Republica Moldovenească Transnistreană are dreptul la autodeterminare teritorială și politică în corespundere cu normele și procedurile unanim recunoscute ale dreptului internațional. Părțile consideră necesar de a se adresa OSCE cu rugămintea de a înfăptui o operațiune de menținere a păcii și stabilității (FP-S). În cadrul forțelor de menținere a păcii și stabilității va intra un grup OSCE de observatori internaționali. Baza componentei militare a acestor forțe va fi constituită din contingentul militar al Federației Ruse, precum și din contingentul militar al Ucrainei. Mandatul operațiunii OSCE se coordonează cu Părțile”.

O expunere mai desfășurată a „planului Primakov” cu privire la „trupele de menținere a păcii și stabilității” Moscova a prezentat-o Chișinăului într-un document din șase puncte, intitulat „Principiile de bază ale Mandatului forțelor de menținere a păcii și stabilității ale OSCE în regiunea transnistreană a Republicii Moldova”. Documentul, deși la data înmânării lui părții moldovenești pretindea a fi o nouă inițiativă de reglementare a conflictului, în realitate era o noua propunere voalată a Rusiei de a-și legaliza prezența militară în Transnistria. Aceste forțe trebuiau, printre altele, să asigure paza și să contribuie „la retragerea fără obstacole a armamentelor și munițiilor din regiunea transnistreană”, dar nu și a trupelor ruse. Conform Planului Primakov, trupele ruse ar putea rămâne în Transnistria și prin participarea Transnistriei la realizarea politicii externe, dat fiind faptul că Tiraspolul va trebui să-și spună cuvântul hotărâtor la rezolvarea chestiunii privind prezența trupelor ruse în Transnistria.

Conform „Principiilor de bază”, aceste forțe ar urma să fie trimise în regiunea transnistreană a RM ca rezultat al mecanismului descris de articolul 11 al „Planului Primakov”: Chișinăul și Tiraspolul ar trebui să se adreseze OSCE cu rugămintea ca aceasta să se adreseze Moscovei și Kievului să înfăptuiască o operațiune de menținere a păcii și stabilității în regiunea transnistreană, după care OSCE ar trebui să se adreseze Rusiei și Ucrainei cu rugămintea respectivă și numai după aceasta trupele să fie trimise în Moldova. Planul de desfășurare a operațiunii și de dislocare a trupelor trebuie să fie elaborat de Rusia și Ucraina împreună cu OSCE și pus de acord cu „Părțile”.

În acest context, vom sublinia că deși au trecut aproape trei ani de la lansarea Planului Primakov, plan respins de Chișinău, Moscova nu și-a abandonat intențiile de a-și legaliza prezența trupelor sale în Transnistria prin „sistemul garanțiilor militare”. Această intenție s-a manifestat vădit, după cum am subliniat deja, în Memorandumul Kozak, dar și într-o scrisoare din 5 mai 2003, a Președintelui V. Putin adresată Președintelui V. Voronin. În scrisoarea amintită, Putin îi cere lui Voronin ca Chișinăul să înceapă cu Moscova „fără întârziere punerea de comun acord a tuturor detaliilor privind asigurarea de garanții militare a reglementării transnistrene, precum și elaborarea unui document bilateral corespunzător”⁴⁶.

Scrisoarea lui Putin și memorandumul Kozak sunt dovezi elocvente a politicii duplicitare a Moscovei în chestiunea retragerii trupelor sale din Moldova. Dacă în cadrul organismelor internaționale Rusia declară că-și va îndeplini angajamentele luate la Summit-ul de la Istanbul cu privire la retragerea trupelor sale din Moldova, apoi în plan bilateral, prin presiuni economice și politice, încearcă să ajungă la un acord cu conducerea de la Chișinău, care ar permanentiza prezența trupelor sale în Moldova.⁴⁷

După Consiliul Ministerial al OSCE de la Maastricht, la care Occidentul pentru prima dată i-a dat de înțeles Moscovei că nu va mai tolera amestecul ei brutal în afacerile noilor state independente, Rusia a invocat alte pretexte pentru a nu-și retrage trupele din Moldova.

La 11 februarie 2004 Iuri Zubakov, ambasadorul Federației Ruse la Chisinau, într-o conferință de presă a declarat că întreruperea procesului de evacuare a armamentului rus din regiunea transnistreană este cauzată, în primul rând, de complicațiile produse de eșecul Memorandumului Kozak, iar, pe de altă parte, de faptul că, din cauza unor negocieri dificile cu partea moldovenească, nu a fost semnat Acordul moldo-rus cu privire la reducerea cu 105 mln.dolari a datoriei pentru livrările de gaze a regiunii transnistrene⁴⁸.

Într-un comunicat de presă difuzat a doua zi după conferința de presă a ambasadorului Zubakov, MAE al Republicii Moldova a reiterat o dată în plus poziția guvernului RM cu privire la retragerea trupelor ruse de pe teritoriul Moldovei. Și anume că *„problema soluționării politice a conflictului transnistrean nu poate fi în nici un fel sincronizată cu problematica retragerii... Astfel, orice conexiune dintre nesemnarea Memorandumului și blocarea procesului de retragere este contraproductivă soluționării conflictului și poate avea doar repercusiuni negative asupra comportamentului liderilor transnistreni la masa de negocieri”*. Cât privește Acordul pentru reducerea datoriei regiunii transnistrene pentru livrările de gaze, MAE s-a arătat îngrijorat *„de faptul că în cadrul negocierilor pe marginea proiectului de Acord menționat Federația Rusă a venit cu propuneri politice, conform cărora responsabilitatea pentru asigurarea condițiilor pentru retragere îi revine RM, fapt care contrazice deciziilor OSCE, la care am subscris cu totii”*. În continuare MAE a declarat disponibilitatea guvernului RM *„de a asista din punct de vedere tehnic Rusia în efectuarea tranzacției financiare în vederea îndeplinirii angajamentelor asumate la Istanbul”*, subliniind, totodată, că partea moldovenească nu vede necesitatea ca în Acord să existe *„condiționări politice, care nu pot fi parte a unui acord tehnic și nu elimină îngrijorările noastre privind responsabilitatea pentru blocarea retragerii”*⁴⁹.

Încercările Moscovei de a da vina pe Moldova pentru neîndeplinirea angajamentelor asumate de Rusia la Summit-ul de la Istanbul, declarațiile unor oficiali ruși precum că Moscova și-ar fi îndeplinit deja angajamentele luate la Istanbul cu privire la Moldova⁵⁰, precum și recenta declarație a ministrului apărării Serghei Ivanov cu privire la posibila abandonare de către Rusia a Tratatului cu privire la Forțele Armate Convenționale în Europa⁵¹, ne face să credem că Moscova în viitorul apropiat va presa și mai mult asupra Chișinăului ca să accepte legalizarea aflării trupelor ruse în Transnistria. Dar, în ce măsură îi va reuși Rusiei să-și atingă scopul, depinde, credem noi, în primul rând, de poziția statelor occidentale față de o posibilă prezență militară rusă în Transnistria și, în rândul al doilea, de reacția societății civile din Moldova la planurile Rusiei

În concluzie, putem afirma că prezența militară rusă în RM a contribuit la consolidarea regimului separatist de la Tiraspol, a prezentat și continuă să rămână sursă de limitare de către Rusia a suveranității statale a RM. În același timp, ilegalitatea prezenței militare ruse și tergiversarea de către Rusia a retragerii sale militare din RM focusează atenția cancelariilor occidentale asupra țării noastre și stimulează forțele politice democratice în perseverarea acțiunilor de consolidare a independenței politice a statului RM și consolidarea vectorului integrării europene.

NOTE

¹ Documentele de constituire ale Organizației cu privire la Securitatea Colectivă (OTSC) au fost semnate de către președinții Armeniei, Belarus, Kazahstanului, Kârgâzstanului, Rusiei și Tadjikistanului în timpul Summit-ului CSI din 7 octombrie 2002 de la Chișinău. (ITAR-TASS, Moscova, în l. rusă, 1203 gmt, 7 octombrie 2002). OTSC a fost creată de către statele membre ale Tratatului cu privire la securitatea colectivă a CSI din 15 mai 1992.

² Vezi: Ion Constantin, „Misiunea de consolidare a păcii în Moldova” - actori și interese. în „Flux-Ediție de vineri”, nr.27, 1 august 2003.

³ *Operativnaya grupa rossiyskikh voisk v Pridnestrovskom reghione Respubliki Moldova (Istoria, tradiții, preemstvennosti)*, Tiraspoli, 1996, p.1

⁴ Vezi: Gribincea Mihai, *Politica rusă a bazelor militare: Georgia și Moldova*, Civitas, Chișinău, 1999, pp. 155-171.

⁵ Conform altor date, către luna august 1991 pe teritoriul Republicii Moldova se aflau 23000 militari sovietici (vezi: Vladimir Socor, *Russian Forces in Moldova. RFE/RL Research Report*, vol. 1, nr. 34, 28 august 1992, p. 38).

⁶ Gribincea Mihai, *Trupele ruse în Republica Moldova. Factor stabilizator sau sursă de pericol?*, Chișinău, 1998, p.16

⁷ *Instabilities in Post-Communist Europe. Moldova. Conflict Studies Research Centre. RMA Sandhurst. Paper prepared by Dr. T.Waters (January 1995)*, p.14-15.

⁸ Vezi: Trevor Waters, *Moldova: continuing recipe for instability*. – Jane's intelligence Review, septembrie, 1996, p.401.

⁹ La lucrările seminarului au participat doar reprezentanți ai MAE al Rusiei, ai Dumei de Stat, ai Statului-major, ai Academiei Diplomatice și Academiei de Științe a Rusiei, precum și N.Medvedev, pe atunci reprezentant al Președintelui Federației Ruse pentru reglementarea conflictului transnistrean.

¹⁰ „Bezopasnosti”, *Informaționzi sbornik Fonda Naționalinoy i Mejdunarodnoy Bezopasnosti*, nr.1-2 (ianuarie-februarie), 1994, p.52-54.

¹¹ Gribincea Mihai, *Trupele ruse în Republica Moldova...*, p.18.

¹² Vezi: Ibidem, p18; A Țăranu, *On the Russian troops involvement in the Transnistrian conflict*.- ISIG – magazine, Instituto di Sociologia Internazionale, Gorizia (Italy), '1, 2002, p9

¹³ *Rossiyskaya gazeta*, 3 aprilie 1992.

¹⁴ Gribincea Mihai, *Trupele ruse în Republica Moldova...*, p.23.

¹⁵ Gribincea Mihai, *Politica rusă a bazelor militare...*, p.125.

¹⁶ Ibidem,

¹⁷ *Fenomen Pridnestrovyia*, Tiraspol, 2000, p.220-221.

¹⁸ Gribincea Mihai, *Politica rusă a bazelor militare...*, p.128.

¹⁹ King Charles, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, 2002, p.195.

²⁰ „Sfatul Țării”, 21 mai 1991.

²¹ Ibidem, 22 mai 1992.

²² „Nezavisimaya Moldova”, 26 mai, 1992.

²³ I.Smironov, *Jiti na našey zemle*, Moscova, 2001, p.70-71.

²⁴ Vezi interviul cu B.Elțin din „Komsomoliskaya pravda”, 27 mai 1992.

²⁵ „Nezavisimaya gazeta”, 1 și 9 iulie 1992; Gribincea Mihai, *Politica rusă a bazelor militare...*, p.130.

²⁶ Vezi: P.Creangă, *Ya hociu rasskazati...*, Chișinău, 1988, p.127.

²⁷ A.Lebed, *Za derjavu obidno...*, Moscova, 1995, p. 460.

²⁸ „Moldova suverană”, 23 iulie 1992.

²⁹ Ibidem.

³⁰ „Săptămâna”, 14 ianuarie 1994.

³¹ Gribincea Mihai, *Trupele ruse în Republica Moldova...*, p.38.

³² Vezi: „Moldova Suverană” (digest), 3 septembrie 1993.

³³ „Nezavisimaya Moldova”, 25 octombrie 1994; „Buletinul informativ al MAE al RM”, nr.2, octombrie 1994, p. 5-6.

³⁴ Gribincea Mihai, *Trupele ruse în Republica Moldova...*, p.50.

³⁵ Cernencu M..., *Republica Moldova: Istoria politică (1989 – 2000). Documente și materiale*, v.2, Chișinău, 2000, p. 390.

³⁶ „Moldova Suverană”, 13 decembrie 1994; „Buletinul informativ al Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Moldova, nr.4, 1994, p. 19.

³⁷ Vezi: *OSCE Mission to Moldova. Documents*, volume V (July 1 – December 31, 1995), p. 73.

³⁸ Vezi: Gribincea Mihai, *Trupele ruse în Republica Moldova...*, p. 54-55.

³⁹ M.Cernencu, *Republica Moldova: Istoria politică (1989 – 2000)...*, p.401.

⁴⁰ „Basa-press”, 22 octombrie 1998.

⁴¹ Ion Constantin, *Misiunea OSCE în Moldova și fantoma lui John Evans*, în „Timpul”, nr.72, 21 Martie 2003; Constantin Nemțeanu, *Cum să oprim tăvălugul federalizării?*, „Timpul”, nr. 81, 23 mai 2003.

⁴² „AP FLUX”, nr. 6998, 30 decembrie 2003.

⁴³ Conform Misiunii OSCE în RM, din totalul de 42 mii tone de muniții stocate în Transnistria, în anul 2001 au fost evacuate în Rusia 1153 tone (3%), în 2002 – 2405 tone (6%) și în anul 2003 – 16573 tone (39%). La 6

februarie 2004 Misiunea OSCE în Republica Moldova raporta statelor donatoare că în Republica Moldova mai rămâneau stocate 21868 tone de muniții.

⁴⁴ Conform relațiilor mass-media, președintele Voronin a fost sfătuit să nu semneze Memorandumul Kozak de către Jaap de Hoop Scheffer, Președintele în exercițiu de atunci al OSCE, de înaltul reprezentant al Uniunii Europene pentru politica externă și securitate comună, Javier Solana, de către ambasadoarea SUA în R. Moldova, Heather M. Hodges ș.a. Ministrul rus de externe Ivanov, în cadrul conferinței de presă ținute la Kiev după ședința Consiliului miniștrilor de externe ai CSI din 26 noiembrie 2003, iar apoi și la Consiliul Ministerial al OSCE de la Maastricht, a explicat ne semnarea memorandumului Kozak prin „presiunile asupra conducerii Moldovei din partea unor state și organizații” (MC.DEL/11/03; 1 December 2003).

⁴⁵ Președintele Voronin a expus motivele pentru care nu a semnat Memorandumul Kozak într-un interviu difuzat de postul național de televiziune în seara zilei de 26 noiembrie. Voronin a invocat următoarele: 1) în ajunul semnării documentului între Voronin și Smirnov au apărut divergențe, printre acestea fiind faptul că Smirnov n-a acceptat ca Memorandumul să fie semnat și de bașcanul Găgăuziei, Tabunșcik; 2) în ultima variantă a documentului republica lui Smirnov figura cu denumirea de „Republica Moldoveneasca Nistreana” (RMN), „desi în toate documentele semnate, cu începere din 1992, acest teritoriu era numit Transnistria”; 3) O „condiție a Chișinăului a fost ca, pe durata perioadei de demilitarizare a Republicii Moldova, garanțiile militare să fie asigurate de statele OSCE, sub mandatul acestei organizații. O prevedere în acest sens urma să fie introdusă în textul memorandumului, însă în scurt timp a apărut declarația lui Smirnov, conform căreia trupele ruse de menținere a păcii ar trebui să rămâna în R.Moldova încă pentru 30 ani”, a mai declarat Voronin (BASA-press, 27 noiembrie 2003)

⁴⁶ Ion Constantin, „Misiunea de consolidare a păcii în Moldova” - *actori și interese*, în „Flux-Editie de vineri”, nr. 27, 1 august 2003. „Negocierile” lui Putin cu Voronin în privința transformării trupelor ruse dislocate în Transnistria în „forțe de menținere a păcii și stabilității” sunt continuarea unui dialog moldo-rus început de Moscova încă cu președintele Lucinschi. Despre acest fapt ne vorbește clar o scrisoare, din 13 iulie 2000, a lui M. Kasianov, președintele Guvernului Federației Ruse, adresată lui D. Braghis, pe atunci prim-ministru al Republicii Moldova. (vezi doc. 220 al acestei Culegeri)

⁴⁷ Politica duplicitară a Moscovei față de problema retragerii trupelor sale din Moldova o găsim formulată explicit și în lucrarea *OSCE și Transnistria*, lucrare cu titlu de material didactic, publicată în anul 2000 într-un tiraj redus de 100 exemplare sub auspiciile Academiei Diplomatice a MAE a Rusiei. Abordându-se problema perspectivei participării Rusiei la soluționarea definitivă a conflictului transnistrean, autorii lucrării (în baza căreia sunt școlii diplomații ruși) formulează astfel interesele Rusiei în Moldova: „Existența de-facto a Transnistriei independente permite Rusiei, fără mari eforturi și costuri, să-și păstreze anumite poziții geopolitice într-o regiune extrem de importantă a Europei de Sud-Est, care reprezintă pentru Rusia o «fereastră» însemnată în Europa. Rusia, deocamdată, la etapa actuală nu este capabilă, într-o măsură suficientă, să-și apere interesele în această regiune de importanță strategică. În consecință, după toate probabilitățile, nesoluționarea problemei transnistrene va rămâne pentru Rusia un factor pozitiv atâta timp cât are nevoie de a acumula noi forțe și a-și relua capacitatea de apărare în plin glas a intereselor sale în această zonă”, (Golidin G., Matiaș V., *OBSE i Pridnestroviu: Ucebnoie posobie*, Moscova, 2000, p.24)

⁴⁸ „Moldpres”, nr. 1443, 11 februarie 2004; „BASA-press”, 11 februarie 2004; „AP FLUX”, nr. 7867, 11 februarie 2004

⁴⁹ „Moldpres”, nr. 1512, 1513, 12 februarie 2004

⁵⁰ Vezi : „Infotag news agency”, Chisinau, in Russian 1320 gmt 11 Feb 04; BASA-Press, 11 februarie 2004

⁵¹ La 7 februarie 2004, Ministrul apărării al Federației Ruse, Serghei Ivanov, în cadrul unei conferințe NATO de la Munich, a declarat că țara sa ar putea abandona Tratatul cu privire la Forțele Armate Convenționale în Europa (CFE Treaty) pentru că acesta a fost semnat într-o anumită situație politico-militară, pe când viitoarea extindere a NATO aduce cu totul o altă situație. „După extindere NATO va opera în zona intereselor vitale ale Rusiei”, a declarat Ivanov. (Vezi : William Safire, *Munich- This city is no longer the venue of appeasement*. „New York Times”, February 9, 2004; Judy Dempsey, *Moscow's threat to leave treaty shocks west*, „Financial Times” (UK), February 9, 2004.

Prezentat: aprilie 2004,
Referent Gheorghe Nicolaev

Plai natal

Mihai Gribincea

FILE DIN ISTORIA SATULUI MINGIR

(de la prima atestare documentară până la Marea Unire)

Prima atestare documentară. Originea toponimului

Primele atestări documentare de localități sătești din Principatul Moldovei sunt din a doua jumătate a sec. al XIY-lea. Conform surselor documentare, în sec. al XV-lea numărul de sate aici ajunge până la 1700, populația constituind circa 200 mii de oameni, iar în limitele teritoriului cuprins între Prut și Nistru – circa 170 de sate¹. Satele se întâlneau mai frecvent în regiunea Codrilor și pe podișul Hotinului. Și, de regulă, erau situate în locuri deluroase și cu păduri, de-a lungul râurilor, în apropierea surselor de apă potabilă ori a bazinelor de apă.

Prezența condițiilor menționate, necesare pentru apariția unui sat, și imediata apropiere a târgului Lăpușna au favorizat fondarea în secolul al XV-lea a unor sate și de-a lungul albiei râului Lăpușna, printre care erau Cărpineni, Voinescu, Sărata-Răzeși, Cococeni, Horjești, Mingir etc. În *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* (ESM) prima atestare documentară sau timpul întemeierii acestor sate sunt indicate în diferite secole: Mingir, Horjești, Sărata-Răzeși și Voinescu („menționate documentar”), respectiv, în anii 1473, 1598, 1820, 1857², Cococeni – „întemeiat la începutul sec. al XVIII-lea”³, iar anul întemeierii satului Cărpineni nu este indicat⁴. Documentele mărturisesc însă că aceste sate au fost fondate și atestate documentar cu mult înainte de anii indicați în ESM, în ultima fiind comise unele erori din cauză că istoricilor până nu demult nu le erau cunoscute denumirile inițiale ale localităților.

În urma cercetării documentelor de arhivă din sec. XYIII-XIX s-a constatat că denumirea inițială a satului Cărpineni a fost Scorțești⁵, trăgându-și numele, probabil, de la familia boierului Vlad Scoarță, care în sec. al XV-lea avea sub stăpânirea sa sate pe malul stâng al Prutului⁶, iar denumirea satului Voinescu – Hudiceni⁷, acesta purtând numele de familie al boierilor Hudici, dintre care cel mai vechi boier – Petru Vornicul – avea sate în ținutul Lăpușna încă în anul 1435⁸.

Cunoașterea denumirilor inițiale ale satelor menționate ne-a permis să constatăm primele lor atestări documentare: a satului Cărpineni – 10 august 1482⁹, a satului Voinescu, care în perioada sovietică s-a mai numit și Pobeda – 23 iunie 1519¹⁰.

Cu mult mai devreme decât se indică în ESM a fost întemeiat și satul Cococeni, care inițial se numea Căcăceni. Întemeiat în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, el e atestat pentru prima oară într-o gramotă din anii 1602-1604, în care se relatează că, împreună cu alte sate, este dăruit de către Ieremia Movilă episcopiei de Huși¹¹. În posesia acestei episcopii satul s-a aflat până în anii '70 ai sec. al XIX-lea¹². Spre deosebire de hotarele actuale, hotarele „vechi” ale satelor Voinescu (Hudiceni) și Cococeni (Căcăceni) treceau și peste Prut. În mai 1863 hotarnicul Nicolae Bosie și „geometrul” A. Ciuntulachi „dezbătând hotarul Căcăcerilor la latura den jos despre hotarul Hudiceniilor, poreclit din gurele oamenilor și Voinescu răzășescu”, scriau

că „aceste două moșii surori în hotare, treceau în vreme și peste Prut, ceea ce astăzi Hudiceni răzășești nu mai trecu”¹³. La 1 octombrie 1648, pământurile s. Căcăcerii în partea dreaptă a Prutului se limitau cu cele ale satelor Țanțul și Șopârleni¹⁴.

Materialele de arhivă conțin și prima menționare documentară a satului Sărata-Răzeși, aflat în hotar cu Hudiceni. Într-o „Petiție de protest” din 16 iulie 1845, ce se păstrează în Arhiva Națională a Republicii Moldova, răzeșii din acest sat se plâneau instanțelor superioare că țăranii de pe moșia Mingir, cumpărând pământurile lor de la boierul Constantin Balș, le-au tăiat o fâșie însemnată de pământ cu loc de adăpat vitele”, fapt care contravine gramotei domnitorului Alexandru Voievod din 30 aprilie 7062 (1554 – M.G.)¹⁵. În această gramotă s. Sărata-Răzeși este atestat ca „seliște care este pe Sărata, la Rediul lui Terchilă și unde a fost fântâna lui Afendiciu”, întărit de Alexandru Lăpușneanu după Petrea și sora lui Maria, copiii Stanei, nepoții lui Ignat Stolnic¹⁶.

Până în prezent s-au făcut mai multe încercări de a stabili anul ori perioada întemeierii satului Mingir. În *Dicționarul statistic al Basarabiei* din 1923 drept an al înființării satului este indicat 1848¹⁷, iar în lucrarea *Pași în timp*, autorii T. Ermurachi și I. Cojocarau au expus părerea că satul a fost întemeiat, probabil, de tătari la sfârșitul secolului al XVII-lea¹⁸.

Indicând în ESM prima atestare documentară a s. Mingir anul 1473, s-a avut în vedere gramota de întărire din 9 decembrie anul menționat, prin care Ștefan cel Mare afirmă că „au venit înaintea noastră Dan Socul și fratele lui, Purcari, de bunăvoia lor, nesiliți de nimeni și nici asupriți, și au vândut ocina lor dreaptă, un sat care este sub capul Piscului și o fântână, care se cheamă fântâna lui Pipirig și un loc de iaz, unde este piua lor, și le-au vândut slugii noastre, Stan Horja, pentru 120 de zloți tătărești”¹⁹. Or, analiza surselor demonstrează că satul „de sub capul Piscului”, pomenit în gramota din 1473, nu trebuie confundat cu satul Mingir. Dintr-o gramotă de la 15 aprilie 1598 aflăm că satul „ce este la ținutul Lăpușnei, la capul Piscului... acum se numește Horjești”²⁰. Nu trebuie confundat acest sat nici cu satul Horjești de astăzi din raionul Hâncești. Satul Horjești de sub capul Piscului se afla la nord de Cărpineni („den sus de Scorțești”), pe când cel de acum este situat la sud. Pe lângă aceasta, în gramota din 23 iunie 1519, în care este atestat pentru prima oară s. Hudiceni, este amintit și satul „Horjeștii pe Lăpușna mai jos de Glod”, ceea ce ne permite să concluzionăm că la începutul sec. al XVI-lea în ținutul Lăpușna erau două sate Horjești: unul „sub capul Piscului” și altul – „mai jos de Glod”.

Existența a două sate cu același nume (Horjești) în ținutul Lăpușna din Moldova feudală a fost posibilă. Neamul de boieri Horja stăpânea atunci în ținut pământuri întinse. În anul 1482 Stan Horja era proprietar al satelor „Horjești de sub capul Piscului”, „Strâmbenii pe Bujor” și „Gura Ocoalelor cu mori, iazuri, prisăci”²¹. În ținut mai erau un drum și o movilă, care îi purtau numele – „drumul Horjei care cade în Bujor”²² și „Movila lui Horja” – unul din semnele de hotar ale târgului Lăpușna²³.

Totodată, analiza documentelor ne dă temeii să presupunem că dacă s. Horjești „de sub capul Piscului” se afla în apropierea s. Negrea (raionul Hâncești) de astăzi, prima vatră a satului „Horjeștii pe Lăpușna mai jos de Glod”²⁴ a fost, probabil, pe teritoriul Mingirului de acum, iar o dată cu ocuparea ei de către tătari locuitorii s-au strămutat mai spre nord, pe vatra Horjeștiului actual.

Strămutarea locuitorilor de pe o vatră a satului pe alta a avut loc în urma creării în Bugeac a ținutului „celor două ceasuri”²⁵, când o parte din pământurile satului, cu vatră cu tot, nimeresc în fâșia de pământ a ținutului, iar altă parte – în afara lui. Locuitorii, fiind nevoiți să părăsească pământurile cuprinse între „cele două ceasuri”, se retrag pe pământurile satului rămase la nord de linia de hotar și întemeiază un nou sat cu denumirea veche –

Horjeștiul de astăzi. Vechea vatră a satului, fiind mai apoi ocupată de tătarii din tribul mânjârilor, uniunea de triburi Cheneges, a început să poarte numele Topal Minjir.

Satul cu noul său nume este atestat documentar pentru prima oară în „Hotarnica” moșiei Hotărniceni, făcută de către Ursul Agapi la 30 octombrie 1775 :

“...și de acolo iarăși au mersu în lungul moșiei peste o vale ce se numește Cășla lui Cașbolat, și de acolo iarăși s-au suit la deal pin niște tufe păra au dat întru-un drum ce merge la săliște Topal Minjire și au mers tot drumul pin tufe și pin fundul unor hârtoape adânce ce sunt despre răsărit și se trag din vale lui Cașbolat mârza, și dintre ceale hârtoape ceau trecut pe deasupra fundurilor sunt 2 hârtoape și cu rădiuri și din fundul unui hârtop de aceste care este mai despre apus, au lăsat drumul ce merge la Topal Minjir și au făcut cam pe din sus de drum pen tufe pār sau ivit în deal deasupra Minjirului despre răsărit și împlinindusă 1 ceas iarăș au pus stâlpu hotar, și de acolo iarăși au mersu drept în jios în curmezișul moșiei prin niște hârtoape cu tufe pāră au dat în valea Sârmii și de asupra satului Curlu, pāră au dat în hindiciu și au aflat ceasuri 2 ” și de acolo iarăși au venit înapoi la hotarul ce au pus în deal deasupra Minjirului în tufe despre răsărit mai din sus de Topal Minjir, și de acolo iarăși au mersu în lungul moșiei și sau pogorât la vale prin fundul unui hârtop cu tufe, și de acolo sau pogorât la vale tocma pin săliște ce se numește Minjirul de sus care câteva zariște de casă tătărăști au rămas din sus de hotar și la această seliște ce se numește Minjirul de sus sau făcut și sat de Bulgari...”²⁶.

În literatura istorică și în materialele de arhivă toponimul Mingir se întâlnește sub diferite forme. În documentele în limba rusă de până la 1917 predomină formele „Mindjir”, „Minjiri”, iar în documentele în limba română satul apare sub formele „Minjir”, „Mingir” și „Mângir”. În „Hotarnica” din 1775, după cum am menționat mai devreme, satul se mai întâlnește sub forma „Topal Minjir”. Tot acolo se vorbește despre „Minjiru de sus” și de „Minjirul de jos”, dar aceste denumiri defineau, probabil, părți ale satului.

În meemoria mingirenilor nu s-au păstrat legende referitor la apariția și denumirea satului, deși în paginile ziarelor se întâlnesc formulări de tipul „conform legendei...”, „legenda spune...” etc. Mai mult decât atât, documentele de arhivă mărturisesc că locuitorii satului nu cunoșteau originea și denumirea de mai înainte ale acestuia nici o sută de ani în urmă. Astfel, la rubrica „Denumirea anterioară a satului” din „Lista comunelor de pe teritoriul reunit la Basarabia în anul 1878”, listă alcătuită de către autoritățile țariste prin sondaj, în dreptul satului Mingir nu s-au făcut însemnări²⁷.

Până la apariția cărții *Pași în timp* (1973) locuitorii satului presupuneau că „mingir” în limba turcă ar însemna strachină, ceașcă ori cupă²⁸. După ieșirea de sub tipar a cărții menționate, apare o nouă ipoteză cu privire la denumirea satului: „Satul poartă numele turcesc Minjir, ceea ce înseamnă lighean”²⁹. Deși afirmația se baza doar pe spusele bătrânului Ștefan Furdui (în vârstă de 90 ani), această ipoteză a fost preluată în zeci de publicații și acceptată de majoritatea mingirenilor³⁰. Acest lucru se explică prin faptul că satul este așezat între dealuri ca într-un vas.

De-a lungul anilor cercetătorii, considerând că toponimul Mingir este de origine nohaică ori turcă, la explicarea originii lui porneau de la cuvintele cu aceeași rădăcină ori asemănătoare din limbile menționate. Astfel, Mihail Ceachir, fără a aduce argumente, afirmă că „Mînjiri pe tătărăște înseamnă loc șerpos, bogat în șerpi. Minjir pe turcește înseamnă împletitorul de frânghii”³¹. G. Ghibănescu era de părerea că toponimul Mingir ar avea ca origine cuvântul „mingheer”, care în limba română se traduce „ajuns la...”³².

Cunoscutul toponimist Anatol Eremia consideră că, deși forma veche a toponimului este necunoscută, „ea a fost asemănătoare sau identică cu cea a denumirii tribului caracalpac

mânjir³³. La baza ipotezei sale A. Eremia pune numele tribului mânjârilor depistat printre triburile nohaice de A. Morozova și T. Jdanko, trib care în sec. XVI-XVIII a locuit, probabil, și pe teritoriul Bugeacului și făcea parte din uniunea de triburi Cheneges³⁴.

Se pare că ipoteza toponomistului Anatol Eremia este cea mai aproape de adevăr. În cea mai mare parte a materialului de arhivă de până la 1850 toponimul apare sub forma Minjir, adică foarte aproape de cea a denumirii tribului caracalpac. Pe lângă aceasta, toponimul la început a fost însoțit de un alt termen nohaic – „topal”, care se traduce ca „obtuș, mărginit, redus”³⁵. (Este adevărat că acest termen se întâlnește și în limbile turcă și găgăuză, dar și în aceste limbi el indică infirmități omenеști – „șchiop, calic”.) Acest fapt ne permite să presupunem că satul inițial a primit numele de la un mârza (căpetenie de ceată ostășească) tătăresc (probabil, conducător al unei mii de oșteni), ce a trăit pe teritoriul satului și suferea de una din infirmitățile menționate. În această ordine de idei, toponimul „Mingir” nu-și pierde sensul nici legat de ornamicul „Cecur” ori „Ciucuri” – parte componentă a toponimicului „Cecur-Mingir”, de asemenea de origine nohaică și care se traduce „adâncitură, lăsătură, groapă, râpă”³⁶. În cazul dat fiind înțeles ca mingirenii din „adâncitură, groapă, lăsătură... În ceea ce privește termenul „topal”, acesta se desparte de toponim o dată cu plecarea tătarilor din sat, iar în urma proceselor caracteristice limbii capăta forma de „tobal”. În documente și în literatura istorică el apare alături de alte denumiri geografice - Ponor, Humăria, Ulucile la rubrica „Însemnări geografice”³⁷. Actualmente locuitorii Mingirului prin „Tobal” disting geografic una din părțile satului.

Cea mai veche hartă cunoscută nouă pe care apare menționat satul Mingir este „Harta Moldovei” a lui Friedrich Wilhelm von Bawr (Bauer)³⁸, publicată la Amsterdam în 1781³⁹. Două exemplare ale hărții lui Bawr pot fi consultate în Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi din București. Pe harta lui Bawr în versiune franceză satul Mingir se menționează ca „Mingirul vechi” („Minschir vieaux”). Existența unui Mingir vechi presupune de la sine și ființarea altuia – nou. Aceasta nu este oare un argument în favoarea opiniei noastre privind prima vatră a satului Horjești „mai jos de glod” și strămutarea lui pe cea a Horjeștiului de astăzi? Cercetările viitoare, probabil, vor limpi lucrurile. Însă dacă acceptăm această opinie, prima atestare documentară a localității Mingir trebuie considerată anul 1519, 23 iunie, iar drept perioadă a întemeierii satului Horjești actual – a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.

Strămutându-se de pe vatra „Horjeștiului mai jos de Glod” pe cea a Horjeștiului actual, vechii „mingireni” nu s-au menținut mult nici pe vatra acestuia. Sub presiunea tătarilor ei au fost nevoiți să se retragă spre nord ori peste Prut. Documentele înregistrează faptul că tătarii s-au așezat mai la nord de hotarul „celor două ceasuri”⁴⁰. Ei au ocupat și satele Cococeni, Hudiceni, Sărata, stăpânirea tătarilor ajungând până la Prut. Drept dovadă poate servi faptul că la 17 iulie 1758 Scarlat Ghica i-a permis lui Ștefan Bosie „să-și ia dijma de pe moșiile Hudiceni (Lăpușna) și Gotești (Fălciu), pe care ar ara tătarii, iar ușurugii să nu se amestece”.⁴¹

Tătarii, ocupând vatra satului „Horjești mai jos de Glod”, o dată cu recunoașterea de către Poartă a ținutului „celor două ceasuri” drept teritoriu al Moldovei (1728), plăteau domniei dijma (ușur) și alâm (taxă de pășunat pe cap de vită). Această situație s-a menținut până în anul 1770 când guvernul țarist, după înfrângerea oștirilor turcești și tătărești la râurile Larga și Cahul, a strămutat o parte din tătarii din Bugeac în Crimeea și Caucaz. Relatarea „Hotarnicii” din 30 octombrie 1775 că în „seliștea ce se numește Minjirul de sus s-au făcut și sat de Bulgari”, permite să conchidem că tătarii din Mingir după acțiunile întreprinse de guvernul rus, au părăsit satul, iar pe o parte din vatra satului s-au așezat coloniști bulgari, veniți de peste Dunăre.

În urma Tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi (10/21 iulie 1774) teritoriul așezat la sud de ținutul Orhei, inclusiv ținutul „celor două ceasuri”, a fost retrocedat de Poartă Moldovei. Aici, în anul 1774, a fost creat un nou ținut – Hotărniceni, de istoria căruia până în anul 1812 a fost strâns legată și istoria satului Mingir.

Faptul că în secolul al XIX-lea satul apare în documente în aceleași hotare ca în secolul al XVI-lea permite să concluzionăm că pe vatra acestuia, după strămutarea tătarilor în Crimeea (1774), s-au întors vechii lui locuitori, care, conform practicii existente atunci, cu ajutorul mejieșilor și al bătrânilor au restabilit vechile hotare ale satului conform gramotelor și uricelor vechi. Ele au rămas aproape neschimbate până în perioada sovietică. Stabilirea vechilor hotare cu ajutorul bătrânilor era o practică răspândită în trecut. De exemplu, la 1 octombrie 1648 hotarul dintre satul Cococeni și satele Țanțul și Șopârleni, în urma poruncii domnitorului au fost alese de către Andreica, vatman din Pogănești, popa Ionașcu și Trifu din Stăniilești și de alții din Broșteni și târgul Huși⁴².

Că „vechii” locuitori ai satului s-au întors pe moșia Mingirului după strămutarea tătarilor în Crimeea confirmă și faptul că în anul 1775 în sat a fost construită o biserică cu numele „Sfântul Nicolae”. Aceasta la 1812 era „slabă, cu tacâmuri, veșminte și cărți asigurată suficient”⁴³.

Din 1774 până la 8 ianuarie 1782 ținutul Hotărniceni, de asemenea și satul Mingir, au fost proprietate a Mitropoliei Iași. La data amintită Constantin Moruzi Vodă a cumpărat ținutul de la Gavril Calimah, mitropolitul Moldovei, cu 7500 lei, și l-a închinat mănăstirii Sfântul Spiridon din Iași și Marii școli grecești din Țarigrad. Moșia Hotărniceni s-a aflat în proprietatea acestora până la 15 mai 1804, când a devenit proprietate a beizadelelor Dumitru, Panaioti și Constantin Moruz din Iași. Dar după moartea beizadelelor moruzești, Dimitrie și Panaioti, au rămas datorii importante și patriarhia de Țarigrad, în 1812, pentru a le acoperi a hotărât să vândă moșia Hotărniceni, în luna august a aceluiși an ea fiind scoasă la mezat. După ce s-a strigat 40 de zile pe străzile Iașului despre vinderea moșiei, aceasta a fost cumpărată cu un milion de lei de un oarecare Manolachi, în cumpărătura intrând și moșia Molești. În urma Tratatului de pace de la București, Basarabia a fost anexată de Rusia și Chiril, patriarhul Constantinopolului, își dă consimțământul să schimbe moșia Hotărniceni pe pământurile lui Ion Balș din Moldova, care a hotărât să treacă cu traiul în Basarabia. Acesta a mai plătit pentru moșia Hotărniceni și 400 mii de lei. Actul privind schimbul de moșii a fost legalizat de consulatul rus la 12 decembrie 1813 la Iași⁴⁴.

Ion Balș a arătat cauza trecerii sale în Basarabia într-un raport al său către țarul rus din 16 iulie 1816. Anunțându-și simpatia față de Rusia, el sublinia că convingerea deplină că țarul nu va înceta să susțină vechile drepturi, legi și obiceiuri, de care s-au condus boierii până la 1812, l-a determinat să-și schimbe pământurile sale din Moldova pe moșia Hotărniceni și o parte a din moșiile din ținutul Greceni cu tot cu locuitorii de pe ele⁴⁵.

Noul proprietar al Mingirului, Ion Balș, se trăgea din una dintre cele mai vechi și mai bogate familii de boieri din Moldova. Predecesorii lui sunt menționați în gramotele domnitorilor moldoveni din sec. al XV-lea și de-a lungul secolelor au deținut funcții importante (de paharnic, mare vornic, mare spătar, logofăt etc.) la curțile domnitorilor moldoveni. De exemplu, George Balș (născut în 1737), tatăl lui Ion Balș, a fost mare logofăt, iar fratele său, Alexandru Balș, mare visternic. Mama lui Ion Balș, Maria Mavrocordat, era din familia princiară a Mavrocordaților, care se statornicise în țările române la 1700⁴⁶.

Despre importanța boierilor Balș la începutul sec. al XIX-lea confirmă și actul schimbului de moșii, legalizat de consulatul rus în decembrie 1813, semnat de boierii Balș – Constantin Balș logofăt, Lupul Balș logofăt, alt Constantin Balș agă, Nicolae Balș spătar, Iordache Balș agă, Alexandru Balș visternic.

Ion Balș a avut un singur frate – Alexandru Balș visternic, care a fost căsătorit cu Smaranda Sturdza, și care au avut doi fii, Constantin și Gheorghe, ambii consilieri de stat ai Rusiei. Constantin a avut un singur fiu, pe Demetru, iar George – un fiu (Alexandru) și două fiice (Caterina și Olga)⁴⁷.

După cum vom vedea mai departe, Ion Balș, n-a avut moștenitori direcți și, după moartea sa (la Viena, la 8 februarie 1839), moșia Mingirului a rămas moștenire nepotului său de la frate – Constantin Balș. Acesta locuia însă la Iași și a lăsat administrarea moșiilor sale din Basarabia, inclusiv a Mingirului, pe seama uneia din rudele sale – Egor Balș. Moșia Mingirului s-a aflat în proprietatea lui Constantin Balș până la 9 noiembrie 1845, când a fost vândută țăranilor din sat și din alte localități ale Basarabei.

Satul Mingir sub ocupație țaristă (1812-1857)

În urma Tratatului de pace de la București din anul 1812, care a pus capăt războiului ruso-turc din anii 1806-1812, Rusia a anexat teritoriul dintre Prut și Nistru, parte integrantă a Principatului Moldovei, devenit mai târziu cunoscut sub numele de Basarabia.

În primii ani de ocupație rusă, principalele evenimente din viața mingirenilor au fost legate de acțiunile bulgarilor din sat, care, împreună cu alți coloniști de peste Dunăre, au început să se strămute pe pământurile de stat din sudul Basarabiei.

Coloniștii de peste Dunăre au început să se așeze cu traiul în Basarabia la sfârșitul sec. al XVIII-lea, în timpul războaielor ruso-turce. Venind în urma drapelului de luptă rusești „cu speranța că sub adăpostul lor vor găsi mai întâi apărare, apoi azil, pâine și belșug⁴⁸”, ei s-au așezat cu traiul în orașele Ismail, Chilia, Bender, Akkerman și în satele din Bugeac. Numărul coloniștilor de peste Dunăre în teritoriul dintre Prut și Nistru în anul 1791 se ridica la 2000, iar către 1806 – la 1741 de familii ori aproximativ 8500 de suflete. Originea coloniștilor era foarte pestriță –bulgari, sârbi, găgăuzi, greci ș.a⁴⁹.

Prima mențiune despre așezarea coloniștilor de peste Dunăre pe vatra satului Mingir o găsim, după cum am menționat, în „Hotarnica” lui Ursul Agapi din 30 octombrie 1775. Acest fapt ne permite să conchidem că ei au ajuns pe teritoriul satului Mingir în timpul primului val al colonizării ținutului cu coloniști de peste Dunăre, din anii 1768-1774.

Boierul Balș, încă aflându-se la Iași, a început să întreprindă acțiuni pentru a împiedica strămutarea coloniștilor de pe pământurile sale. Când în anul 1812 conducerea regională a Basarabiei a permis bulgarilor din satul Cuhurlui să se strămute pe pământurile de stat din Tatarbunar, el a trimis acestei instituții și consulatului rus de la Iași proteste, în urma cărora obține ca până la 1 ianuarie 1813 să i se întoarcă pe moșii toți coloniștii fugari⁵⁰.

Inițial bulgarii din Mingir au încercat să trecă pe pământurile de stat cu permisiunea autorităților. La începutul lunii ianuarie 1814, ei îl trimit pe Ianov Chiriac la guvernatorul Harting cu o cerere de a li se da pământ liber în Bugeac, invocând drept motiv dorința lor de a scăpa de „numeroasele îngrădiri” la care erau supuși din partea boierului Balș. Harting a trimis cererea bulgarilor Departamentului doi și a ordonat să se verifice temeinicia ei, precum și să se găsească motive plauzibile pentru a li se răspunde negativ solicitanților. Primind un răspuns negativ, bulgarii hotărăsc să se mute pe pământurile de stat în mod samavolnic. Într-un raport de la sfârșitul anului 1815 Balș sublinia că pe coloniști îi preocupă un singur gând, și anume cum să fugă de pe pământurile lui. Din 1812 până la 4 octombrie 1815 din satele Orac, Ceadâr, Cuhurlui, Mingir și Tomai, care erau proprietăți ale boierului Balș, au fugit pe pământurile de stat 530 de coloniști, dintre care 101 erau din Mingir. În afară de coloniști de pe pământurile boierești pe cele de stat și țărani moldoveni. Către luna octombrie 1815 de pe întreaga moșie Hotărniceni, care cuprindea 20 de sate, s-au strămutat pe pământurile de stat 652 de moldoveni⁵¹.

La începutul anului 1816 mișcarea de strămutare a coloniștilor de pe pământurile boierești pe cele de stat s-a intensificat considerabil. Una dintre cauze era intenția autorităților de a face un „recensământ” al birnicilor din Basarabia, inclusiv din rândul coloniștilor. În unele localități au avut loc acțiuni, numite în corespondența oficială „bunturi”. Către 26 iulie 1816 de pe moșiile lui Balș au fugit 1800 de coloniști⁵². Boierul Balș, într-o scrisoare adresată țarului rus, îl informa: „Bulgarii intră fără permisiune în oastea căzăcească și se strămută pe pământurile ce aparțin Coroanei; ei nu doresc să plătească din venitul lor anual cota ce se cuvine moșierului conform legii. Mulți dintre ei, o dată cu venirea membrilor Comisiei instituite de contele Benghismen (Comisia de strămutare – *M. G.*) și-au lăsat casele pentru a se muta samavolnic în Basarabia veche”. În continuare Balș se plângea țarului rus că el, în urma părăsirii pământurilor lui de către coloniști, anual suportă pierderi în valoare de 7000 de cervonți⁵³.

Mișcarea de strămutare a coloniștilor pe pământurile de stat a fost condiționată și de problemele legate de proprietate. Moșierii, socotindu-i pe coloniști țărani dependenți, care aveau obligația să trăiască pe pământurile moșierești, totodată, se considerau și proprietari ai averii lor. Ei își revendicau acest drept, invocând faptul că coloniștii și-au procurat averea când au trăit pe pământurile moșierești. Unul din scopurile urmărite de moșieri prin revendicarea dreptului asupra averii coloniștilor era să-i rețină pe aceștia pe moșiile lor.

Unii coloniști care nu puteau dispune liber de averea lor din cauza pretențiilor boierești, înainte de a se muta pe pământurile libere de stat, își distrugau casele și acareturile ca să nu rămână moșierilor, alții lăsându-și locuințele întregi, după ce se stabileau cu traiul pe pământurile de stat, se întorceau pentru a-și lua și averea. La 16 aprilie 1816 G. Kazimir îl informa pe Ion Balș că bulgarii din satele Ceadâr, Orac și Mingir s-au întors de pe pământurile de stat „unde au plecat să are și să samene” și își distrug construcțiile de pe lângă casele lor, cărându-le „pe pământurile mai sus menționate din satele Sacu și Valea-Perjei, unde ei, bulgarii, vor să se mute cu traiul”. „Până la ziua sf. Gheorghe, scria în continuare G. Kazimir, coloniștii își vor căra de pe casele lor și lemnul”⁵⁴.

În aprilie 1816 mișcarea coloniștilor din satele Mingir, Orac și Ceadâr, precum, și din alte sate ale lui Balș, au luat o asemenea amploare, încât autoritățile de zemstvă erau incapabile să-i rețină pe pământurile boierești. G. Kazimir îi raporta lui Balș că bulgarii se pregătesc „să se strămute câte 50 de odata”, că „sunt gata să se încaiere la bătaie” și de aceea să-i rețină pe pământurile boierești „nimeni nu este în stare”⁵⁵. Astfel informa autoritățile regionale ale Basarabiei și Balș. El scria într-un raport că isprăvnicia a rămas în rol de spectator la acțiunile bulgarilor, deoarece „este mută” și să-i oprească de la acțiunile lor fără forțe militare nu este capabilă⁵⁶. Din documente mai aflăm că deoarece bulgarii au ieșit din supunerea autorităților, isprăvnicia nu a reușit să facă nici lista birnicilor din rândul bulgarilor⁵⁷.

În toamna anului 1816, o parte din bulgarii din Mingir, probabil, considerând că până la căderea iernii nu-și vor putea construi case pe pământurile de stat, au rămas să ierneze în sat, iar în primăvara anului 1817 s-au strămutat în satele Sacu și Dezghinja. Din documentele de arhivă aflăm că deja în luna martie 1817 din satul Mingir în satul Dezghinja au trecut „cu plugurile” 24 de familii⁵⁸.

Autoritățile țariste au întreprins acțiuni hotărâte împotriva mișcării de strămutare a coloniștilor abia în anul 1817. În luna iunie 1817 în satele Mingir, Tomai, Ceadâr și Orac, pentru a-i împiedica pe bulgarii ce mai rămăseseră pe pământurile moșierești să se strămute în sudul Basarabiei, au fost aduși cazaci înarmați din regimentul 2 Orenburg⁵⁹. Însă, probabil, nici cazacii n-au reușit să-i rețină pe bulgarii în Mingir, căci în recensământul din acel an citim că „satul a fost populat de bulgari, dar ei au trecut pe pământurile de stat”⁶⁰.

Conform recensământului coloniștilor din Basarabia din anul 1818, în satul Mingir erau 59 de bulgari⁶¹. Aceasta ne face să presupunem că din cauza măsurilor întreprinse de autorități

în anii 1817-1818 o parte din coloniștii plecați din Mingir au fost întorși cu forța în sat. Însă, deoarece recensământurile ulterioare nu înregistrează coloniști în sat, se poate concluziona că, după adoptarea ucazului din 1819 cu privire la coloniștii de peste Dunare, ei au trecut din nou pe pământurile de stat. Acolo, ca și ceilalți coloniști de peste Dunăre, ei au primit câte 60 desetine de pământ, au fost scutiți de serviciul militar pe un termen de 50 de ani și de impozite pe un termen de 10 ani, au obținut dreptul de a trece în alte stări sociale și la libertatea cultelor.

În anul 1818 Basarabia a fost divizată în șase ținuturi – Orhei, Hotin, Iași, Bender, Akkerman și Ismail. Vechile ținuturi Codru, Greceni și Soroca au fost lichidate.

Conform noii modificări administrativ-teritoriale, satul Mingir, precum și satele vecine – Pogănești, Tomai, Cuhurlui, Ceadâr, Orac ș. a.– au fost incluse în ținutul Bender. Satul Horjești însă este inclus în componența ținutului Chișinău. Într-un raport al guvernului provinciei Basarabia, din noiembrie 1818, despre trecerea hotarului ținutului Bender în regiunea satului Mingir, citim: „După ce intersectează râșorul Sărata, hotarul desparte apoi moșia satului Sărata din județul Bender de moșia sătișorului Mereșeni și de moșia satului Scorțești sau Cărpineni din județul Chișinău. Traversând râșorul Cărpineanca, [hotarul] ia direcția spre râul Prut, în ținutul Bender fiind situate moșiile satelor Mingir și Pogănești, iar în ținutul Chișinău – moșia Horjești, unde trece peste râșorul Lăpușna și moșia satului Topor. De la Hotarul dintre satele Pogănești și Topor, linia de demarcație a ținutului Bender continuă de-a lungul malului stâng al râului Prut, în josul apei, până la gura râșorului Tigheci”⁶².

Mingirul s-a aflat în componența județului Bender (Tighina) până în septembrie 1830, când împreună cu alte câteva sate din județ a fost inclus în județul Leova. La 18 decembrie 1835 județului Leova i s-a schimbat denumirea în județul Cahul. Conform recensământului populației din acel an, la 18 iulie 1835 în Mingir erau 165 persoane de sex masculin și 121 de sex feminin⁶³. Staroste în sat era Petru N. Grecu. Tot în acel an s-a făcut și recensământul fețelor bisericesti din județ. Potrivit lui, la 25 aprilie 1835, în Mingir au fost înregistrate 7 persoane de sex masculin și 8 de sex feminin⁶⁴.

Faptul că în anul 1835 numărul populației satului era mai redus decât la începutul secolului al XIX-lea, se explică, în primul rând, prin strămutarea bulgarilor din sat pe pământurile din sudul Basarabiei. Nu este exclus însă ca o parte din țărani să fi fugit peste Prut, nefiind în stare să suporte birurile impuse de autoritățile țariste după 1812.

Țăranii moldoveni din Basarabia au început să fugă în masă peste Prut imediat după anexarea teritoriului de către Rusia. Consilierul de stat A. Baikov, care a fost în Basarabia la începutul anului 1813, scria în memoriul lui, adresat ministrului Poliției din Sankt-Petersburg, Viazmitinov: „Țăranii nemaifiind în stare a suporta birurile grele și taxele ilegale la care sunt supuși, sunt nevoiți să-și părăsească vetrele și să fugă peste Prut, pentru a se așeza în părțile Imperiului Turcesc (adică în Moldova rămasă). Într-adevăr, ar fi păcat dacă această țară, până acum atât de populată și atât de bogată în produse, va fi condamnată pustiirii”⁶⁵.

În luna februarie 1834 în Basarabia a fost emis „Regulamentul cu privire la țăranii dependenți sau la proprietarii fără pământ din Basarabia”. Conform acestuia, țăranii dependenți erau trecuți în categoria „cetățenilor liberi de la sate”. Moșierii și țăranii dependenți trebuiau să încheie benevol contracte scrise pe un termen de la 3 la 20 de ani, în care să se prevadă condițiile de folosire a pământului moșieresc, precum și prestațiile față de moșieri.

Țăranii din Mingir, făcând parte din categoria țăranilor dependenți, au încercat și ei să încheie un contract de folosire a pământului cu moșierul Balș, care însă nu s-a soldat cu succes. Condițiile înaintate de moșierul Balș au fost considerate de ei prea împovărătoare. Balș, la rândul său, nu s-a încumetat să-i constrângă pe țărani să-i accepte condițiile, deoarece

într-un șir de sate din cauza neînțelegerilor dintre moșieri și țărani se ajunseseră la tulburări țărănești.

În primavara anului 1836, I. Balș, negăsind limbaj comun cu țărani din Mingir, a hotărât să dea moșia satului în arendă. Ca urmare, începând cu 23 aprilie 1836, datorită unei înțelegeri verbale cu ștabscăpitanul Kombilier, șeful biroului lui Balș⁶⁶, moșia satului Mingir a fost luată în arendă pe termen de 12 ani de către Constantin P. Hadei, negustor de ghilda a treia din Chișinău. Conform înțelegerii, Hadei urma să-i plătească anual lui Balș o plată de arendă de 832 de ruble. La rândul său, C. Hadei obținea dreptul de a dispune liber de prestațiile plătite de țărani, de dreptul de a vinde băuturile spirtoase produse pe moșie și de a se folosi de cinci desetine de pădure din moșia satului.

La data luării moșiei în arendă în sat erau 59 de gospodării țărănești și trei ale fețelor bisericesti⁶⁷. Cea mai mare construcție în sat era biserica „din bârne împletite, cu tencuială, tavanul și podeaua din scânduri, cu o singură ușă; clopotnița, construită în același fel, are un singur clopot cu greutatea de 27 puduri”⁶⁸.

Dat fiind faptul că obștile țărănești nu doreau să incheie contracte cu moșierii conform Regulamentului din 1834, în ianuarie 1837 au fost create comisii județene, care trebuiau să faciliteze încheierea contractelor dintre moșieri și obști. Acestea din urmă trebuiau să aleagă împuterniciți, care să negocieze cu moșierul. Se spera că moșierii se vor putea înțelege mai repede cu împuterniciții decât cu obștea în întregime.

Țărani din Mingir i-au ales drept împuterniciți pe consătenii Mihail Codreanu, Toader Rusu și Nicolae Rotaru. Aceștia la 12 aprilie 1837 s-au prezentat în fața Comisiei din Leova, declarând că țărani din Mingir sunt de acord să încheie contract scris cu moșierul Balș, dar să accepte condițiile înaintate de el nu sunt de acord, deoarece sunt „foarte împovărătoare”. Ei erau de acord să lucreze pentru moșier 12 zile pe an și să plătească dări de pe ovine, porcine, a patra parte din mierea de pe albine, precum și a zecea parte din toate produsele. În schimb țărani cereau „eliberarea a câte 20 desetine de pământ fiecărui gospodar”. În continuare împuterniciții subliniau că, deoarece moșierul Balș nu face cedări, ei se obligă să caute până în toamnă un alt moșier pentru a încheia contract, solicitând, totodată, ca până atunci să plătească lui Balș prestațiile „pe vechi”⁶⁹.

Se pare că Balș nu a reușit să-i convingă pe mingireni să-i accepte condițiile. Dintr-un document din 1839 aflăm că C. Hadei intenționa să se dezică de arendă pentru că țărani nu vroiau nicidecum să-i plătească „toate acele prestații feudale fixate de Balș, conform regulamentului despre țărani”⁷⁰.

Constantin Hadei, luând în arendă moșia Mingirului în anul 1836, în mai puțin de trei ani și-a construit în sat o curte, o cârciumă, o moară de vânt și o „odaie” (fermă de vite în câmp cu grajduri și cu construcții pentru lucrătorii). Într-un document din anul 1839 curtea lui C. Hadei este descrisă astfel:

„Casa – din valci unsă cu lut, văruiată prin interior și exterior, acoperită cu stuf, lungă de 5 stânjani și lată de 4... E compusă din 6 camere. Tinda, în care tavanul și podeaua sunt din scânduri, are trei ferestre și o ușă lucrată simplu. La stânga și la dreapta câte două camere, în care podeaua este din lut, iar tavanul din scânduri, câte 2 uși lucrate în același mod, ferestruici – 8, sobe olandeze – 2. Tot aici se află și bucătăria. Aceasta are podeaua din lut, iar tavanul este din scânduri mici, la fel făcută și ușa, unsă cu lut. Bucătăria are trei ferestre mici lucrate simplu și o sobă. Obloanele de la ferestrele casei sunt din lemn cu mortar, cu 11 zăvoare mari din fier și trei mici; cerdacul este din lemn, inclusiv tavanul.

În curte sunt două pivnițe fără boltă, din pământ, care au câte o ușă din lemn. Hambarul (sau cămara) este din nuiele împletite, uns cu lut, acoperit cu stuf, fără tavan și podea.

Poiata (sau șopronul) este la fel, dar nu e unsă cu lut. Sunt două sâsâiace, din care unul este nou, împletit din bârne, acoperit cu stuf, ambele a câte 11 stânjeni.

Aripa casei este din nuiele împletite, din exterior unsă cu lut, iar din interior văruiată, acoperită cu stuf, lungă de 5 stânjeni și lată de 2. Tinda nu are tavan și este cu podea din lut, ușa lucrată simplu, 2 camere de vară, în care podeaua este din lut, iar tavanul din nuiele împletite, unse cu lut și văruiate, 2 uși, 6 ferestruici mici, 2 sobe olandeze; aripa casei are anexată o pivniță fără boltă, din pământ, cu o ușă din lemn; latrina este din nuiele împletite, are o ușă; fântâna este cu petre inserate în interior; bordeiul are două uși, două ferestre și o sobă. Grajdul este din bârne împletite, are o lungime de 4 stânjeni și o lățime de doi stânjeni, cu o ușă din lemn, fără tavan și fără podea. Întreaga curte este înconjurată cu un gard de nuiele deja ruinat. Casa, aripa casei și ograda ocupă o suprafață de pământ de 30 stânjeni în lungime și de 28 stânjeni în lățime⁷¹.

Ion Balș, aflându-se la Viena, în împrejurări necunoscute, a rămas dator cu o mare sumă de bani unui oarecare Marșal. Acesta s-a adresat autorităților țariste să ia măsuri pentru ca Balș să-i întoarcă datoria. Ca urmare, a fost inițiat un proces judiciar, care a durat mai mulți ani. Pentru a-i achita datoria lui Marșal, Conducerea regională a Basarabiei a hotărât să vândă moșia Mingirului, care era proprietate a lui Balș. Însa, deoarece cu banii care puteau fi obținuți prin vinderea ei (8320 ruble argint) nu se putea acoperi toată datoria, la 5 noiembrie 1837, printr-un ucaz al conducerii regionale a Basarabiei, au fost puse în vânzare alte două moșii ale lui Balș - Ceadâr și Cuhurlui. Prima a fost evaluată la 44230 ruble de asignație, iar a doua - la 38272 ruble de asignație. Moșiile, până a fi vândute, au fost luate sub tutelă de „Tutela dvorenească din Leova” („Leovskaia dvoreanskaya opeka”). În calitate de „tutori” ai moșiilor au fost numiți dvorenii Sardari Panaiti și Igor Isăcescu. Conform ucazului, moșiile trebuiau să fie vândute numai în întregime până la data de 3 ianuarie 1838. Despre vinderea moșiilor trebuiau să fie scrise anunțuri în ziarele „Vedomosti...” din cele „două capitale” ale Imperiului Rus (Moscova și Sankt-Petersburg)⁷².

La 8 februarie 1839, la Viena, Ion Balș se stinge din viață⁷³. Neavând moștenitori direcți, el și-a lăsat averea nepotului său, Constantin, și altor rude - E. Sturza, I. Roset etc. Moșia Mingirului a revenit nepotului Constantin. Acesta trăia însă la Iași și a încredințat administrarea moșiilor din Basarabia rudei sale Egor Balș.

Îndată după moartea lui Ion Balș, Egor Balș a început să intervină pe lângă autoritățile regionale ale Basarabiei ca să se pună capăt procesului de vindere a moșiilor Mingir, Ceadâr și Cuhurlui. El s-a angajat să-i întoarcă datoria lui Marșal cu o parte din capitalurile mobile ale lui Ion Balș, și anume cu veniturile moșiei Greceni, care se aflau sub formă de bancnote bancare la un oarecare Morazli, negustor de ghilda I din orașul Odesa. În cazul în care bancnotele de la Morazli nu erau suficiente, el intenționa să mai vândă niște turme de oi și altă avere mobilă rămasă moștenire de la Ion Balș. La o asemenea acțiune el a recurs la 31 mai 1839 în satul Galbena.

În luna octombrie 1839, Egor Balș obține banii de la negustorul Morazli (9803 ruble argint) și prin intermediul Guvernatorului Militar din Sankt-Petersburg îi transmite lui Marșal. Pentru a acoperi întreaga datorie a mai folosit și unii bani colectați de „Tutela dvorenească din Leova”. Ca urmare, printr-un ucaz de la 4 noiembrie 1839, tutela asupra moșiilor Mingir, Ceadâr și Cuhurlui a fost anulată, iar Constantin Balș a devenit proprietarul lor cu drepturi depline⁷⁴.

Încă până la anularea tutelei asupra moșiilor puse în vânzare, la 2 martie 1839, la Chișinău, Egor Balș a încheiat cu Constantin Hadei, arendatorul moșiei Mingir, un contract de arenda scris. Conform contractului, C. Hadei lua în arendă moșia Mingirului pe un termen

de șase ani. Drept plată de arendă, el urma să plătească 1050 ruble argint anual, obținând dreptul de a se folosi de toate veniturile moșiei Mingir și de 5 desetine de pădure, precum și de veniturile moșiei Tomai, cu excepția unei desetine de pământ și a veniturilor de pe cârciuma din satul Tomai, care erau date în arendă unei alte persoane. C. Hadei mai avea dreptul de a folosi 5 desetine de pădure și de pe moșia Tomai⁷⁵.

La expirarea termenului de arendă (23 aprilie 1845) Constantin Hadei a refuzat să prelungească contractul cu Egor Balș. Ca urmare, acesta din urma a hotărât să vândă moșia Mingirului țăranilor din sat și altor doritori de a cumpăra pământ. Moșia a fost vândută în primăvara lui 1845, iar actul de cumpărare a fost legalizat la 9 noiembrie același an. Actul de cumpărare este menționat într-un șir de documente de arhivă. Din „Hotarnica” moșiei Mingir din anul 1959 aflăm că el a fost „scris în dialect rosian” și că „a fost legalizat de instanța numită Grajdanskii Sud”.

Lucrările de cadastru la vinderea moșiei au fost îndeplinite de către inginerul cadastral al județului Cahul, Mikulin. La lucrări din partea cumpărătorilor au participat țăranii delegați de obștea satului Mingir E. Mardari, R. Codreanu, V. Lazări, I. Tătaru, N. Bacsan, V. Mereuță și G. Kaspirovski.

Legalizarea actului de cumpărare a moșiei a durat câteva luni, deoarece, după cum aflăm din „Petiția de protest” din 16 iulie 1845 a țăranilor din Sărata-Răzeși, menționată de noi deja, inginerul cadastral Mikulin a înnoit hotarele moșiei Mingir, astfel că o „fâșie însemnată de pământ cu loc de adăpat vitele” a fost tăiată din moșia Sărata-Răzeși și trecută în posesia mingirenilor. Procedând astfel, arătau țăranii din Sărata-Răzeși, s-au încălcat hotarele moșiei lor întărite de domnitorul Moldovei Alexandru Voievod într-o gramotă din 30 aprilie 7062 (1554 – M.G.)⁷⁶. Aceasta s-a întâmplat, mai arătau țăranii din Sărata-Răzeși, pentru că la lucrările de vindere/cumpărare a moșiei ei nu au fost invitați să participe. Actul de vindere/cumpărare a moșiei a fost legalizat numai după ce au fost restabilite vechile semne de hotar.

Întreaga moșie a fost cumpărată la prețul de opt arginți desetina, pământul fiind cumpărat „pe vecie”, cumpărătorii având dreptul „la toate veniturile de pe el”. Pentru a se evita acapararea pământului de către vecini și fărâmițarea moșiei, țăranii în viitor aveau dreptul de a vinde ori de a dărui pământul cumpărat doar „la ai săi răzeși”, adică în cadrul moșiei. La cumpărarea moșiei nu au fost stabilite limite cu privire la numărul de desetine pe care putea să le cumpere o persoană. Ca urmare, o parte a țăranilor, cumpărând până la cinci desetine de pământ, s-au contopit într-un pol social al satului, iar altă parte, cumpărând mai mult de 15 desetine de pământ, au format un alt pol.

În baza datelor „Recensământului populației” („Revizeskaya skazka”) efectuat în Basarabia în luna octombrie 1850, se poate constata că la cumpărarea moșiei Mingir, în noiembrie 1845, au participat circa 160 de țărani din peste 20 localități din Basarabia, pe care în anul 1850 „Kazennaia Palata” i-a înscris în rândul mingirenilor (a se vedea *tabelul 1*). Drept rezultat, în urma creșterii naturale a populației și a așezării pe vatra satului a țăranilor veniți din alte localități ale Basarabiei, populația Mingirului a crescut în timp de 15 ani de la 286 persoane în 1835 până la 1066 în 1850 (235 familii cu 563 persoane de sex masculin și 503 persoane de sex feminin)⁷⁷.

La cumpărarea moșiei au participat țăranii din satele Sărățica (41 familii cu 233 de suflete), Orac (30 de familii cu 150 de suflete), Copcui (17 familii cu 78 de suflete), Sărata Galbenă (13 familii cu 72 de suflete), Cazangic (10 familii cu 42 de suflete) etc.

Cu scopul de a reînnoi listele contribuabilor, în anul 1852 în județul Cahul a fost efectuat un nou „Recensământ”. Din datele cu privire la Mingir aflăm următoarele: „Satul Mingir aparține răzeșilor, care dețin în comun 4000 desetine de pământ. Pe acest pământ sunt bune

Tabelul 1

**Localitățile și numărul familiilor ce au participat
la cumpărarea moșiei Mingir la 9 noiembrie 1845**

Localitatea de origine a țăranilor care au participat la cumpărarea moșiei Mingir	Numarul de familii	Bărbați	Femei
Sărățica	41	128	105
Orac	30	81	69
Copcui	17	43	35
Sărata-Galbenă	13	35	37
Cazangic	10	26	16
Fundul-Galbenei	6	15	17
Leova	6	10	17
Horjești	4	7	10
Șamalia	4	11	9
Toporu	4	6	7
Caracui	3	7	7
Cazanești	3	12	9
Ceadâr	2	4	4
Chișinău	2	4	2
Hâncești	2	4	1
Inderepnici	2	2	4
Pogănești	2	6	3
Vaduleche	2	8	7
Banești	1	3	2
Carpești	1	4	4
Enești	1	1	1
Mereșeni	1	5	4
TOTAL	157	422	370

Notă: Tabelul a fost alcătuit de autor.

pentru plugărit 1500 de desetine, fânațe 700 desetine, pădure 1000 desetine, imaș 700 desetine, pământ nearabil 100 desetine. Sunt 844 de țărani supuși Recensământului [adică contribuabili – *n. a.*]. Pe acest pământ sunt 15 mori, 2 cârciumi. Pământul este de calitate bună. Pe acesta crește, mai ales, secară, grâu, porumb și orz. Cu excepția anilor de secetă obțin roadă bună... Economia obișnuită este la fel ca în satul Cuhurlui”, adică „plugăritul și prelucrarea pânzei de in”. Țăranii aveau 3420 ovine, 14 cai, 10 boi și alte 150 de animale cornute mari. „Imaș este suficient”, se menționa mai departe în „Recensământ”⁷⁸.

În anul 1853 a început războiul Crimeei (1853-1856), pe parcursul căruia au fost folosite resursele economice ale Basarabiei, ca regiune de frontieră. Armata rusă era asigurată cu produse agricole, furaje, cai și cu alte animale de muncă. Mingirenii numai în anul 1854 au livrat armatei ruse 1500 puduri de fin⁷⁹. Pe lângă acestea locuitorii din Mingir, alături de ceilalți locuitori ai ținutului, au participat la lucrările de reparație și construcție a drumurilor, au îndeplinit prestația de căraușie pentru transportarea pe front a diferitelor încărcături etc. Nu este exclus ca unii mingireni să fi participat la lupte în rândurile armatei ruse. Despre aceasta confirmă o scrisoare a generalului Harting din martie 1813, în care acesta cerea autorităților să satisfacă cererea lui Vasile Cojocaru, participant la războiul

ruso-turc din anii 1806-1812, de a se muta cu traiul din Mingir în Chisinau. Cererea lui a fost satisfăcută, ținându-se cont de faptul că și-a trimis fiul la oaste „în locul său”⁸⁰.

Razboiul Crimeei a fost pierdut de către Rusia, iar în urma Tratatului de Pace de la Paris (18/30 martie 1856), sudul Basarabiei (județul Ismail, o parte din județele Bolgrad și Cahul) a fost desprins de la Rusia și restituit Principatul Moldovei.

Înainte de a aborda istoria Mingirului în componența statului unitar român modern, vom descrie succint ocupațiile mingirenilor până la mijlocul sec. al XIX-lea.

Țăranii din Mingir până la cumpărarea moșiei de la boierul Balș, în anul 1845, au făcut parte din categoria țăranilor dependenți. Neavând pământ propriu, ei lucrau pământul boierului Balș, plătindu-i dijmă și îndeplinind un șir de prestații. De fapt, erau un fel de arendatori prin moștenire a pământului acestuia. Din punct de vedere legal însă ei continuau să rămână liberi. După cumpărarea moșiei de la moșierul Balș, au trecut în categoria răzeșilor.

Până în anii '40 ai sec. al XIX-lea ocupația principală a mingirenilor a fost creșterea vitelor, mai târziu prelucrarea pământului. Condițiile naturale prielnice făceau ca creșterea vitelor să aibă un caracter extensiv. Vitele erau păscute tot anul, de aceea din cauza lipsei de nutrețuri și a frigului multe piereau. Mari daune aduceau și epidemiile, provocate parțial din lipsa vadurilor de apă. Vitele se țineau în hutore, numite și odăi. În actul de inventariere a moșiei Mingir din anul 1839 odaia arendatorului Hadei este descrisă astfel: „Odaia (ori cătunul) de pe ocina Mingir, aflată la 10 verste de sat și care ocupă o suprafață de pământ în lungime și lățime de circa 100 stânjeni, ... constă dintr-un bordei ... dintr-o singură cameră, fără tavan și podea, acoperit cu pământ. Hambarul (ori cămara) este din nuiele împletite, uns cu lut, acoperit cu stuf, cu o singură ușă, fără tavan și podea; întreaga odaie este îngădită cu un gard de nuiele”⁸¹.

Mingirenii se ocupau, în special, cu creșterea oilor. În anul 1852 ei aveau 174 de vite mari cornute și 3420 de ovine. Creșterea ovinelor era mai răspândită, deoarece necesita un volum mai mic de muncă și era mai productivă și mai rentabilă. Numărul de vite aflate în proprietatea țăranilor la 1852 demonstrează că la acel an ei duceau lipsă de animale de tracțiune. La o gospodărie țărănească reveneau în medie câte 14,2 ovine și 0,7 vite cornute mari.

La mijlocul sec. al XIX-lea plugăritul devine ocupația principală a mingirenilor. În 1852, din suprafața de circa 4000 desetine de pământ, 1500 desetine erau ocupate cu secară, grâu, orz și porumb, iar „economia obișnuită” era „plugăritul și prelucrarea pânzei de in”. Datorită fertilității înalte a solului, roada, asigură în linii generale, necesitățile țăranilor în cereale. În anii de secetă 1850-1851, de exemplu, nu s-a înregistrat lipsă de pâine în sat.

Ieșirea pe prim-plan a cultivării pământului a fost un rezultat al progresului în economia ținutului la sfârșitul deceniului cinci al acestui secol, când moșierii căutau să-și adapteze gospodăriile la condițiile producției de mărfuri, care s-a manifestat, mai ales, în lărgirea terenurilor arabile. La sporirea cererii de cereale și de alte produse agricole a contribuit, de asemenea, creșterea populației.

Despre ocupația mingirenilor cu cultivarea culturilor cerealiere confirmă și prezența morilor în sat. În 1817 în Mingir erau 8 mori de vânt și patru mori trase de cai. În anul 1852 numărul morilor s-a mărit până la 15, iar în anul 1878 până la 39. Productivitatea lor era foarte joasă și deserveau un număr mic de gospodării. În anul 1839 moara de vânt a arendatorului C. Hadei „era cu o singură pereche de pietre de măcinat”, cu „șase aripi” și „acoperită cu scânduri”⁸². La morile mingirenilor măcinau și țăranii din satele vecine. Recensământul din anul 1817 nu menționează mori în satele Orac și Ceadâr, iar în satul Pogănești era o singură moară la 51 gospodării.

Țăranii din Minjir se ocupau și cu viticultura, cu creșterea pomilor fructiferi, cu legumăritul. Din păcate, documentele atestă fragmentar despre ocupația mingirenilor în aceste ramuri și nu este cunoscut numărul exact de butuci de viță-de-vie ori al pomilor fructiferi de pe moșie. Nu dispunem de date nici cu privire la suprafețele ocupate de livezi, vii ori de culturile leguminoase. Este clar însă că o parte a vinului era produs pentru a fi comercializat, despre ei vorbește și existența în sat a crâșmelor. „Localul crâșmei este vechi, din nuiele împletite, uns cu lut, se menționează în actul de inventarizare a moșiei Mingir din anul 1839, este acoperit cu stuf, are podul din nuiele... lung până la șase și lat până la stâneni... sunt două camere de locuit, are 5 ferestruici, trei uși din lemn...”⁸³.

Un rol important în economia naturală a satului avea prelucrarea cânepei și a inului. Pânza de in țesută în gospodăriile țărănești era principala materie primă pentru confecționarea îmbrăcăminte.

În perioada în care satul s-a aflat în proprietatea moșierilor Balș, țăranii au îndeplinit prestații feudale și au plătit impozite către stat în conformitate cu hrisovul lui A. Moruzi din anul 1805. După emiterea Regulamentului din februarie 1834 cu privire la țăranii dependenți din Basarabia, după cum s-a menționat, țăranii din Mingir nu au vrut să plătescă dările impuse de Balș. Aceasta nu înseamnă însă că ei au reușit să se eschiveze de la obligațiunile lor. După darea moșiei în arendă lui C. Hadei, au îndeplinit diferite prestații acestuia și nu este exclus că au fost nevoiți să accepte condiții chiar mai „împovărătoare” decât cele propuse de Balș. „Plătind moșierului o anumită sumă, posesorul (arendatorul) nu are altă grijă decât să smulgă profituri cât mai mari, scria călătorul rus, Afanasiev-Kujbinski, care a vizitat Basarabia și de la un astfel de domn este greu să te aștepți la năzuinți umane. De fapt, numai să visezi la umanism era, cel puțin, absurd”⁸⁴.

Deși în anul 1845 mingirenii au trecut în categoria răzeșilor și stăpâneau pământ pe gospodării, ei au păstrat caracterul de cotă al proprietății funciare. Arăturile și loturile cu culturi de pe lângă casă le posedau în proprietate privată și se bucurau de dreptul de a dispune de ele până la înstrăinare. Celelalte bunuri agricole însă le foloseau în comun. Ca urmare, prestațiile către stat erau împărțite între membrii obștii și pentru plata lor țăranii erau legați prin răspundere colectivă. În anii 1850-1852 ei au plătit impozite către stat în sumă de 5790 de ruble și 22 de copeici. Această sumă era foarte mare, dacă ținem cont de faptul că puțin mai înainte au cumpărat moșia satului cu câte 8 ruble desetina.

Foarte greu pentru locuitori era și impozitul pentru întreținerea cârmuirii de voloste. În 1845, pentru a strânge bani de la țărani și a achita datoriile la impozitul către voloste, ei au ales 8 vechili, printre care erau Gherasim Kaspirovski, Ursu Mardari, Radu Codreanu, Vasile Lazăr. Deoarece în următorii cinci ani aceștia nu au reușit să strângă banii necesari, la 9 aprilie 1850 țăranii s-au adunat din nou pe medeanul satului, alegând din rândurile lor alți 12 vechili pentru strânge în mod echitabil impozitul de la răzeși și a preîntâmpina conflictele în cadrul obștii. În următorii doi ani vechilii au reușit să strângă banii necesari și au plătit impozitul pentru întreținerea cârmuirii de voloste. Se pare însă că mai târziu vechilii au folosit o parte din banii adunați pentru plata impozitelor în folos propriu. În anul 1857, într-o petiție adresată judecătoriei județului Cahul, 254 de țărani scriau că „vechilii n-au săvârșit nici o lucrare care să fie folositoare țăranilor”, „vânzându-i ca Iuda pe Hristos”⁸⁵.

Mingirul în componența statului unitar român modern (1857-1878)

Teritoriul restituit de Rusia Principatului Moldovei conform Tratatului de pace de la Paris avea o suprafață de 9075 km² și o populație de 131514 locuitori. Prin restituirea sudului Basarabiei Moldovei statele învingătoare în război (Anglia, Franța, Sardinia și Turcia) au

urmărit scopul de a îndepărta Rusia de la Dunăre. Referitor la stabilirea frontierei în Basarabia între Imperiul Rus și Principatul Moldovei (care la acel timp se mai afla sub „suzeranitatea Sublimei Porți”), în tratat se specifică: „Noua frontieră va pleca de la Marea Neagră, la est de lacul Burnaz, va ajunge perpendicular pe șoseaua Akkerman, va urma această șosea până la valul lui Traian, va trece la sud de Bolgrad, va urca de-a lungul râului Ialpug până la Sărățica și va sfârși la Cotul Morii pe Prut. Mai sus de acest punct, vechea frontieră dintre cele două imperii nu va suferi nici o modificare”⁸⁶.

Lucrările de delimitare a noii frontiere în Basarabia între Imperiul Rus și Principatul Moldovei au decurs anevoios, rușii târguindu-se pentru fiecare metru de pământ, care urma să fie restituit Moldovei. În mod deosebit Rusia a insistat să păstreze Bolgradul, situat în imediata apropiere a lacului Ialpug, posesia caruia deschidea Rusiei perspectiva de a avea ieșire la Dunăre. Comisia de delimitare a frontierei și-a terminat lucrările la 26 decembrie 1856/6 ianuarie 1857, zi în care reprezentanții statelor semnatare ale Tratatului de pace au încheiat un protocol privind fixarea definitivă a frontierei. Tratatul privind frontiera dintre Rusia și Turcia în Basarabia și Insula Șerpilor, prin care s-a aprobat activitatea Comisiei de delimitare a frontierei, a fost semnat mai târziu – la 7/19 iunie 1857, la Paris. Retragerea administrației rusești din teritoriu a avut loc însă mai devreme, în luna februarie 1857. La 1/13 martie 1857 trupele moldovenești au trecut Prutul și au luat în stăpânire pământul retrocedat.

Conform art. 21 al Tratatului de Pace de la Paris, locuitorii de pe teritoriul restituit de către Rusia Principatului Moldovei, au obținut „drepturile și privilegiile asigurate Principatelor” și, timp de trei ani, li s-a permis „să-și schimbe domiciliul unde vor, dar dispunând în mod liber de proprietățile lor”. În corespundere cu această prevedere a Tratatului, mai mulți țărani din teritoriul retrocedat au trecut cu traiul în „Basarabia rusă”. Din documentele de arhivă aflăm că s-au lăsat atrași de promisiunile autorităților ruse (și anume că vor fi scutiți de impozite și prestații în decurs de opt ani și că vor primi indemnizații pentru stabilire, în sumă de 35 de ruble-argint pentru fiecare familie) și câțiva țărani din satul Mingir (Fiodor Mora, Sava Coșeri, Fiodor Lisota). „În judecătoria de zemstvă, la 18 decembrie, citim într-un document din anul 1859, s-a prezentat personal locuitorul satului Mingir, județul Cahul, Sava Ivanovici Coșeri, declarând că dorește să rămână pentru totdeauna în supușenia Rusiei”⁸⁷.

Date interesante despre structura moșiei Mingir în primii ani de după revenirea satului în componența Principatului Moldovei găsim într-o „Hotarnică” a moșiei din 30 octombrie 1859, document care se păstrează în fondurile AN a R.M.

La 27 august 1857, răzeșii din satul Mingir s-au adresat „Ministrului Dreptății” din Principatul Moldovei cu o cerere, în care au solicitat ca moșiei satului să i se facă „grănițuire despre megieși”, precum și „deosebirea” pământurilor fiecărui răzeș în cadrul moșiei. Cererea lor a fost satisfăcută de către tribunalul județului Cahul în luna august 1859, iar hotărnicirea moșiei a avut loc la 30 octombrie 1859. Ca unități de măsură au fost luate desetina și stângenul domnesc. Pe planul moșiei, întocmit în prealabil de „candidatul treburilor judecătorești din Basarabia”⁸⁸ și „Geometrul de Fălciu”, pe parcursul hotărnicirii moșiei semnele de hotar se notau prin cifre. Hotarele moșiei cu vecinii pe plan și pe teren au fost marcate cu 30 de semne, distanța dintre ele pe teren variind de la 33 la 3170 de stângenii.

Semnele de demarcare ale moșiei satului Mingir erau atât naturale (drumuri, copaci, văi, păduri), cât și artificiale (movile, pietre, brazde). De exemplu, la est, pe o porțiune de hotar, drept hotar natural între pământurile Mingirului și cele ale Ceadârului servea „drumul Cuhurluiului”, la vest pământurile satului Mingir erau despărțite de cele ale „satelor Cococeni, Voinescu, Sărata și Dobreni [?]” de „matca Lăpușnei”. În „Hotarnică” sunt amintite un șir de „repere” geografice – „drumul mergatoriu la Leova”, „drumul mergatoriu la satu Cuhurlui”,

văile „Earmaluia”, „Teiuș”, „Ulucilor” și a „Turcului”, „hârtopul numit Târgul Cucului”, „poeana Anghelinei”, „Lacul săc” etc.

În anul 1859 pământurile moșiei Mingir pe teren au fost demarcate de cele ale moșii Tomai prin 9 movile, de cele ale moșiilor Cuhurlui - prin 5, Ceadir - prin 10 și Horjești – prin 6. Movilele erau, de regulă, făcute pe crestele dealurilor. Uneori de la o movilă la alta era trasa o brazdă.

Hotarnicii au început reînnoirea semnelor de hotar cu moșiile megieșe din punctul sud-vestic al moșiei (malul râului Lăpușna), mergând spre est, apoi spre nord, pe urmă spre vest, apoi au coborât în jos spre sud de-a lungul râului Lăpușna, întorcându-se în punctul inițial. „Colțul sud-vestu” al moșiei era pe malul râușorului Lăpușna, „colțul sud-estu” – în apropiere de „Valea Teiușului”, „colțul nord estu” – „unde s-au găsit două movili cari s-au însemnatu în plan cu nr. 23 și nr. 24”, iar „colțul nord vestu” era „malul Humăriei”.

Din „Hotarnică” aflăm că la sud Mingirul avea hotar cu satele Tomai și Cuhurlui pe o distanță de 3623, 5 stângeni, la est cu Ceadârul – pe o distanță de 3145 stângeni, la nord cu Hojeștiul – pe o distanță de 2028 stângeni și la vest cu satele Cococeni, Voinescu Sărata și Dobreni – pe o distanță de 3170 stângeni.⁸⁹

După ce au fost reînnoite semnele de hotar ale moșiei cu moșiile vecine, s-a trecut la „deosebirea” pământului fiecărui răzăș „cu pietre hotare”, cu excepția pământului în toloacă și seliștea satului, care urmau să fie folosite în comun.

Conform „Hotarnicii”, în anul 1859 moșia era împărțită în cinci bătrânii, fiecare dintre ele cuprinzând un anumit număr de proprietari, care posedau pământ „în câmp” și în „seliște”. În bătrânia I intra și pământul bisericesc (66 desetine) „deosebit prin tragere de brazdă, gropi, movile și pietre”.

„Alegându-se” pământul fiecărui răzăș cu pietre, acestora li se elibera „țidule de proprietate”, prin care li se confirma dreptul de proprietar asupra pământului, „țidulele” fiind „lămuritoare atât în desetine, cât și în stângeni domnești”. S-au eliberat „țidule de proprietate” la 323 de răzeși⁹⁰.

Împărțirea moșiei după numărul de bătrânii, proprietari, precum și diferențierea proprietarilor după suprafața de pământ posedată, sunt prezentate în *tabelul 2*.

Tabelul 2

Împărțirea moșiei satului Mingir după bătrânii și proprietari, 30 octombrie 1859

Numărul bătrâniilor	Numărul proprietarilor	Numărul desetinelor		Numărul proprietarilor		
		În câmp	În toloacă și seliștea satului	1 - 5 desetine	5 – 20 desetine	peste 20 desetine
Bătrânia nr.1	49	500	231*	7	28	14
Bătrânia nr.2	107	500	416	35	68	4
Bătrânia nr.3	65	500	282	12	44	9
Bătrânia nr.4	50	500	208	6	32	12
Bătrânia nr.5	52	580	257	4	36	12
TOTAL	323	2580	1394	64	208	51
		3 9 7 4		3 2 3		

Note: Tabelul a fost alcatuit de autor. Izvorul: Hotarnica mosiei satului Mingir din 30 octombrie 1859 (AN a R.M., Fond.1252, reg.1, d.1,f.134)

*In bătrânia I intrau și 66 de desetine de pământ, proprietate a bisericii din sat.

Drept rezultat al hotărnicirii, s-a constatat (s-a notat și în „Hotarnică”) că moșia era cu 26 desetine de pământ mai mică decât se indica în actul de cumpărare a moșiei din 9 noiembrie 1845, în care se menționa că țaranii au cumpărat 4000 de desetine de pământ de la boierul Balș. Însă în urma lucrărilor de hotărnicie s-a stabilit că moșia avea doar 3974 desetine. Cu toate acestea, la sfârșitul „Hotarniceii” s-a scris următoarele: „Cu lucrarea făcută și arătată prin Hotarnica de față noi obștea răzeșilor din moșia Mingiru am rămas în totul mulțumiți, pentru care am adevărit...”. Urmează 38 de semnături ale răzeșilor și ștampila comunei. Din partea bătrâniilor 1 și 2 Hotarnica a fost semnată de către șapte persoane, din partea bătrâniilor 3, 4 și 5 – respectiv, de zece, șase și opt persoane.

Faptul că „Hotarnica” a fost semnată doar de câțiva răzeși din partea fiecărei bătrâni, dar nu de toți, ne dă teme să presupunem că fiecare bătrânie era condusă de un „Sfat mic” în frunte cu un bătrân, care era ales de membrii bătrâniei, iar sfaturile mici ale bătrâniilor alcătuiau „Sfatul Mare”.

Probabil, numărul de semnături de pe „Hotarnică” indică numărul de persoane în „sfaturile mici” ale bătrâniilor la anul 1858, iar totalul lor (38 de semnături) - componența „sfatului mare”.

Procedura alegerii bătrânilor de către țărani s-a păstrat în Mingir până la sfârșitul sec. al XIX-lea. Dintr-un document din 1870 aflăm că Andrei Teacă a fost ales „ca bătrân pe Bătrânia 1 pentru diferite cazuri”⁹¹.

După unirea principatelor și constituirea României contemporane, toate orașele și satele din sudul Basarabiei, aflat în componența Statului Român, au fost transformate în comune. Satul Mingir a alcătuit comună cu cătunul Horjesti și a intrat în plasa Cotul Morii, jud. Cahul. În anul 1872 comuna avea 2055 de locuitori⁹².

Comunele aveau dreptul la autoadministrare locală și erau responsabile de îndeplinirea la timp a prestațiilor de către locuitori, se ocupau de amenajarea localității, de învățământ, asistența medicală etc. Conducerea treburilor comunale se afla în mâinile unui consiliu comunal, care se alegea pe un termen de patru ani. Drept de vot la alegerea consiliilor comunale aveau doar persoanele ce au atins vârsta de 21 de ani și erau în stare să plătească către stat impozitul pe suflet și taxa pentru întreținerea drumurilor.

Numărul membrilor consiliului comunal, conform legii, varia în funcție de numărul de locuitori din comună. Consiliul comunal alegea din rândurile sale primarul, care era aprobat în funcție de către guvern. Primarul mai îndeplinea funcțiile judecătorească și polițienească. În fiecare comună se mai alegea un notar și un perceptor, care strângea impozitele de la populație. Primarul, notarul și perceptorul constituiau cârmuirea comunală. Consiliul comunal se întrunea de două ori pe an: în martie, pentru a asculta dările de samă ale primarului, perceptorului și ale altor membri ai consiliului, și în octombrie, pentru a alcătui și aproba bugetul pentru următorul an.

Bugetul comunal se obținea din impozitul de 20%, calculat din suma totală a impozitelor directe, precum și din diferite impozite indirecte. Din bugetul comunei pe anul 1870 aflăm că fiecare țaran a plătit impozit financiar - 2 lei 67 bani, impozitul pe vadra de rachiu - 2 lei 22 bani, impozitul pe vadra de vin - 18 bani, impozitul pentru tăierea unei vite mari cornute - 2 lei, pentru tăierea unei vite mici cornute - 50 bani etc.⁹³

Despre sursele de venit ale bugetului comunal și cheltuielile primăriei în anii în care comuna Mingir a fost parte integrantă a Principatelor, iar apoi a României, ne vorbește tabelul de mai jos referitor la veniturile și cheltuielile primăriei în anul 1870.

Tabelul 3

Veniturile și cheltuielile comunei Mingir conform devizului de la 1870

Veniturile		
Articole de venituri	Prevăzut în buget (lei)	Încasat (lei)
Accizul „a 2 lei 22 bani vadra rachiu”	2900	2385,03
Accizul a 18 bani de pe vadra de vin	300	138,78
Impozitul pentru tăierea vitelor mari și mici cornte	50	18,5
Taxa „pentru biletele de legitimațiune”	332,47	185,09
Taxa „pentru bilete de vânzare de vite”	100	183,43
Taxa de pe un „extractu de nascere” [naștere]*	50	79,18
Taxa de pe un „extractu de căsătorie”**	29,60	25,16
„Amenzi după regulamentul interioru al comunei și departamentele legii poliței rurale”	300	67,5
Amenzi pentru locuitorii ce nu-și dau copii la școală	100	0
Chiria a două case	46	0
„Chiria a două caziere a comunei”	117, 50	117,5
Taxe „den vânzarea vitelor de pripasu”	50	34,75
Impozitul de 20 % platit de cei 390 contribuabili „majori”, 12 „minori” și 44 „patentabili” ai comunei	1477,44	1006,23
TOTAL	5853, 01	4241, 15
Cheltuieli		
Articole de cheltuieli	Prevăzut în buget	Cheltuit efectiv
Salariul primarului	550	229,55
Salariul ajutorului de primar	200	159,81
Salariul notarului	888,88	888,88 ^a
Salariul învățătorului	800 lei	400 ^a
Salariul învățătoarei	800	411,05 ^a
Cheltuielile cancelariei Primăriei	200	156,51
Abonamentul la Monitoriu, Progresu și Gazeta satelor	65,25	0 ^a
„Costul tipăririi biletelor de vânzare de vite și legitimațiuni”	11	10
„Cheltuiala cancelariei ambelor școli”	51,44	0 ^a
„Mobilierul ambelor școli și premiile elevilor”	300	129,34
Salariul pentru 2 servitoare ale celor 2 școli	260	171,25
Salariul pentru „trei vătăjei pe josu și doi călări”	1200	987
„Cheltuiala dării la semnu” [?]	20	0
„Chiria localului judeului de pace”	30	40,5
Salariul gărzii câmpene	200	0
„Semnele necesare primăriei și ambelor școli”	141	164,5
Cheltuieli extraordinare	148,97	224 ,07
TOTAL	5966,54	3972 lei, 46

Note: Tabelul a fost alcătuit de autor. AN a R.M., Fond. 1260, reg. 1, d. 2.
Vezi: procesele verbale ale Consiliului comunal din 26 mai 1871.

* În anul 1870 în comună au fost înregistrate 107 nașteri.

** În anul 1870 au fost înregistrate 17 căsătorii.

^a - O parte din salariu a fost platit în 1871

Pe lângă impozitele menționate în tabelul de mai sus, locuitorii comunei erau obligați „conform Legii drumurilor”, la cererea consiliului comunal, să lucreze trei zile pe an la construcția și repararea drumurilor județene și comunale. În locul îndeplinirii acestei prestații naturale putea fi plătită o cotizație bănească, echivalentă cu plata a trei zile de lucru la construcția drumurilor. În 1870, 208 contribuabili din comuna Mingir au îndeplinit lucrări de construcție și reparație a drumurilor în valoare de 2460 lei. Despre caracterul lucrărilor îndeplinite de țărani vorbesc unele scrisori adresate primăriei de către subprefectul plasei Cotul Morii. În una din ele, din 27 septembrie 1870, citim: „Potrivit telegramei nr. 43 ce am primit de la domnul inginer al drumurilor județene, Vă invit, domnule primar, ca pentru 1 octombrie viitor să trimiți la Gura-Sărăței neîntârziat doi ingineri 20 de pălmași și 10 care înfundate, cu sape, lopeți, hârlețe, măciuci de bătut pământul și țaruși. Acești oameni îi veți schimba din trei în trei zile”⁹⁴.

În perioada 1857-1878 un eveniment important în viața satului Mingir a fost deschiderea primei școli în toamna anului 1866. În anul 1869 la școala din Mingir (în anul 1867 ridicată la rangul de școală model), în clasele I, II și a III-a, învățau 20 de elevi⁹⁵. Școala era condusă de un comitet școlar, compus din trei persoane: învățătorul Vasile Brașoveanu, primarul comunei și încă un membru al consiliului comunal. În documentele de arhivă nu se menționează data exactă a înființării școlii. Anul 1866, ca an al înființării școlii, a fost stabilit de autor pe cale indirectă.

În anul 1869, Nicolae Vâlcu, absolvent al Școlii normale din București, prin ordinul nr. 8928 al Ministrului Instrucțiunii Publice, a fost numit învățător al „școlii de model din Comuna Mingir”. În Mingir el trebuia să ia în primire arhiva și „zestrea” școlii, să încheie un „prescriptu verbalu” despre intrarea sa în funcție, după care să deschidă noul an școlar cu o ceremonie religioasă. Salariul urma să fie plătit din ziua deschiderii școlii.

Sosind la începutul lunii septembrie 1869 în Mingir, N. Vâlcu a cerut primarului ea să ia arhiva și școala în primire cât mai curând posibil. Insistența sa a fost însă cauza unui conflict cu Vasile Brașoveanu, învățătorul din sat, care aștepta transferul la o altă școală. V. Brașoveanu i-a spus lui N. Vâlcu „a mai îngâdui cu luarea pe seamă a arhivei din cauză că este bolnavu greu și ca să nu vie așa iute asupra capului seu, pentru că elu în intervalu de trei ani și mai bine (subl. ne apartine) a avut multe valuri cu locuitorii până ce au adusu pre copii lor la adevarata lumină și nu s-a interesatu așa multu spre nenorocirea cuiva ce din contra sau silitu cu zelu credința și activitatea de au produsu fructe mirositoare din brațele întunecate ale humanilor lor”⁹⁶. Această relatare a lui V. Brașoveanu, precum și faptul că în documentele de până la 1866 nu întâlnim date ce ar atesta existența unei școli în sat, ne-a permis să conchidem că prima școală în Mingir a fost deschisă în toamna anului 1866, iar primul ei învățător a fost Vasile Brașoveanu. La 1 mai 1870 în comună a fost deschisă și o școală de fete (până la această dată școala era mixtă)⁹⁷. Din păcate, date despre activitatea ei nu am reușit să depistăm în arhive.

Dintr-o listă a „cărților didactice”, întocmită la 1 septembrie 1869, aflăm că școala avea 32 de cărți, elevii studiind gramatica, desenul liniar, aritmetica, geometria elementară, „Istoria sacră sau biblică a vechiului și noului testament”, „Istoria romanilor”, „cursu elementar de antropologie și de medicină populară”, zoologia etc.⁹⁸

Școala din Mingir se afla într-o situație materială foarte dificilă. Elevii duceau lipsă de manuale, frecvența și reușita erau foarte scăzute. La 27 noiembrie 1868, V. Brașoveanu anunța primarul că o parte din elevii școlii au abandonat școala și cerea amendarea părinților. O anumită impresie despre nivelul de frecvență a școlii ne putem face după următoarele date ce se referă la frecvența școlii în anul de învățământ 1868-1869: elevii Vasile Andoni,

Ropot Lungu, Ștefan Bordei, Isidor Cotovanu și A. Cojocaru au lipsit de la școală peste 200 de zile, iar elevii Zinovia Fantaziu, Gheorghe Verdeș, Ana Dumitrescu - mai mult de 100 de zile⁹⁹. În anul 1870, deși învățătorul Brașoveanu a prezentat primăriei trei liste cu nume pentru a fi amendați părinții care nu-și trimeteau copii la școală, primăria n-a întreprins nimic în acest sens. Dacă ar fi fost aplicată legea, părinții elvilor care nu frecventau școala ar fi fost amendați cu aproape 2000 de lei¹⁰⁰.

Despre situația grea în care se afla școala ne vorbește și faptul că deseori comuna nu era în stare să plătească la timp salariul învățătorului. Astfel, lui Vasile Brașoveanu pentru prima jumătate a anului 1868 i s-a plătit salariul numai în urma a trei plângeri ale acestuia către organele administrative superioare, dar și atunci „recurgându-se la luarea banilor din alt articol al bugetului comunal”. În anul 1870, conform bugetului comunal, salariul anual („pe lângă celu datu de guvern”) al învățătorului Nicolae Vâlcu a fost de 800 lei. Tot atât a constituit și salariul „învățătoarei”. Aceasta din urmă „au fostu numită în această comună la întâiu maiu” 1870 și pentru activitatea sa din acel an a primit (cu întârziere) 533 de lei și 32 de bani¹⁰¹.

Într-o stare jalnică se afla și localul școlii. Într-un document din luna octombrie 1869 se menționează că „localul școlii nu corespunde deloc cu cele ce se cer pentru școlile de model, fiindcă pe lângă faptul ca nu e încăpător și e în apropiere de crâșmă, unde se scandalizează moralitatea fragezilor copii¹⁰², nu are măcar un mic loc împrejur spre a putea face plantațiuni de arbori și semănături... mobilierul este în cea mai deplorabilă stare”¹⁰³. Dintr-o „Listă cu lucrurile necesare școlii com. Mingir, plasa Cotul Morii, județul Cahulul, atât din interioru școlii cât și din exteriorul localului școlii”, aflăm că pentru începutul anului de învățământ 1869-1870 școala avea nevoie de „ornici de părete”, de „două registre, adică de intrare și ieșire”, „un registru special în care se va înscrie copiii și copilele care intră în școală”, „un registru zilnicu în care primarul va înscrie în elu, dacă învățătorii urmează regulatu în clase la orele destinate de regulamentul școlar”, „burete, cretă, hârtie, călimări, penițe și altele pentru cancelaria școlii”, o masă și un scaun pentru cancelaria școlii, o catedră, două bănci noi înfundate, un clopoțel nou, o tablă nouă, iar cea existentă să fie boită, de „cinci hărți, adică Europa, Asia, Africa, America și Europa”, precum și de „portretu domnitorului României”. Pe lângă acestea localul școlii trebuia „poditu pe susu”.

Dintr-un proces verbal din 26 mai 1871, aflăm că în bugetul comunal pentru anul 1870 pentru întreținerea „cancelariei ambeloru școli” s-a prevăzut și aprobat suma de 51 lei și 44 bani, iar pentru „mobilierul ambeloru școli și premiile elevilor” silitori – suma de 300 lei. Din suma stabilită pentru mobilier și premii s-au cheltuit însă în anul amintit numai 129 lei și 34 bani, pentru „materialul și lucru a cinci bănci necesare școlii de băieți, facerea unei mese și unu scaunu necesare școlii de fete”, „facerea unei catedre școlii de băieți”, precum și pentru premiile copiilor silitori. Pentru lucrările de cancelarie primarul Glodeanu, iar apoi după destituirea lui și locțiitorul său, Pârlog, nu au dorit să cheltuie bani, deși învățătoarea școlii de fete le-a solicitat în repetate rânduri bani și a fost nevoită să cheltuie bani pentru necesitățile școlii din propriul salariu.

Se pare că învățătorul Vasile Brașoveanu locuia în una din încăperile școlii, pentru că, la 10 octombrie 1869, Nicolae Vâlcu îi cerea primarului comunei să-l grăbească pe Vasile Brașoveanu „să elibereze camera ce o ocupă” pentru a o transforma în sală de clasă.

Situația școlii din Mingir era caracteristică și pentru alte școli din județul Cahul. La 25 iulie 1868, subprefectul județului Cahul constata că „domnii primari nu și-au îndeplinit părinteasca îngrijire față de părinții copiilor de a le satisface toate cerințele pentru cărți;

astfel au dat ocaziune la mai multe plângeri din partea concetățenilor văzând că cursurile școlare au suferit lipsa cărților necesare¹⁰⁴.

În pofida greutăților prin care treceau școlile (în mare parte greutățile fiind cauzate de iresponsabilitatea și proasta administrare a autorităților comunale), trebuie de subliniat faptul că autoritățile românești au contribuit enorm la opera de culturalizare a populației românești din sudul Basarabiei în anii 1857-1878. În cele două decenii de administrare românească a sudului Basarabiei s-au înființat și au funcționat 144 de unități școlare, dintre care 125 de școli primare sătești și 15 școli primare urbane.

Din nou sub ocupație rusească (1878-1917)

În anul 1878, prin Tratatul de pace de la Berlin, care a pus capăt războiului ruso-turc din anii 1877-1878, sudul Basarabiei (județele Cahul, Bolgrad și Ismail) a fost retrocedat Rusiei. Articolul XLI al Tratatului stipula: „Principele României retrocedează M. S. Împăratului Rusiei porțiunea de teritoriu din Basarabia, desprinsă de la Rusia în urma Tratatului de la Paris din a. 1856, mărginită la apus de Prut, la sud de brațul Chilia și de gura râului Stary-Stambul¹⁰⁵. Transmiterea teritoriului către Imperiul Rus a avut loc la 1 octombrie 1878. În legătură cu acest act de injustiție la adresa statului și poporului român, inclusiv populația din sudul Basarabiei, care a contribuit considerabil la victoria Rusiei în război¹⁰⁶, regele Carol scria: „Azi (1 oct.) Rusia a ocupat Basarabia, după ce autoritățile române s-au retras. Totul s-a petrecut în cea mai mare ordine¹⁰⁷.

După reocuparea sudului Basarabiei, Rusia a păstrat acolo sistemul de conducere constituit în anii 1856-1878, cu mici schimbări, generate de necesitatea adaptării unor instituții administrative la administrarea rusă. Astfel, în scopul administrării unitare a teritoriului acesta, fostele județe Ismail, Bolgrad și Cahul pe timpul guvernatorului Șebeko au fost unite într-un singur județ - Ismail, cu centrul în orașul Ismail. Județul este împărțit în trei ocruguri de zemstvă: Ismail, Bolgrad, Cahul, care, la rândul lor, erau divizate în comune. Acestea, la fel ca până la 1878, aveau dreptul la autoadministrare locală, iar organele lor de conducere se alegeau conform legislației române care a existat până la 1878. Această stare de lucruri s-a menținut până în 1918, când s-a produs Unirea Basarabiei cu România. S.D. Urusov, guvernator al Basarabiei în perioada mai 1903 - noiembrie 1904, despre sistemul de administrare din județul Bender de după 1878 scria următoarele: „În județul Ismail au fost lăsate în vigoare legile românești dimpreună cu legile Imperiului Rus. Nici instituții nobiliare, nici zemstvă, nici cărmuire de plasă și sătească, cu șefi de sector, n-au existat în județul Ismail, în care este menținută structura comunală românească. [...] Așa și a rămas județul Ismail până în prezent o excepție în sistemul județean rusec; acestuia, probabil, îi este sortit să aștepte reforma generală privind administrația noastră locală, dacă nu va fi cedat iarăși României, printr-o anumite combinație internațională, care întinde spre el, peste Prut, mâinile de mamă¹⁰⁸.

În anul 1878 satul Mingir a revenit sub administrația rusească cu o moșie de 3975 desetine de pământ, 458 gospodării și o populație de 1898 de suflete. În sat erau 2 școli, 2 cârciumi, 39 de mori. Țăranii aveau în posesie 120 de cai, 730 de vite mari cornute și 2500 de vite cornute mici.¹⁰⁹

După 1878 satul Mingir a continuat să alcatuiască comună cu cătunul Horjești, care era proprietate a moșierului Plachida și făcea parte din ocrugul de zemstvă Cahul. În cătunul Horjești erau 30 de gospodari, dintre care 24 stăpâneau 41 desetine de pământ, iar 6 erau fără pământ. Moșierul Plachida stăpânea 3733 desetine de pământ, 956 fiind desetine de padure¹¹⁰.

Primul primar ales în comună după 1878 a fost Eremei Munteanu, perceptor - Ion Teslaru. La fel ca pe timpul administrației românești, după 1878 drept de vot la alegerea consiliului comunal aveau doar persoanele care au atins vârsta de 21 de ani și care erau capabile să plătească impozitul pe suflet către stat, precum și taxa pentru întreținerea drumurilor. În anul 1879 din cei 1950 de locuitori ai satului Mingir drept de vot aveau 370 de persoane, iar în anul 1912 din cei circa 3000 de locuitori ai comunei - 491.

Satul pentru alegeri se împărțea în două secții în frunte cu un președinte și cu doi secretari. Ei alcătuiau listele persoanelor cu drept de vot și conduceau procesul de votare.

Deoarece pentru a fi ales primar sau membru al consiliului comunal ori perceptor, se cerea să fii cărturar și să dispui de un anumit cenț de avere (de regulă, nu mai mic decât valoarea a 15 desetine de pământ), candidaturile la aceste posturi erau înaintate de cei mai bogați țărani din sat. Aceștia în ajunul votărilor pentru a învinge încercau să cumpere alegătorii cu bani, vin, promisiuni. Înainte de alegerile din 20 noiembrie 1911 țărani Gheorghe Gonța și Toader Botezatu, primind câte o sută de ruble de la candidatul la postul de primar Cosma Gotișanu, le dădea alegătorilor câte trei ruble, cerându-le să-l voteze pe Gotișanu¹¹¹.

Deși înainte de alegeri alegătorii erau preîntâmpinați „să se poarte în liniște, să nu facă sfadă, bătaie...”, zilele alegerilor, de regulă, se terminau cu încăierări. Ca urmare, după alegeri pe adresa organelor de zemstvă și guberniale erau trimise un șir de proteste și plângeri, în care se contesta rezultatul alegerilor. De exemplu, într-o plângere semnată de 102 persoane și trimisă organelor guberniale după alegerile din martie 1912, se menționează: „În timpul alegerilor, aproape toți alegătorii care l-au ales pe Pavel Pepelea primar, și cărora le-a fost pus de băut în trei locuri, pe contul lui Pepelea, au apărut beți și strigau în gura mare că cine li se va opune lor pe acela îl amenință «focul». În așa mod au ajuns la sfadă și bătaie, în urma căreia alegerile s-au încheiat înainte de vreme și mai mult de 50 de alegători, din rândul celor mai buni gospodari, au rămas la fața locului fără a reuși să-și dea votul pentru cineva”¹¹².

Încălcările din timpul alegerilor erau diverse, dar se profita, mai ales, de analfabetismul alegătorilor. La alegerile din noiembrie 1911 secretarul de sector Gh. Gonța a scris în biletele de vot ale necărturarilor doar candidatura lui Cosma Gotișanu, iar alegerile din martie 1912 secretarul Ion Mutu, fiind mituit de Pavel Pepelea, de asemenea numai candidatura acestuia. Alegătorii care nu puteau fi cumpărați cu bani ori cu vin erau, deseori, constrânși cu forța să voteze pentru o candidatură sau alta. Astfel, la alegerile din noiembrie 1911, lui Ștefan Bădărău i-a s-a zmulș din mână și rupt mandatul de vot, fiind impus să voteze pentru candidatura lui Coșma Gotișanu. Mai mult, secretarii de secție, pentru ca să învingă la alegeri candidatura dorită de ei, introduceau în listele de vot numele persoanelor aflate la slujba militară ori în închisori. Dintr-un „Protest” din 16 martie 1915, semnat de 97 de persoane, aflăm: „La 15 martie anul curent au avut loc alegerile percepteurului în comuna Mingir. Alegerile au căzut asupra lui Manole Bordei, dar el a fost ales încălcându-se legea, deoarece și-au dat votul pentru el multe persoane fără drept de vot, aflându-se în închisori. Și anume: P.Gonța, V.Gonța, I. Avram s.a. Dumitru Gonța pe tot parcursul alegerilor se învârtea împrejurul obștii și impunea alegătorii să-și dea voturile pentru Bordei, promițând din partea acestuia «mohorici», care a și avut loc la una din case”¹¹³.

Din cauza fărâdelegilor comise în timpul votărilor, majoritatea alegerilor se repetau. Aceasta cerea din partea candidaților la post cheltuirea a noi mijloace bănești, care erau recuperate apoi prin jefuirea aceluiași alegători. De exemplu, Cosma Gotișanu pentru a obține victorie la alegerile din noiembrie 1911, a organizat o beție pentru alegători la o singură casă, iar în martie 1912 - la două, iar Pavel Pepelea - la două și, respectiv, trei case.

Abuzurile și fărădelegile comise în timpul votărilor conduceau la boicotarea alegerilor de către alegători. În anul 1879 din cei circa 400 de alegători ai comunei au participat la alegeri 210, în anul 1883 din 410 alegători - 149, în anul 1907 din 417 alegători - 144, iar în anul 1912 - din 491 alegători - 166.

După anul 1878, s-a înregistrat un spor însemnat al populației comunei. În perioada 1881-1906 populația comunei, prin creștere naturală, a sporit cu 1279 de suflete. Din tabelul de mai jos, alcătuit în baza cărților bisericești de înregistrare a nașterilor și deceselor, vedem că în 22 de ani din cei 25 indicați în tabel numărul nou-născuților a fost mai mare ca cel al decedaților și numai în trei ani mai mic.

Tabelul 4

Creșterea populației s. Mingir în anii 1881-1906

Anul	Numărul nou-născuților			Numărul decedaților			Diferența	Nr. căsătoriilor
	Bărbați	Femei	Total	Bărbați	Femei	Total		
1881	55	51	106	15	17	32	+74	23
1882	80	64	144	33	22	55	+89	40
1883	87	71	158	38	32	70	+88	34
1884	67	70	137	32	35	67	+70	30
1885	94	80	174	42	20	62	+112	31
1886	77	68	145	43	38	81	+64	14
1887	69	59	128	83	95	178	-50	10
1888	64	62	126	55	41	96	+30	16
1889	72	69	141	28	18	46	+95	18
1890	45	43	88	31	28	59	+29	22
1891	73	61	134	48	39	87	+47	21
1892	40	46	86	75	80	155	-69	18
1893	54	57	111	40	35	75	+36	15
1894	51	61	112	46	30	76	+36	40
1895	71	69	140	27	24	51	+89	44
1896	55	88	143	53	57	110	+33	35
1897	70	65	135	53	66	119	+16	12
1898	75	62	137	28	29	57	+80	28
1899	77	67	144	36	26	62	+82	46
1900	69	66	135	48	33	81	+54	18
1901	48	66	114	41	29	70	+44	29
1902	73	86	159	71	55	126	+33	47
1903	71	72	143	64	69	133	+10	40
1904	97	86	183	47	56	103	+80	24
1905	58	60	118	65	60	125	-7	30
1906	85	101	186	36	36	72	+114	40
Total	1777	1750	3527	1178	1070	2248	1279	724

Notă: Tabelul a fost alcătuit de autor. Izvor: AN a R.M., Fond 211, reg.3, d. 385, 401, 405, 410, 414, 417, 420, 424, 427, 429, 430, 496, 500, 504, 510, 512, 516, 699, 702, 703, 705, 710, 711, 714, 716, 719.

După reanexarea, în anul 1878, a sudului Basarabiei de către Rusia, majoritatea învățătorilor, care venise de peste Prut, s-au refugiat în România, de aceea o mare parte a școlilor au rămas fără cadre pedagogice și și-au început activitatea cu întârziere, unele dintre ele (inclusiv din Mingir) fiind redeschise cu concursul preoților. Școala din Mingir a fost redeschisă abia la 13 februarie 1880 de către preotul Ștefan Nemțeanu. Ea era de două clase, cu o „clasă paralelă de fete”. În anul 1881 învățători la școala din Mingir erau soții

Maria și Vladimir Dimitriu¹¹⁴. Acesta din urmă în unul din documentele din anul 1879, păstrate în AN a R.M. este menționat și în calitate de conțopist sătesc. În anul 1883 școala avea 41 de elevi.¹¹⁵ La 1 septembrie 1884 în funcția de director al școlii a fost numit Anfim I. Goncear, absolvent al seminarului din Bairamcea, cu vechime de muncă de opt ani, care mai preda cântul. A. Goncear s-a străduit să școlarizeze cât mai mulți copii, să sporească autoritatea școlii, să atragă alți pedagogi la școala din Mingir. A-i convinge pe țărani în acei ani să-și trimită copii la școală nu era un lucru ușor. Mulți dintre părinți nu doreau să-și trimită copiii la școală pentru că limba de predare era cea rusă.

În anul 1887 în școală lucrau trei pedagogi: A. Goncear (director), Natalia Goncear (soră cu directorul, posesoare a unui certificat cu dreptul de a preda în școlile parohiale) și D. Shcirbu, absolvent și el al Seminarului din Bairamcea. N. Goncear preda în clasa de fete de pe lângă școală, care se afla într-un local nou și bine îngrijit. Dintr-un raport cu privire la starea învățământului în județ aflăm că în anul 1892 din numărul școlilor de două clase o încăpere bună avea numai școala din Mingir¹¹⁶.

După anul 1878, școala din Mingir era considerată una dintre cele mai bune în județ, ceea ce se datora atât activității fructuoase a colectivului pedagogic, cât și bazei sale materiale bune. Din 1881 școala primea anual din haznaua statului 575 de ruble. Sume importante se cheltuiau pentru școală și din bugetul comunal. În anul 1881, de exemplu, bugetul comunal a prevăzut cheltuieli pentru școală în sumă de 1890 ruble¹¹⁷, în 1911 - de 2060 ruble, în 1912 - de 1825 ruble și în 1913 - de 1640 ruble. În anul 1892, unul dintre absolvenții școlii, Iustin Buialski, „susținând cu mare succes examenele de admitere”, a fost înscris la seminarul din Bairamcea¹¹⁸.

Succesele obținute de colectivul pedagogic și lipsa în regiune a școlilor de tâmplărie au determinat autoritățile să treacă în anul 1888 școala din Mingir în categoria școlilor ministeriale de două clase, pe lângă ea fiind deschis un atelier de tâmplărie. Tâmplăria se însușea în una din încăperile școlii, pentru aceasta fiind prevăzute două ore pe zi (de la orele 14 până la 16). În funcție de vârsta elevilor, învățarea meșteșugului dura de la 2 până la 4 ani. În anul 1889 în atelierul de tâmplărie învățau 16 elevi, dintre care doi aveau vârsta de 18 ani, doi - de 15 ani, cinci - de 14 ani și restul - de 12 ani. Bugetul anual al atelierului era de 290 ruble. Acești bani, precum și cei câștigați de la populație în urma serviciilor prestate, erau folosiți pentru asigurarea atelierului cu utilaj și materie primă. În anul 1888, de exemplu, elevii au confecționat obiecte de tâmplărie în valoare de 120 ruble. Veniturile obținute erau suficiente pentru asigurarea atelierului cu utilaj și materie primă. În anul 1889 atelierul avea utilaj în valoare de 248 ruble, în același an fiind procurate materiale de tâmplărie în sumă de 75 ruble.

Însușirea meșteșugului se făcea sub conducerea maestrului. Elevii învățau să confecționeze obiecte, pe care la terminarea studiilor le meșteureau singuri. În 1889, învățătura în atelier se efectua sub conducerea maestrului de gradul inferior Roșko, care, avea un salariu anual de 200 ruble, era asigurat cu cazare, participând și la împărțirea veniturilor atelierului¹¹⁹.

În pofida activității școlii, în ajunul primului război mondial majoritatea mingirenilor erau analfabeți. Această stare de lucruri se explică nu doar prin faptul că pe parcursul anilor nu erau școlarizați toți copii de vârstă școlară, dar și din cauza procesului de instruire. Deoarece limba de predare în școală era cea rusă, elevii învățau foarte rău și frecventau școala fără interes. În anul 1910 din 118 elevi care au frecventat școala, clasa I au terminat-o 7 elevi, iar clasa a 2-a - 11¹²⁰. În anul 1913 din 140 de elevi, respectiv 7 și 6 elevi¹²¹.

Situația nu era mai bună nici la școlile din satele vecine. În anul 1911 la școala de o singură clasă din Voinescu învățau 35 de elevi, însă la examenul de admitere nu s-a prezentat nici unul. Preotul Vornicescu care preda la școală nu a realizat programa de învățământ, succesele școlii fiind „nesatisfacatoare”, iar predarea - „neîndemnatică”¹²².

Un eveniment important în viața mingirenilor în anii de ocupație țaristă a fost construirea bisericii „Sfântul Nicolae”, care există și în prezent în Mingir. Biserica a fost construită în anul 1880 din cărămidă și era întreținută din ofrandele enoriașilor. Mai mult, enoriașii din Mingir făceau donații nu numai pentru biserica din sat, dar și pentru alte locașe religioase. De exemplu, în perioada 17 martie - 11 aprilie 1912 ei au jertfit „pentru Catedrală” 200 de ruble¹²³. Din unele izvoare aflăm că bisericii, conform unui Ucaz din 15 decembrie 1844, i „s-au alocat 111 ruble 91 copeici”¹²⁴. Nu știm însă dacă acești bani se alocau bisericii anual.

O perioadă îndelungată de 26 de ani a fost preot la biserica din Mingir Simion Costinovici, absolvent al unui seminar duhovnicesc. În anul 1900, Simion Costinovici a fost decorat cu ordenul de „skuf”, iar alt preot de la biserica din Mingir, Gheoghe Serbov, pentru merite „în cadrul Eparhiei” cu ordenul „Sfânta Anna” de gradul III¹²⁵. În anul 1914, împreună cu el la biserică mai activau preotul Pavel Ginkulov (în parohie de 6 ani) și alte două fețe bisericesti – Ioan Bargani și Login Pereteatkov¹²⁶.

Din a doua jumătate a anului 1911 în Mingir, în fiecare zi de marți, a început să funcționeze o piață. Permișiunea privind deschiderea ei a urmat în urma unei adresări a comitetului comunal Mingir din 10 mai 1911 către autorități. Pentru a menține piața în condiții sanitare adecvate, pentru paza ei, precum și pentru alte necesități de la fiecare căruță ce intra în piață cu mărfuri industriale sau agricole se încasa 10 copeici, de la vânzătorii ambulanți – câte 20 de copeici și câte o copeică de la fiecare rublă câștigată din vânzările de animale¹²⁷.

Am menționat mai înainte că în anul 1859 țărani mingireni au împărțit definitiv țarina, iar fânețele, toloaca, livezile și alte bunuri agricole au rămas în posesia lor pe cote-părți. În urma dezvoltării relațiilor capitaliste în agricultură pentru gospodăriile țărănești nu era convenabil să dispună de aceste părți, de aceea fiecare gospodar căuta să se așeze cu traiul cât mai aproape de pământul pe care îl lucra, pentru a trece la utilizarea individuală ciclică a pământului. Aceasta însă intra în contradicție cu folosirea ciclică în colectiv a pământului și obstea lua măsuri drastice împotriva țăranilor dornici să-și separe cotele lor din pământul obștesc. La 8 februarie 1904, la adunarea de pe medeanul satului, mingirenii au alcătuit o procură, semnată de 329 persoane, prin care i-au împuternicit pe răzeșii G. Gonța, P. Pepelea, I. Varaniță, G. Munteanu, I. Bozianu și pe alți cinci ajutori ai lor „să invite un hotarnic pentru a măsura vatra satului, plantațiile de vie și pomi fructiferi, locurile de toloacă și imaș, tăindu-i fiecărui răzeș lot de pământ din pământul obștesc, conform numărului de desetine ce posedă”. Potrivit aceleiași procuri, munca hotarnicului trebuia să fie plătită cu bani încasați de la țărani. Persoanelor ce se eschivau de la plata muncii hotarnicului, împuterniciții aveau dreptul să le intenteze acțiuni judecătorești. Celor, care după măsurările moșiei din anii 1888 și 1895 și-au construit case, și-au plantat vie ori copaci pe pământurile obștești, la viitoarea măsurare (hotărnicere) a moșiei și împărțire a pământului, împuterniciții trebuiau să le calculeze suprafața ocupată ca fiind dublă, iar restul pământului rămas din cota lor ideală trebuia să fie împărțit între ceilalți răzeși. Pământul obștesc ocupat de țărani în mod samavolnic, dar fără construcții pe el, fără case, plantații de pomi sau vie urma să fie și el împărțit¹²⁸.

Deciziile cuprinse în procură erau îndreptate împotriva chiaburilor din sat care în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea au separat cele mai fertile loturi de pământ de cele obștești, acaparând, totodată, mai mult pământ decât cotele-părți ce li se cuvineau. Însă deoarece în calitate de împuterniciți au fost aleși chiaburii, procesul de hotărnicire a moșiei satului s-a târăganat câțiva ani.

Primul hotarnic cu care împuterniciții au semnat un contract privind măsurarea moșiei a fost un oarecare Verjbițki. Acesta însă nu a dus lucrările de măsurare la bun sfârșit și la 27

aprilie 1906 împuterniciții au încheiat un alt contract cu hotarnicul Leonid Vinițki, care, luând de la țărani un avans de 1586 ruble, peste un timp a disparut din sat¹²⁹.

La 18 iulie 1906 țărani s-au adunat din nou pe medeanul satului și au alcătuit o nouă procură, conținutul căreia reflectă cedările făcute de țărănimea săracă chiaburilor, care trăgăneau măsurarea moșiei și împărțirea pământurilor obștești. Conform noii procuri, loturile acaparate samavolnic după 1888 „ocupate sub curte, cu construcții pe ele, de asemenea loturile plantate cu pomi ori vii” nu mai erau împărțite între țărani, ci treceau în proprietatea posesorilor. Surplusurile acaparate urmau să treacă în proprietatea rudelor apropiate. O asemenea „rezolvare” a problemei pământurilor ocupate samavolnic însemna că pământurile acaparate de chiaburi după 1888 rămâneau, de fapt, în proprietatea lor. Tot atunci a fost încheiat un nou contract de măsurare a moșiei.

Hotărnicirea moșiei a avut loc în anul 1909. Până la această dată însă țărani au fost nevoiți să se mai adreseze cu trei petiții organelor guberniale. În una din ele, printre altele, ei cereau crearea unei comisii, care să evalueze acțiunile împuterniciților.

Măsurarea moșiei a fost efectuată de către hotarnicul Alexandru Botezatu. Plata pentru măsurarea unei desetine de pământ a crescut din anul 1904 până în anul 1909 de la 75 de copeici la 9 ruble. În urma împărțiri pământurilor obștești, „împuterniciții și culacii au rămas pe locurile vechi stăpânite pe nedrept”, luându-și pământul cel mai fertil, iar țărani săraci au rămas cu pământul cel mai rău¹³⁰. Într-o plângere semnată de 70 de țărani se menționează: „La mulți dintre noi s-a luat pământul, altora s-a micșorat, la unii s-a luat ori s-a distrus gospodăria, de la mulți dintre noi pământul s-a luat și s-a dat la persoane care nu au nimic de a face cu obștea noastră ori cu pământul ei”¹³¹.

De rezultatele hotărnicirii moșiei au rămas nemulțumiți un număr foarte mare de țărani, care au început să adreseze plângeri organelor guberniale. Ei preîntâmpinau autoritățile că în comună este posibil „un mare și nedorit scandal ori chiar ciocniri sângeroase”¹³². De aceea pentru a evita posibilele tulburări, la începutul lunii iulie 1910 în sat sosește judecătorul de pace al județului Ismail. Cum s-au desfășurat evenimentele aflăm din ziarul „Drug” care apărea atunci: „În odaia judecătorului de pace și-au făcut apariția 250 de persoane care au rămas surprinse văzând la intrarea în odaie doi gardieni, care, la indicația pristavului, nu permiteau nimănui accesul din partea adversă. Totuși Ion Munteanu și Georghe Varaniță au intrat în odaie, unde pristavul, apucându-și mânerul sabiei și scoțind-o puțin din teacă, le-a interzis să se pronunțe în legătură cu chestiunea în discuție. La aceste cerințe amenințătoare Munteanu a răspuns: «Domnu pristav, tai-ni [taie-mi] capu, eu nu tac, că eu prăpădesc pământul de la părinți». Pristavul a spus că îl va da afară. Toate acestea s-au desfășurat în prezența judecătorului de pace, care, arătând cu mâna la pristav, a explicat că nu el judecă, ci pristavul. Hotărârea a urmat totuși din partea judecătorului și atunci când noi am început să cerem copia deciziei, el a refuzat să ne-o dea. Însă atunci când poporul, fiind scos din sărite, a început să se agite, judecătorul de pace a promis să ne dea copia peste 8 zile contrar celor trei zile prevăzute de lege”¹³³.

Judecătorul a considerat drept corectă măsurarea și împărțirea pământului, efectuată în 1909 de hotarnicul G. Botezatu. Decizia judecătorului de pace a legalizat procesul de diferențiere socială a satului, care a început la sfârșitul sec. al XIX-lea.

O parte din țărani, fiindu-le spulberată nădejdea că în urma împărțirii pământului obștesc vor căpăta pământ, încep să emigreze în căutare de pământ în Siberia, Caucazul de Nord și Extremul Orient. Unii dintre ei au ajuns tocmai în Manciuuria - Haralambie Chistol, Gheorghe Sârbu, Ion Fantaziu ș.a. Dar deoarece au ajuns la noul loc de trai fără bani pentru a-și procura vite, inventar agricol, semințe, pentru a-și întemeia o gospodărie, după revoluția rusă din februarie 1917 s-au întors în sat.

Vorbind despre problema pământului în satul Mingir de până la 1917, trebuie de spus că din cauza acuității ei autoritățile uneori trebuie să intervină pentru potolirea spiritelor. De exemplu, în februarie 1907, dezamăgiți de procesul lent de măsurare a moșiei satului și sub influența mișcării țărănești din ținut, peste 200 de mingireni au ales doi împuterniciți, pe care i-au trimis la Nazarov, administratorul moșiilor lui Manuk-Bei, cu cererea de a li se elibera pământ din moșiile acestuia. Pe pământul obținut ei intenționau să construiască un cătun, în care să se mute cu traiul. Nazarov le-a promis că le va satisface cererea, dar le-a spus că pentru aceasta este nevoie de acordul organelor guberniale. Ca urmare, țărani îl obligă pe conțopistul comunal Arteniev să scrie guvernatorului Basarabiei o petiție, în care îl informau despre cerința lor adresată lui Manuk-Bei, iar pentru a-i da o importanță mai mare petiției, îl mai impun pe, Arteniev, să scrie că, dacă nu le va fi satisfăcută cererea, îndată ce se va desprimăvăra, ei se vor muta în mod samavolnic pe pământurile lui Manuk-Bei.

Pentru a preîntâmpina acțiunea pusă la cale de țărani, în martie 1907, în sat a sosit ispravnicul județului Ismail, Șabeliski, care a arestat trei inițiatori și a lăsat în sat pentru o anumită perioadă de timp 30 de jandarmi. Conțopistul comunal Arteniev a fost scos din funcție¹³⁴.

În perioada 1878-1917, o povara foarte grea pentru mingireni au fost impozitele, mărimea cărora sporea din an în an. Dacă până în anul 1911 țărani plăteau impozit pentru întreținerea școlii 3 ruble 50 de copeici anual, după anul amintit – câte 4 ruble 20 de copeici¹³⁵. Numai în anii 1911-1913 locuitorii comunei au plătit impozit statului, zemstvei și comunei 30710 ruble și 57 de copeici¹³⁶. Pe lângă impozitele directe țărani deseori mai plăteau impozite suplimentare. Așa, de exemplu, în 1911, pentru a acoperi deficitul bugetar al comunei de 1716 ruble, cei 520 de contribuabili ai comunei au plătit impozit suplimentar câte 2 ruble 60 de copeici, iar în 1912 câte 2 ruble 40 copeici¹³⁷. În anul 1912 în comună erau 528 de contribuabili, iar deficitul bugetar a constituit 1267 ruble. În anul 1913 contribuabilii comunei (530 de persoane) au plătit impozit suplimentar 477 de ruble pentru construcția gardurilor împrejurul construcțiilor obștești¹³⁸.

Persoanelor care nu plăteau impozitele li se sechestra averea, care apoi era vândută la licitație, iar cu banii obținuți se achitau datoriile. Dintr-un document din 1907 aflăm, de exemplu, că receptorul Leahu „a arestat” în acel an obiecte de la 18 persoane din comună în valoare de circa 200 ruble¹³⁹.

În anii primului război mondial din Mingir au fost mobilizați în armată și la lucrările de fortificație peste 500 de bărbați¹⁴⁰. Circa 200 dintre ei au rămas pe câmpurile de luptă.

După revoluția rusă din februarie 1917, comuna Mingir, la fel ca multe alte localități din ținut, a fost arena unor tensiuni și conflicte de ordin local între adepții vechiului regim și unii țărani molipsiți de virusul revoluției. În aprilie 1917 în sat a fost ales un comitet executiv sătesc, alcătuit din preoții bisericii din sat, șeful poștei și un învățător¹⁴¹. Comitetul încerca să mențină ordinea în sat, însă acest lucru îi reușea cu greu, pentru că comuna era adesea invadată de cete de ostași, care se dedau la prădăciuni și jaf. Era foarte dificil de menținut ordinea, mai ales, în sâtișorul Horjești, care făcea parte din comuna Mingir, arendat la acea dată de un oarecare Covalioti¹⁴². La 22 iunie 1917, Covalioti anunța Comitetul Executiv Gubernial că în comuna Mingir au loc „fărădelegi de neînchipuit”. El arăta că în sat au sosit doi soldați și milițianul din satul Cărpineni, care „s-au recomandat ca deputați a unei oarecare campanii a treia” și au anunțat tuturor muncitorilor agricoli că, în calitatea lor de deputați, instaurează pe moșie „ziua de muncă de opt ore”. Despre decizia lor ei „au atârnat și un anunț în oficiul de administrație”. Pentru a instaura ordinea, Covalioti cerea Comitetului Executiv Gubernial forțe militare¹⁴³.

Comitetul, se pare, nu a venit în ajutor arendatorului Covalioti, căci atunci când acesta a început să vândă mai târziu vitele și inventarul agricol ce îi aparțineau, comitetul țărănesc din sat a hotărât să-i ia sub control moșia. Depozitele cu cereale au fost pecetluite, iar vitele și inventarul agricol s-au numărat. Din registrul alcătuit de comitetul țărănesc aflăm că arendatorul Covalioti avea 120 de boi, 45 de cai, 25 de oi, 5 vaci, 14 secerători, 25 de pluguri, 25 de boroane și altă avere¹⁴⁴. Mai târziu, la mijlocul lunii decembrie, sub influența mișcării țărănești din ținut, averea lui Covalioti a fost împărțită între țărani. La 16 decembrie Comitetul județean a trimis o telegramă la Chișinău prin care se anunța că „moșia Horjești a arendatorului Covalioti este devastată”¹⁴⁵.

În toamna anului 1917, comitetul executiv sătesc ales în aprilie este dizolvat, iar în locul lui a fost ales un comitet nou în frunte cu Anastasie Bordei. La alegerea noului comitet a contribuit în mod deosebit ostașul Vasile Fantaziu, care în toamna anului 1917 s-a întors de pe front în sat ca „emisar” al Comitetului Executiv Central moldovenesc.

Anastasie Bordei, la afârștul lui octombrie 1917 i-a dat lui V. Fantaziu o adeverință, prin care certifica că el, în zilele de 7, 12, 14 și 15 octombrie, la întâlniri cu țărani, „a explicat locuitorilor toate chestiunile privind interesele lor” și că comitetele „alimentar și agrar au fost reorganizate”¹⁴⁶.

La 3 decembrie 1917, emisarul Vasile Fantaziu scria într-o scrisoare către Comitetul Executiv Central moldovenesc că oamenii au votat așa cum i-a sfătuit el (pentru numerele „unu” și „șase” [?]), dar nu așa cum i-a îndemnat să voteze preotul din sat. Oamenii i-au ascultat sfatul pentru că el le-a explicat situația, citindu-le ziarele primite de la Chișinău. Poporului („norodu”), arăta el în continuare, „tari bine-i pare din partea autonomiei” și se bucură când află ultimile știri din ziare.

Din aceeași scrisoare mai aflăm că oamenii l-au trimis la congresul de la Odesa, dar el nu a dorit să se ducă, spunându-le că este „la slujbă” (serviciu militar – *aut.*). În încheiere, V. Fantaziu se plângea Comitetului că „a rămas gol” pentru că i s-au rupt hainele, iar alți bani decât diurna (75 de ruble) nu a mai primit¹⁴⁷.

La 27 martie/9 aprilie 1918, Sfatul Țării a votat cu majoritate de voturi unirea Basarabiei cu România. Ca urmare, satul Mingir, ca întreg teritoriul dintre Prut și Nistru, a revenit la Patria Mamă - România. În istoria satului Mingir a început o nouă perioadă, mingirenii, împreună cu toți românii din Basarabia, aducându-și contribuția la făurirea României Mari. Dar transformările în domeniul învățământului, reforma agrară, viața spirituală a mingirenilor în anii 1918-1940 vor constitui subiectul unui alt articol.

NOTE

¹ *Istoria RSS Moldovenești*, Chișinău, 1984, p. 54.

² *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* (ESM), v. 4, Chișinău, 1974, p. 336; v. 5, Chișinău, 1975, p. 260; v. 6, Chișinău, 1976, p. 330; v. 7, Chișinău, 1977, p. 260.

³ ESM, v. 3, Chișinău, 1972, 324.

⁴ *Ibidem*, p. 566-567.

⁵ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond. 3, r. 1, d. 28, f. 12. Unii istorici, necunoscând faptul că satul Cărpineni de astăzi a avut o altă denumire în perioada medievală, au considerat că satul „Scorțești”, atestat în documentele din sec. XV-XVIII, a „dispărut”. Vezi, de exemplu, *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. II (1449-1486). Editura Academiei RSR, București, 1976, p. 516.

⁶ Costăchescu M., *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 216-219.

⁷ ANRM, Fond.24, reg.1, d.3, f. 98.

⁸ Costăchescu M., *Documente moldovenești*. v.1, 1931, p. 402-403.

⁹ *Documenta Romaniae Historica (DRH). A. Moldova*, v. II (1449-1486). București, 1976, p. 375.

¹⁰ Costăchescu M., *Documente moldovenești de la Ștefăniță Voevod (1517-1527)*, Iași, 1943, p.115.

¹¹ *Documente privind istoria României (DIR), A. Moldova*, veacul XVII, v. I (1601-1605), București, 1952, p. 28.

¹² Пуришкевич М. В., *Материалы о землях находящихся в Бессарабской губернии, именующихся преклоненными святым*

местам на востоке. Ч. II, Кишинэу, 1910, p. 225.

¹³ În „Hotarnică, N. Bosie mai scrie că lucrarea sa „s-au isprăvitu chiar în pomenitul sat Hudiceni, pentru că pe Căcăceri nu mai este sat” (ANRM, Fond.1252, r.1, d.34, f.24). Din „Recensământul populației pentru stabilirea impozitelor” („Revizeskaza skazka”) efectuat în județul Cahul în anul 1852, aflăm că satul Hudiceni aparținea răzeșilor, iar moșia satului avea 1000 desetine de pământ. Structura moșiei era următoarea: 500 desetine erau „bune pentru plugărit”, imaș – 280 desteine, fâneacă – 100, pădure – 75 și 45 desetine – pământ „neutilizabil” (ANRM, Fond. 24, reg. 1, d. 3, f. 98).

¹⁴ *Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică centrală a statului, v.II (1621-1652)*, București, 1959, p. 398-399, 407.

¹⁵ ANRM, Fond 1252, reg. 1, d. 34, f. 24-25; Fond. 37, r.3, d. 548, f.3.

¹⁶ *DIR, A. Moldova, veacul XVI, v. IV (1551-1570)*, București, 1951, p. 61.

¹⁷ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, București, 1923, p. 152.

¹⁸ Ermurachi T. M., Cojocaru I. N., *Pași în timp*, Chișinău, 1973, p. 3

¹⁹ *DIR, A. Moldova, v. II, (1449-1486)*, București, 1976, p. 294-295.

²⁰ *DIR, A. Moldova, veacul XVI, v. IV, (1591-1600)*, București, 1952, p. 211-213.

²¹ Costăchescu M., *Documente moldovenești de la Ștefănișă Voevod (1517-1527)*, Iași, 1943, p. 115. Documentele de arhivă infirmă opinia istoricilor care susțin că satul Gura Ocoalelor poate fi localizat pe teritoriul „sovietului sătesc Mingir” (Vezi: „*DRH, A. Moldova, vol. II (1449-1486)*”, București, 1976, p. 487). Din documentele păstrate în ANRM aflăm că acest sat avea hotar comun cu satul Leușeni. (Vezi: ANRM, Fond. 2, reg. 1, d. 4189).

²² Ibidem, p.351.

²³ Ibidem.

²⁴ Supoziția noastră privind prima vatră a satului „Horjesti pe Lăpușna mai jos de Glod” este, evident, nu altceva decât una trezită de lectură în spirit detectivist a documentelor vechi. Nu este exclus însă ca cercetările viitoare să ne conducă la identificarea denumirii mai vechi a satului Mingir, iar acest fapt să ne permită, la fel ca în cazul satelor Voinescu și Cărpineni, să stabilim exact prima lui atestare documentară.

²⁵ Năstase G., *Hotarul lui Halil-pașa și „cele două ceasuri”*, în *Buletinul societății regale române de geografie*, București, t. L, 1931, p.174-216.

²⁶ Ibidem, p. 213.

²⁷ Arhiva Istorică Centrală de Stat a URSS, Fond. 1149, reg. 13, d. 44, f. 144.

²⁸ *Minjir- cupa belșugului*, Chișinău, 1968, p. 1.

²⁹ Ermurachi T. M., Cojocaru I. N., *Op. cit.*, p.5 .

³⁰ Vezi: „Viața satului”, 1 martie 1979: *Satule vatră frumoașă*, Chișinău, 1984, p.104; „Tinerimea Moldovei”, 20 ianuarie 1984 etc.

³¹ *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, Chișinău, 1922, v.14, p.73.

³² Ghibănescu G., *Ispisoase și zapise*, Iași, 1933, vol.VI, partea a II-a, p. 184.

³³ A.Eremia, *Nume de localități*, Chișinău, 1970, p.109.

³⁴ Жданко Т.А., *Очерки исторической этнографии каракалпаков*, Москва-Ленинград, 1950, p. 166; *Каракалпакско-русский словарь*, Москва, 1958, p. 785.

³⁵ *Каракалпакско-русский словарь...*, p.355.

³⁶ Eremia A., *Op. cit.*, p. 58.

³⁷ Vezi: *Dicționarul statistic al Basarabiei*, București, 1923, p.152.

³⁸ Cartograful F. W. Bawr „ocupă în literatura geografică a Țărilor române un loc deosebit, fiindcă sub conducerea sa au fost efectuate, în 1769, primele ridicări expeditivă la fața locului (din cauza evenimentelor, ele s-au făcut în grabă) ale Munteniei și Moldovei, care au făcut obiectul unor serii de hărți ulterioare. [...] Pentru cunoașterea trecutului țării moldovenești, pentru identificarea vechilor așezări omenești, această hartă, fiind foarte bogată și bineinformată, rămâne un document de mare valoare”. (Marin Popescu-Spinei, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru*. Editura științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 190).

³⁹ *Carte de la Moldavie, pour servir à l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs*. Levée par l'Etat Major sous la Direction de F.G. de Bawr. Maréchal Général de logis, Lieutenant Gén. Des Armées de S; M: Imp: de toutes les Russies; Chevalier de l'Ordre de St. Alexandre Newsky, de St. George et de St. Anne, Amsterdam, 1781.

⁴⁰ Sava A., *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p.197, 209.

⁴¹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea. Vol.II, Moldova*, București, 1966, p.330.

⁴² Vezi: *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului, vol.II (1621-1652)*, București, 1952, p.399.

⁴³ *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии. Том. 3, под ред. Халиллы*, Кишинэу, 1907. p. 256.

⁴⁴ Gh. Ghibănescu, *Ispisoase și zapise*. vol. VI, partea a II, Iași, 1933, p. 194.

⁴⁵ ANRM, Fond. 17, reg. 1, d. 47, f. 71.

⁴⁶ Vezi: Octav-George Lecca, *Familii boierești române. Istorie și genealogie (după izvoare autentice) cu adnotări, completări și desene de Mateiu Caragiale*. Ediție de Alexandru Condeescu, Libra, Muzeul Literaturii Române, București, pp. 80-87, 635-638.

⁴⁷ Ibidem, p. 85.

⁴⁸ А. Скальковский, *Болгарские колонии в Бессарабии и в Новороссийском крае*. Спб. 1848, p. 12.

⁴⁹ Despre mișcarea de strămutare pe pământurile de stat a coloniștilor veniți în Basarabia de peste Dunăre vezi: I. I. Meshceriuk, *Антикрепостническая борьба гагаузов и болгар Бессарабии в 1812-1820 гг.* Госиздат Молдавии, Кишинэу, 1957; В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов приднестровья.* Ed. „Штиинца”, Кишинэу, 1974..

⁵⁰ ANRM, Fond. 17, reg. 1, d. 47, f. 71.

⁵¹ ANRM, Fond. 17, r. 1, d. 17, f. 87, 89.

⁵² Ibidem, f. 72.

⁵³ Ibidem, 73.

⁵⁴ ANRM, Fond. 5, reg. 2, d. 43, f. 229.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, p. 236.

⁵⁷ Ibidem, Fond. 2, reg. 1, d. 521, f. 56.

⁵⁸ Ibidem, d. 214, f. 96.

⁵⁹ ANRM, Fond. 2, reg. 1, d. 521, f. 155.

⁶⁰ *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии.* р.198

⁶¹ I.I.Meshceriuk, *Op. cit.* p.100.

⁶² ANRM, Fond. 3, inv. 1, d. 28, f. 55.

⁶³ ANRM, Fond. 134, reg. 1, d. 48, p. 87.

⁶⁴ ANRM, Fond. 134, reg. 2, d. 41.

⁶⁵ Citat după: Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, Ed. „Universitas”, Chișinău, 1993, pp. 166-167.

⁶⁶ I. Balis la data amintită se afla în străinătate.

⁶⁷ ANRM, Fond. 326, reg. 1, d. 29, f. 101.

⁶⁸ Ibidem, f. 99.

⁶⁹ Ibidem, Fond. 1302, reg. 1, d. 1, f. 28.

⁷⁰ Ibidem, Fond. 326, reg. 1, d. 29, f. 90.

⁷¹ ANRM, Fond. 326, reg. 1, d. 29, f. 100.

⁷² Ibidem, Fond. 326, d. 29, f. 7.

⁷³ Ibidem, d. 29, f. 122.

⁷⁴ ANRM, Fond. 326, reg. 1, d. 29, f. 166.

⁷⁵ Ibidem, f. 91.

⁷⁶ ANRM, Fond. 1252, reg. 1, d. 34, f. 24-25; Fond. 37, reg. 3, d. 548, f. 3.

⁷⁷ ANRM, Fond. 134, reg. 2, d. 249, f. 177.

⁷⁸ ANRM, Fond. 24, reg. 1, d. 3, ff. 84, 101.

⁷⁹ *Bessarabskie Oblastnâe vedomosti*, 18 decembrie, 1854.

⁸⁰ ANRM, Fond. 3, d. 472, f. 4.

⁸¹ ANRM, Fond. 1252, reg. 1, d. 66, f. 13.

⁸² ANRM, Fond. 326, reg. 1, d. 29, f. 100.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ *Istoria Moldovei*, vol. I, Chișinău, 1967, p. 438.

⁸⁵ ANRM, Fond. 1252, reg. 1, d. 1, f. 13.

⁸⁶ Ștefan Pascu, Liviu Maior, *Culegere de texte pentru istoria românilor*. vol. I, București, 1977, p. 198.

⁸⁷ ANRM, F. 6, reg. 3, d. 1044, f. 2.

⁸⁸ Planul moșiei nu s-a păstrat în AN a R.M.

⁸⁹ Calculele au fost făcute de către autor pe baza „Hotarnicii” din anul 1859. (ANRM, Fond. 1252, reg. 1, d. 1)

⁹⁰ ANRM, Fond. 1252, reg. 1, d. 1, f. 134.

⁹¹ ANRM, Fond. 1260, reg. 1, d. 4.

⁹² D. Frunzescu, *Dicționarul topograficu și statisticu*, București, 1872, p. 293.

⁹³ ANRM, Fond. 1260, reg. 1, d. 2, f. 2-5.

⁹⁴ ANRM, Fond. 1260, reg. 1, d. 3, f. 41.

⁹⁵ Școala cuprindea în sfera sa de învățământ doar o mică parte din copii de vârstă școlară. În anul 1868 în Mingir erau peste 80 copii în vârstă de la 8 la 12 ani (AN a R.M., Fond. 1252, reg. 1, d. 60, f. 23-25).

⁹⁶ Nicolae Vâlcu, la acuzațiile lui V. Brașoveanu i-a solicitat primarului comunei „a răspunde Dlui Brașoveanu că eu nu am venit să stau călare asupra capului seu, ce din contra suntu trimesu a propăvădui pacea și amore către aproapele. Credu că Dumnealui a avutu multe valuri și au pusu totu zelu și activitatea spre luminarea fiilor poporului care de secole s-a lăsatu întru întunericu. Tocmai acesta au fostu misiunea sa, și dacă și au implinit-o cu sfințenie, va avea remunerație, de nu aici pre pământu, celu puțin în ceru...”. ANRM, Fond. 1252, reg. 1, d. 60, f. 27.

⁹⁷ Ibidem, Fond. 1260, reg. 1, d. 2, f. 6.

⁹⁸ Ibidem, f. 46.

⁹⁹ Printr-o decizie a primarului, părinții care nu și-au trimis copiii la școală au fost amendați. Amenda a fost plătită prin „îndeplinirea de lucrări”. ANRM, Fond. 1252, reg. 1, d. 60, f. 35, 36.

¹⁰⁰ ANRM, Fond. 1260, reg. 1, d. 2, f. 3-6.

¹⁰¹ ANRM Fond. 1260, reg. 1, d. 2. Procesul-verbal al ședinței din 26 mai 1871.

¹⁰² În seara zilei de 5 noiembrie 1872, primarul Comunei Mingir, V. Mocanu, a trecut pe la crășma din sat. Acolo el a fost „insultat” și „maltratată” de consătenii Dumitru Chistol și Vasile Rusu, care „i-au rupt și straile de pe dânsu”. A doua zi, în legătură cu incidentul produs scria că la crășma din centrul satului se făceau „mai multe bătălii și chiaru prădăciuni, tăindu-se pungile de pe la brăile oamenilor, furându-se șelele de pe cai ecetera, cu care se tulbură ordinea publică” (ANRM, Fond. 1252, reg. 1, d. 80, f. 44-45).

¹⁰³ ANRM, Fond. 1252, reg. 1, d. 60, f. 43.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 39.

¹⁰⁵ Vezi: Ștefan Ciobanu, *Op. cit.*, p. 144.

¹⁰⁶ Pe lângă contribuțiile de ordin economic și financiar, România a pierdut pe câmpul de luptă împotriva trupelor turcești circa 10 mii de oameni (Vezi: „A History of Romania”, Edited by Kurt W. Treptow, The Center for Romanian Studies, Iași, 1996, p. 327).

¹⁰⁷ Ștefan Ciobanu, *Op. cit.*, p. 144.

¹⁰⁸ Урусов С. Д., *Записки губернатора. Кишинев, 1903-1904.* Москва [1907], стр. 253-254. (Citat după Dinu Poștarencu, *Istoria satului Sadăc*, Chișinău, 2001, pp. 123-124).

¹⁰⁹ Егунов А. Н., *Бессарабская губерния в 1870-1875 годах. Перечень населенных мест*, Кишинэу, 1879, p. 128.

¹¹⁰ ANRM, Fond. 134, reg. 3, d. 348, f. 82.

¹¹¹ ANRM, Fond. 9, reg. 1, d. 2330, f. 7

¹¹² Ibidem, f. 16.

- ¹¹³ ANRM, Fond. 72, reg.1, d.42, f. 141.
- ¹¹⁴ Памятная книга Одесского учебного округа, Одесса, 1881, р. 230.
- ¹¹⁵ ANRM, Fond. 152, reg. 1, d. 357, f. 13
- ¹¹⁶ Ibidem, d. 415, f. 17.
- ¹¹⁷ Ibidem, d. 415, f. 28; d. 315, f. 171.
- ¹¹⁸ Ibidem, d. 415, f. 28.
- ¹¹⁹ ANRM, Fond. 1177, reg. 1, d. 1, f. 1-3.
- ¹²⁰ Годовой отчет за законоучительством и духовно-нравственным воспитанием в земских и министерских училищах Бессарабской губернии. 1909/1910 год, Кишинэу, 1910, р. 159.
- ¹²¹ Годовой отчет за законоучительством... 1912/1913 год, Кишинэу, 1913, р. 139.
- ¹²² Годовой отчет за законоучительством... 1910/1911 год, Кишинэу, 1911, р. 137.
- ¹²³ Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1912, № 16, р. 130.
- ¹²⁴ Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1911, р. 1161.
- ¹²⁵ Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1901, р. 3.
- ¹²⁶ Бессарабские округа. Кишинэу, 1914, р. 151.
- ¹²⁷ AN a R. M., Fond 9, reg. 1, d. 2206, f.1.
- ¹²⁸ AN a R. M., Fond. 9, reg. 1, d. 1731, f. 7.
- ¹²⁹ Ibidem, p.1.
- ¹³⁰ „Drug”, 7 iulie, 1910.
- ¹³¹ AN a R. M., Fond. 9, reg.1, d. 1731, f. 1.
- ¹³² Ibidem, f. 3.
- ¹³³ „Drug”, 7 iulie 1910.
- ¹³⁴ AN a R. M., Fond. 297, reg.9, d.31, f.8.
- ¹³⁵ AN a R. M., Fond. 9, reg. 1, d. 2444, f. 1.
- ¹³⁶ AN a R. M., Fond.9, reg.1, d. 2444, 2999, 3126.
- ¹³⁷ Ibidem, d. 2444, f. 1; d. 2999, f. 1.
- ¹³⁸ Ibidem, d.3126, f.1.
- ¹³⁹ Ibidem, Fond.72, reg.1, d.42, f.105.
- ¹⁴⁰ În martie 1915, din cauza mobilizărilor în armată și la lucrările de fortificație, numărul persoanelor cu drept de vot în sat era cu 154 mai mic decât la alegerile din anul 1912.
- ¹⁴¹ М. Б. Иткис, Крестьянское движение в Молдавии в 1917 году и претворение в жизнь ленинского декрета о земле, Кишинэу, 1970, р. 103.
- ¹⁴² În anul 1910, pe moșia satului Horjești (cu o suprafață de 3409 desetine de pământ) erau 41 gospodării, cu 166 de persoane: Бессарабский календарь ежегодник, Под ред. В. О Ламперта, и Н. К. Могилянського, Кишинэу, 1910, р. 251.
- ¹⁴³ “Бессарабская жизнь”, 23 pîeă 1917.
- ¹⁴⁴ М. Б. Иткис, *Op. cit.*, р. 228.
- ¹⁴⁵ AN a R. M., Fond. 919, reg. 2, d. 2, f. 200.
- ¹⁴⁶ Arhiva Centrală a Revoluției din Octombrie și construcției socialiste în URSS, Fond. 5259, reg. 1, d. 180, f. 290.
- ¹⁴⁷ Ibidem, f. 290.

Prezentat: 20 martie 2004,
Referent Demir Dragnev

Recenzii și prezentări

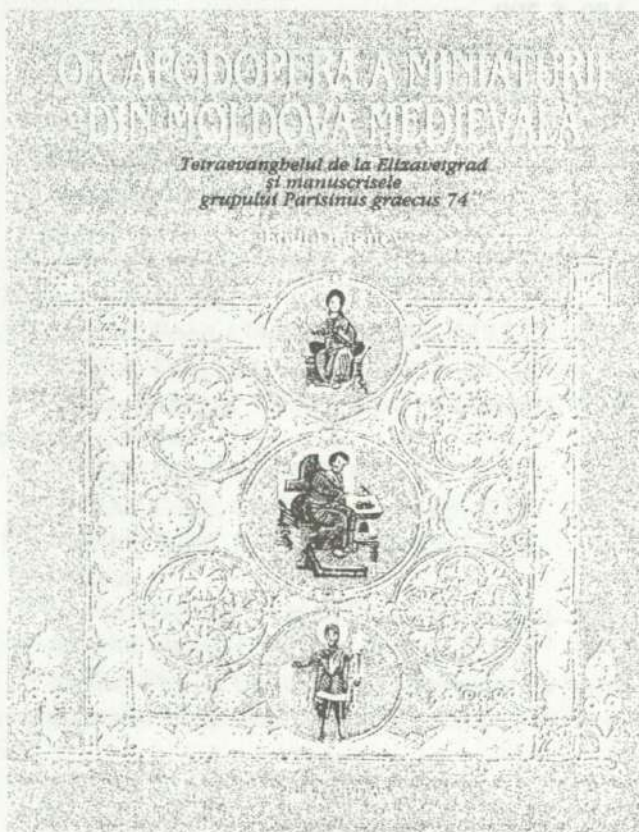
Emil Dragnev, O CAPOOPERĂ A MINIATURII DIN MOLDOVA MEDIEVALĂ. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrisele grupului Patrisinus graecus 74. Editura „Civitas”, Chișinău, 2004, 230 p. + 72 planșe color cu 318 miniaturi

Lucrarea dr. Emil Dragnev, apărută recent la Editura „Civitas” în excelente condiții grafice, reprezintă un eveniment notoriu în viața științifică a Republicii Moldova, o contribuție valoroasă în domeniul istoriei artei medievale naționale. Este un eveniment nu numai pentru că lucrările de acest gen se editează extrem de rar din cauza dificultăților materiale și tipografice, dar și pentru că autorul a reușit, după ani de muncă asiduă, cu răbdare și pasiune, să reazeze în locul convenit al realizărilor miniaturistice bizantine și post-bizantine o capodoperă creată în Moldova către sfârșitul sec. al XVI-lea.

În virtutea unor circumstanțe necunoscute, acest splendid *Tetraevanghel*, lucrat cu finețe pe pergament și deosebit de alte sute de exemplare cu text similar ce s-au utilizat în lăcașurile noastre de cult de-a lungul vremii prin podoaba decorației miniaturistice a 353 de subiecte ilustrative la text, este înstrăinat și ajunge în Rusia. Descoperit apoi în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea de către cercetătorul N. Pokrovski la mănăstirea Acoperemântului Maicii Domnului din orașul Elizavetgrad, i se pierde urma în perioada dintre cele două războaie mondiale, reapărând în atenția cercetătorilor în anii '60 ai sec. al XX-lea ca exemplar din colecțiile Bibliotecii de Stat a Rusiei din Moscova, fond 178, Muzeul „Rumeanțev”, cod, 9500. În circuitul științific a intrat cu denumirea de *Tetraevanghelul de la Elizavetgrad*, după numele orașului în care a fost descoperit, continuând să rămână până de curând unul dintre cele mai enigmatice manuscrise miniate sub aspectul originii, vechimii și locului său în cadrul grupului de manuscrise înrudite *Parisinus graecus 74*.

În introducerea studiului, autorul face o prezentare a grupului de manuscrise, ce coboară din eponimul *Parisinus graecus 74*

– un *Tetraevanghel* bizantin din a două jumătăți a sec. al XI-lea – format din nouă exemplare, realizate în secolele XI–XVII într-un vast spațiu geografic (Bizanț, Georgia, Bulgaria, Țara Românească, Moldova și, după considerații inițiale, Rusia), argumentând revenirea asupra

cercetării *Tetraevanghelului de la Elizavetgrad*. Rezultatele investigațiilor sunt expuse în continuare în șapte capitole ale lucrării.

În capitolul I, intitulat «*Odiseea*» manuscriselor grupului *Parisinus graecus 74*, autorul relatează informații interesante despre circulația seculară a celor nouă manuscrise miniaturate din grupul *Parisinus graecus 74*, care, datorită posesorilor lor din diferite vremi (persoane fizice și instituții), și-au dobândit denumiri convenționale, dar total diferite de originea și destinația lor inițială. În ordinea cronologică după eponim, *Tetraevanghelul bizantin* din a doua jumătate a sec. al XI-lea, sunt prezentate următoarele manuscrise: trei exemplare georgiene – *Tetraevanghelul de la Ghelați* și *Tetraevanghelul de la Djuruci*, datate cu sec. al XII-lea, și *Tetraevanghelul de la Mokvi* din anul 1500. Acestea sunt urmate de *Tetraevanghelul bulgar* al țarului Ioan Alexandru de la 1356, atestându-se la sfârșitul sec. al XV-lea în Moldova, iar mai târziu la Athos, de unde ajunge un timp în posesie privată (denumirea convențională: *Cursin 153*).

Lista este continuată de patru manuscrise românești: *Tetraevanghelul* domnitorului Alexandru al II-lea Mircea din Țara Românească (1568–1577), care ajunge către 1605 în Moldova, păstrându-se o perioadă îndelungată la mănăstirea Sucevița (denumirea convențională: *Sucevița 23*); *Tetraevanghelul* lui Ieremia Movilă din 1605, închinat mănăstirii Sucevița (convențional *Sucevița 24*); *Tetraevanghelul* comandat de mitropolitul Anastasie Grimca (realizat de Ștefan din Suceava) și închinat mănăstirii Krechow din Galiția, de unde ajunge peste vremi la Lvov, apoi la Varșovia (convențional: *Lvov, cod. 193/IV*). Ultimul dintre manuscrisele prezentate este *Tetraevanghelul de la Elizavetgrad*, despre a cărui proveniență și circulație nu s-au păstrat informații directe.

Cercetătorul E. Dragnev propune o revizuire a opiniilor anterioare cu privire la vechimea manuscrisului și a descendenței lui în raport cu prototipul bizantin. Astfel, capitolul al II-lea, alcătuit din două paragrafe, este consacrat istoricului cercetărilor manuscriselor nominalizate ce s-au efectuat pe parcursul a peste o sută de ani de diverși cercetători cu renume. Autorul ne înfățișează evolutiv rezultatele investigațiilor anterioare, completându-le, rând pe rând, cu observații judicioase din propriile cercetări.

În capitolul III se prezintă descrierea arheografică a tuturor manuscriselor din grupul *Parisinus graecus 74*, îmbogățind substanțial informațiile anterioare, în special, pentru *Tetraevanghelul de la Elizavetgrad*. În capitolul următor autorul propune cititorului o analiză comparativă a structurilor ornamentale și a iconografiei frontispiciilor din grupul de codice cercetat, scoțând în evidență părțile comune și deosebirile de diferit ordin.

Punctul forte al lucrării și, în același timp, partea cea mai consistentă, îl constituie capitolul al cincilea, dedicat studiului iconografic și stilistic al miniaturilor codicelui de la Elizavetgrad. Aici autorul concentrează atenția cititorului asupra registrului miniaturilor din *Tetraevanghelului de la Elizavetgrad*, prezentându-le într-o succesiune firească cu specificarea temei reprezentate și a textului evanghelic pe care îl vizează, în paralel cu corespondențele respective din alte manuscrise ale grupului. În consecință, autorul are posibilitatea să contureze poziția stilistică a miniaturilor din perspectiva celor două maniere distincte de decorare, identificate de el, și, totodată, să avanseze argumentat opinia privitor la influența codicelui cercetat la elaborarea *Tetraevanghelului Sucevița 24*, realizate de artiști diferiți. Valoarea acestui capitol sporește prin planșele color cu 318 miniaturi, ceea ce oferă largi posibilități de analiză cercetărilor viitori.

În capitolul următor autorul, luând drept sprijin câteva manuscrise de origine românească din afara grupului cercetat, caută să semnaleze afinități ale acestora, precum și soluții de interpretare originală. Un paragraf aparte este dedicat în contextul respectiv picturii murale

de la sfârșitul sec. al XV-lea până la începutul sec. al XVII-lea, răstimp în care impactul miniaturilor, în special al celor din codicele bulgar, este într-o continuă ascensiune, începând cu Voronețul, biserica de la Bălinești etc. până la biserica de la Dragomirna, „unde numărul temelor evanghelice depășește orice limite, apropiindu-se comparativ de cel din manuscrise”.

Ultimul capitol, al VII-lea, se constituie din analiza rezultatelor investigațiilor prezentate în capitolele precedente, fiind o sinteză de considerații cu precizări meritorii nu numai asupra manuscriselor de origine românească, dar și a celui mai vechi codice *Parisinus graecus* 74. În aceeași ordine de idei, rezultatele investigațiilor îi permit autorului să reconstituie cu substanțiale completări filiația manuscriselor din grupul celor nouă piese inițiale, în cadrul cărora *Tetraevanghelul de la Elizavetgrad* dobândește personalitate, conturându-i-se nu numai localizarea și vechimea, ci și posibilul comanditar din Moldova, precum și lăcașul căruia i-a fost de la început destinat. Volumul se încheie cu rezumate în limbile engleză și rusă, lista abrevierilor, o listă bibliografică impunătoare și cu indici de manuscrise și mozaicuri, picturi murale, icoane etc., sporind valoarea lucrării.

Nu numai că salutăm o astfel de apariție editorială și apreciem osteneala autorului, dar și o recomandăm ca fiind absolut necesară tuturor celor ce doresc să cunoască mai bine izvoarele miniaturisticii medievale naționale, valorile de spiritualitate creștină. În pildele acestei cărți fiecare cititor va găsi un imbold și motivații pentru o lectură captivantă.

Valentina Pelin

GHEORGHE GONȚA. UN NOU STUDIU DESPRE RELAȚIILE INTERNAȚIONALE ALE MOLDOVEI ÎN EPOCA MEDIEVALĂ

Recent la editura „Cartdidact” a văzut lumina tiparului o nouă carte – *Viața politică a Țării Moldovei în epoca domniei lui Ștefan cel Mare* a cunoscutului istoric Gheorghe Gonța, în care sunt elucidate relațiile internaționale ale Țării Moldovei de la mijlocul sec. al XV-lea până la începutul luptei antiotomane a lui Mihai Viteazul. Lucrarea reflectă perioada de ascensiune a Imperiului Otoman, care devenea un pericol tot mai mare pentru Țara Moldovei și pentru alte state din Europa Centrală și cea de Est.

În 1456 Moldova începe să plătească tribut otomanilor. Acest început de relații moldo-otomane a avut urmări grave pentru destinul ulterior al țării, constituind un pretext favorabil pentru Istanbul de a se amesteca în relațiile ei interne.

Potrivit opiniei autorului, relațiile moldo-otomane au cunoscut mai multe etape, evidențiindu-se, mai ales, perioada domniei lui Ștefan cel Mare. Pe timpul marelui domnitor, Moldova devine o putere recunoscută de sultan și de către suveranii mai multor state europene. Ținând cont de aceasta, în 1475-1476 sultanul Mehmed al II-lea a întreprins măsuri energice pentru a crea Moldovei noi dificultăți internaționale. În 1475-1476, otomanii au ocupat Caffa și alte orașe din Crimeea. Tot atunci hanul din Crimeea a devenit vasal al sultanului, scopul urmărit fiind de a ataca la momentul potrivit Moldova din două direcții: din sud (otomanii) și din est (tătarii).

Pe larg sunt descrise în lucrare eforturile lui Ștefan cel Mare în vederea alinării Țării Românești la lupta sa antiotomană care se intercala cu tendințele celor două țări de a-și crea priorități la gurile Dunării. Aceste lupte s-au soldat cu pierderea Chilieii și Cetății Albe (1484).

Deși au fost întreprinse anumite acțiuni militare și diplomatice pentru reîntoarcerea acestor două cetăți în hotarele Moldovei, ele n-au dat rezultatul scontat. Luptele antiotomane îndelungate au provocat anumite disensiuni în rândurile elitei politice a țării, domnitorul fiind nevoit să încheie pace cu sultanul.

În 1512, conform opiniei autorului, Bogdan al III-lea a acceptat obligații suplimentare față de sultan, care au constituit începutul unei noi etape în relațiile moldo-otomane. Suleyman I (1520-1566) a cerut de la domnitorii Moldovei să participe la campaniile lui împotriva țărilor vecine. Situația Moldovei s-a agravat după bătălia de la Mohacs (1526) și destrămarea regatului ungar, aliatul Țării Românești de la est de Carpați în luptele antiotomane. După campania sa în Moldova (1538) a impus țării un regim mai strict, numit de unii cercetători suzeranitate restrictivă, care a sporit succesiv. Moldova treptat a fost lipsită de dinastia domnitoare mușatină exclusivă, tronul țării devenind un obiect de vânzare de către sultan celui care plătea mai mult. Au crescut plățile și prestațiile Moldovei în folosul otomanilor. Cu mici excepții elita politică a țării nu mai putea și nu mai dorea să ducă o politică antiotomană fermă.

În lucrarea recenzată autorul pentru prima dată în istoriografia românească întreprinde o tentativă reușită de a elucida relațiile moldo-otomane pe fundalul evoluției relațiilor internaționale. Lucrarea a fost elaborată în urma unei analize minuțioase a literaturii de specialitate, utilizându-se materiale bogate publicate și inedite. Cartea poate servi ca material didactic pentru studenții de la facultățile de istorie și pentru profesorii de istorie din țară și de peste hotare.

Ion Chirtoagă

GHEORGHE BALTAG, SIGHIȘOARA ÎNAINTE DE SIGHIȘOARA.

Elemente de demografie și habitat în bazinul mijlociu al Târnavei Mari din preistorie până în sec. al XIII-lea d.Hr. cu privire specială asupra zonei municipiului Sighișoara, Editura „Oscar Print”, București, 2000, 298 p.

Lucrarea cu caracter monografic elaborată de dl Gheorghe Baltag constituie o nouă contribuție științifică la istoria regiunii din bazinul mijlociu al Târnavei Mari din preistorie până în secolul al XIII-lea d. Hr. și include elemente de demografie și habitat din această regiune, cu referire la zona municipiului Sighișoara. Lucrarea este structurată logic, oferă cititorului un spectru variat de probleme cu caracter arheologic și respectă cu tenacitate rigorile științifice.

După *Cuvântul înainte* a prof. dr Alexandru Barnea, decanul Facultății de Istorie a Universității din București, președintele Comisiei Naționale de Arheologie, urmează *Introducerea*, în care autorul ne oferă o caracteristică generală a Podișului Târnavelor sub aspectul mediului natural geografic, face referiri la istoricul cercetării arheologice în această zonă, contribuie la descifrarea etimologică și la localizarea Sighișoarei din momentul apariției ei. De asemenea, autorul precizează reperele cronologice și baza documentară a lucrării.

În *Capitolul I* sunt tratate premisele apariției omului în bazinul Târnavei Mari, iar în *Capitolul II* autorul descrie evoluția zonei respective din paleolitic până în Hallstattul timpuriu (1100-850 î. e.n.), aducând dovezi arheologice convingătoare. Sunt descrise principalele culturi arheologice și centrele mai însemnate de răspândire a vestigiilor arheologice specifice fiecăreia în particular.

În *Capitolul III* este descrisă zona Târnavei Mari în perioada statului dac. Autorul susține cu suficiente argumente că în această perioadă „...zona Sighișoarei de azi s-a aflat la o intersecție de drumuri comerciale importante: o arteră est-vest de-a lungul văii principale și o arteră sud-nord prin valea Șaeșului și Hetur spre valea Mureșului...”. Vestigiile arheologice descoperite pe traseele respective vin în sprijinul acestor afirmații. Autorul este de părere că repertorierea integrală a descoperirilor arheologice de pe întreg bazinul hidrografic al Târnavei Mari va duce la emiterea unor concluzii convingătoare în acest sens.

Zona Târnavei Mari în perioada romană este substanța *Capitolului IV*. Autorul invocă unele aspecte legate de colonizarea și romanizarea provinciei Dacia, descrie castrul și bazilica romană de la Podmoale, necropola romană de incinerare de la Pârâul Hotarului, necropola de la Kulterberg (Platoul Breite), așezări, descoperiri izolate din perioada romană.

În *Capitolul V* dl Gheorghe Baltag încearcă o expunere a situației Daciei de la retragerea aureliană până la invazia slavă, iar în următorul capitol (VI) este descrisă Dacia intracarpatică de la invazia hunică până la invazia slavă.

Importanța arheologică a stațiunii de la Sighșoara-Dealul Viilor, marcată inițial prin cercetările prof. Radu Vulpe din 1956, iar apoi și de cele din anii 1976-1996, este redată în *Capitolul VIII* „Așezarea arheologică de la Sighșoara-Dealul Viilor și aportul său la cunoașterea perioadei migrațiilor în Transilvania”. Analiza stratigrafică a așezării atestă cele mai timpurii urme materiale datate cu perioada finală a epocii bronzului - Cultura Noua-Sabatinovka, care împreună cu vestigiile corespunzătoare cronologic până la începutul epocii fierului (hallstatt AB) reprezintă primul strat de locuire, majoritatea descoperirilor aparțin perioadei postromane și prefeudale (secolele III-V până în secolele VIII-IX d. Hr.). Din acest punct de vedere așezarea este considerată o adevărată sinteză a epocii migrațiilor pentru întreaga Transilvanie. Obiectele și materialele arheologice din secolul al VII-lea atestă ultimul val de locuire în zona de nord a așezării, dovedind mai multe etape de incendiere. Vestigiile descoperite reflectă tipurile de locuințe, ateliere, cuptoare și ceramică din perioadele respective și argumentează apartenența lor etnică. Sunt semnificative cercetările cimitirului care se presupune că ar fi aparținut așezării, lucrări conduse de dr R. Harhoiu, cercetător principal la Institutul de Arheologie din București cu participarea dr Antal Lukacs de la Universitatea din București și a dr N.G.Boroffka de la Institutul German din Berlin.

În *Capitolul IX* „Așezarea arheologică de la Albești «La Cetățea» se descriu rezultatele cercetărilor de la Albești, de lângă Sighșoara, începute în 1976 de dr R.Popa de la Institutul de Arheologie din București, originar din Sighșoara, și continuate de autorul lucrării în 1987. Interesul pentru această zonă a fost dictat de necesitatea verificării ipotezei, conform căreia ar fi posibilă existența unor diferențe culturale între cele două spații geografice distincte: valea Târnavei Mari, pe de o parte, și masivul de păduri și pășuni spre sud-sud-est, pe de

altă parte, unde în 1990 a fost atestată o cultură materială inedită, diferită de descoperirile precedente din Transilvania și în spațiul carpato-dunărean, care ar fi putut să aibă centrul de formare în spațiul premontan al Transilvaniei, și numită provizoriu „Cultura plaiurilor transilvănene” (secolele VIII-X d. Hr.). Urmele fortificației de pământ cu val și șanț interior, situată pe vârful unui deal tronconic, transformându-se relatează despre continuitatea așezării preistorice, în secolul al VIII-lea într-o reședință feudală fortificată.

Problemele pătrunderii feudalismului maghiar în Transilvania sunt puse în discuție de către autor în *Capitolul X*, în care încearcă să dezaprobe opiniile unor cercetători, în special ale lui K.Horedt, referitoare la colonizarea totală maghiară în secolul al X-lea a Transilvaniei. Se argumentează doar o stăpânire nominală limitată a maghiarilor în valea Someșului Mic și în valea Mureșului mijlociu și inferior, însoțită și de pătrunderea în aceste regiuni a pecenezilor, uzilor și cumanilor. Expansiunea regatului maghiar în Transilvania este urmărită prin deplasarea secuilor de la vest spre est, pe măsura deplasării granițelor în secolele IX-X, iar prezența triburilor germane (a sașilor) în secolele XII-XIII în sudul Transilvaniei este confirmată și de cronicile din secolele XVI-XVII. În baza unor mărturii din cronicile medievale, autorul atestă prezența în zona carpato-balcano-dunăreană a variantelor termenului „vlah”, „blach” în secolele X-XI, precizând, totodată, apariția într-un document din 1572 și a termenului de *rumân*.

O problemă de mare importanță, care apare ca o concluzie esențială a lucrării este cea a originii românilor din Transilvania, tratată minuțios în *Capitolul XI*. Prin dovezi meticuloase argumentate autorul respinge teoria lui Robert Roesler, care neagă caracterul autohton al românilor, precum și ipotezele de la sfârșitul secolului al XIX-lea cu privire la patria de origine a românilor (Tessalia, Macedonia, Dardania și Peninsula Balcanică, Romagna, Sicilia sau chiar Asia, Turkestan, de unde românii în calitate de „nomazi” ar fi pătruns pe teritoriul actual de la nord de Dunăre din secolele VII-VIII, până în secolele XVII-XVIII). Descoperirile de la Albești au reușit să demonstreze o lărgire a ariei „blachilor” sau „blașilor”, care reprezintă populația autohtonă în zonele de podiș submontan a Transilvaniei.

Lucrarea câștigă în valoare și prin etalarea *Bibliografiei*, *Dicționarului tehnic*, *Abrevierilor*, unui rezumat în limba germană (*Zusammenfassung*) și lista celor 56 ilustrații, de asemenea în limba germană (*Verzeichnis der abbildungen*).

Cartea dlui Gheorghe Baltag se adaugă contribuțiilor celor mai serioase existente pe marginea subiectului respectiv și completează unele goluri referitoare la problema continuității și unității românilor în Transilvania. Autorul domină evident imensa bibliografie existentă pe marginea problemelor în discuție, încât lucrarea se prezintă documentată și scrisă într-un stil adecvat temei, fiind accesibilă celor mai diverse categorii de cititori.

Galina Bodareu

In memoriam

IN MEMORIAM

Vladimir Tcaci (8 iunie 1952 – 24 mai 2004)

În ziua de 24 mai 2004 moartea prematură l-a smuls din rândurile noastre pe Vladimir Tcaci, om de o înaltă cultură, doctor în istorie, colaborator științific coordonator la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova.

Vladimir Tcaci s-a născut la 8 iunie, anul 1952, în satul Cureșnița, raionul Soroca, în familia lui Ion și Lidiei Tcaci. A absolvit școala în satul natal, apoi școala medie în or. Soroca. În anii 1969-1974 și-a continuat studiile la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău. După absolvirea facultății, a activat în calitate de profesor de istorie în școala medie din satul Șeptelici, raionul Soroca, iar în anii 1976-1979 ca director al Bazei ghid-turistice de copii din or. Soroca. În 1979 a devenit colaborator științific superior la Muzeul Ținutului Natal din or. Soroca. Între anii 1979-1982 a urmat studii de doctorat la Institutul de Istorie al A. Ș. a Republicii Moldova. În 1982 a ocupat funcția de colaborator al Secției de Istorie Medie a Institutului de Istorie al A. Ș. M., unde a lucrat până la sfârșitul vieții, urcând treptele științifice de la laborant superior până la șef al direcției de Istorie Antică și Medie a Institutului de Istorie al A. Ș. M.

A fost preocupat mai mult de istoria relațiilor politice internaționale ale Principatului Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. A participat la elaborarea unor lucrări colective în domeniul istoriei, a publicat mai multe articole științifice în revistele din republică și de peste hotare, a participat la numeroase conferințe științifice de niveluri național și internațional, a ținut un șir de lecții publice și a realizat o serie de emisiuni la Radioul național abordând probleme ce țineau de preocupările sale. Studiile publicate au fost înalt apreciate atât în țară, cât și peste hotare, despre ce confirmă recenziile pozitive, precum și referințele din literatura de specialitate.

În 1998 a susținut teza de doctor în istorie, iar în 1999 publică monografia „Moldova în relațiile politice (1763-1774)”.

În 2003 a definitivat lucrările proiectului colectiv „Domnii Țării Moldovei”. Vladimir Tcaci s-a manifestat ca un specialist de înaltă calificare, ca cercetător competent, dezvoltarea științei istorice fiind scopul său principal în viață.

Lilia Zabolotnâi

~~301~~ 100

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in*
**HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.**

